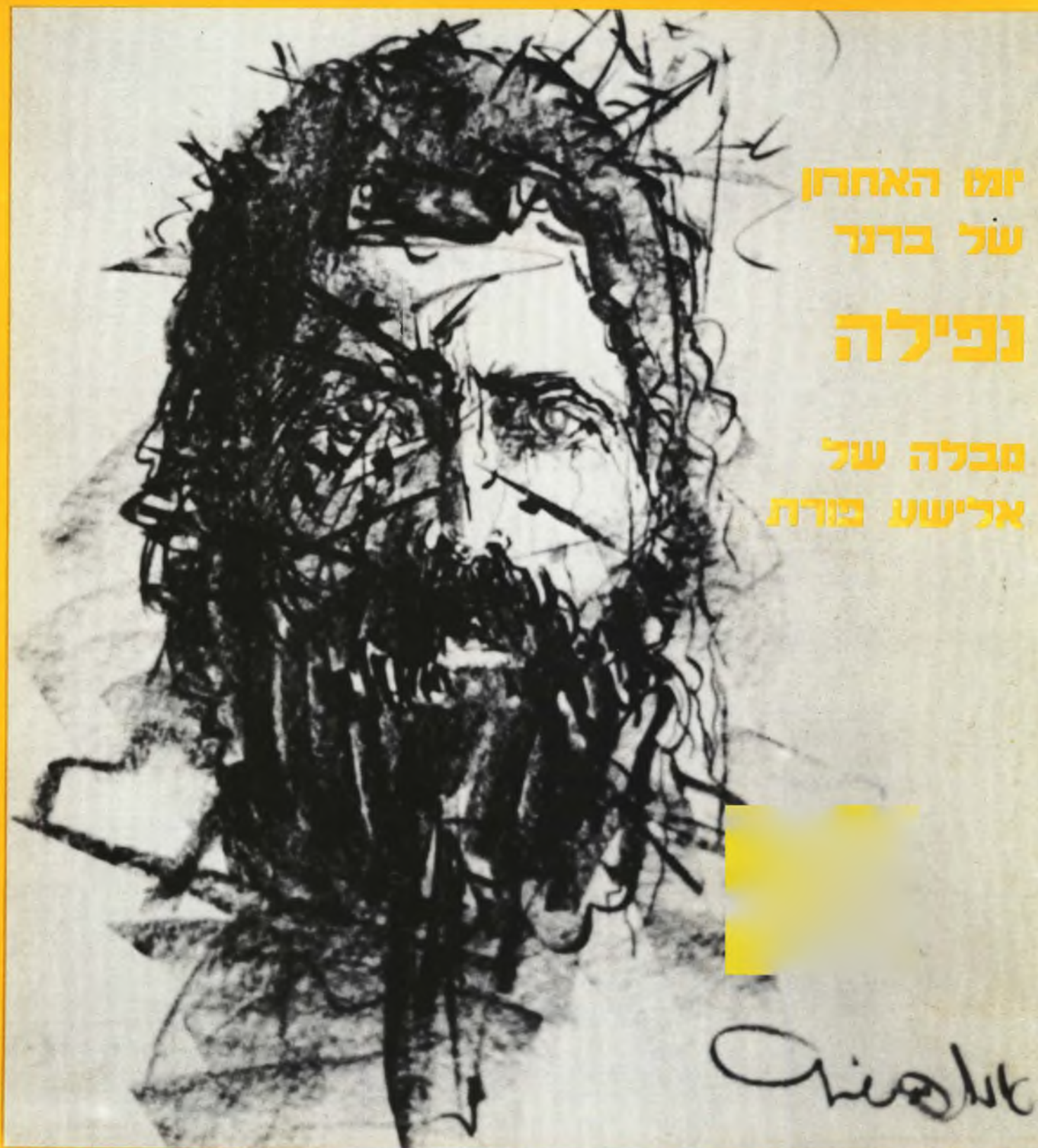

ה'רחון לספרות

שפה וזון לל

• חברה • ביקורת • תיאורן • אמנות •

שנה ט"ז • גליון 154-155 • כסלו-טבת • תשנ"ג • נובמבר-דצמבר 1992 • 12 ש"ח

יום האחרון
של ברנד

נפילה

מבלה של
אלישע פורת

שלושה משוררים – שירה גרמנית צעירה
פרופיל של הוגה דעות – ברנרד הנריילוי

יו"ר האגף למנהל ולמשאבי-אנוש, וחבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות

צריך אומץ לעשות את מה שהכרחי

ברכי האידיאולוגיה ההסתדרותית, ולכן אנו נמדדים ברמת השירות וצריכים להגיע בה למצוינות.

אנו צריכים אומץ, אומץ לבדק בית ולניתוח עצמי. זה אומר גם, אם צריך, להיפרד מחברים שתפקידם כיום אינו נחוץ עוד, או שיכולת תפקודם האישית אינה מספקת. אנו צריכים גם לתת עירוידס למערכת ולהעלות את רמת המקצועיות של אנשינו. ההתמודדות עם הדור החדש של מנהלים והטיפול הקהילתי דורשים כיום רמה גבוהה מאד מאנשי האיגוד המקצועי ומועצות הפועלים.

אנו רואים חשיבות עליונה בהשקעה בעובדים, ולשם כך אנו מקיימים השתלמויות, סדנאות והדרכות ברמה הגבוהה ביותר.

אנו אחראים גם על כל נושא מחשוב המערכת בוועד הפועל ובמועצות הפועלים. יו"ר ועדת ההיגוי הוא המזכ"ל עצמו, ויש בכך ביטוי ברור לתפישה, שאסור לתת למערכת לפגור אחר הזמן – לא בתחום האנושי, ולא בתחום הטכנולוגי.

אנו נמצאים כיום במצב שבו אנו עומדים לעשות דבר שאנו שונאים לעשות – כלומר, הצמצומים בכוח האדם. אלא שברור לנו שפעולה כזו היא הכרחית, אם רוצים להציל את ההסתדרות. מתוך 820 התקנים בוועד הפועל, אנו מתכוונים לצמצם 92, ומתוך 1333 של מועצות הפועלים, לצמצם 133. אני מקווה, שהצמצומים ייעשו בהבנה (אנו בונים גם על פרישה טבעית) ונשתדל להגיע להבנה עם כל מי שפורש, ולהציע לו מסלול מתאים.

ההתמודדות הגדולה היא בשתי המערכות החשובות לעובד – קופת החולים וקופת הפנסיה. על נושאים אלו תיפול או תקום ההסתדרות. אין ספק, שאם לא יהיו מצטרפים חדשים להסתדרות, אם לא תהיינה עתודות חדשות של אנשים צעירים שיאמינו שלא נס ליחה של ההסתדרות הכללית – יהיה זה סוף ההסתדרות.

מאיר גת הוא יליד ראשליץ, 1940. בעל תואר ראשון במדעי המזרח ומדעי המדינה, התמחה במנהל וביחסי עבודה. נמנה על המייסדים של ארגון הסטודנטים והמשמרת הצעירה במפלגת העבודה בשנות ה-60. בין היתר כיהן כמזכיר מועצת פועלי ראשליץ וחבר מועצת העירייה, כסגן יו"ר האגף לאיגוד מקצועי וכיו"ר המכון לפיריון העבודה והייצור. גת נשוי ואב לשלוש בנות.

האגף למנהל ולמשאבי-אנוש מגבש מדיניות בכל הקשור למשאבי-האנוש של המערכת ההסתדרותית (שכר, תקנים, תנאים ודרגות וכו'), ומציע אותה למזכ"ל ההסתדרות. הוא אף קובע נורמות של התנהגות ארגונית, ומפקח על הדרג הניהולי.

האגף שלנו רואה עצמו כאחת הזרועות של המזכ"ל לצורך הרפורמות שהוא מתכוון לבצע. בתפיסה שלי, הוועד הפועל צריך להוות דוגמה לשאר המוסדות הקשורים בהסתדרות, מבחינת תפקוד רציונלי ואופטימלי של המערכת.

אני רואה את האגף המקצועי כאגף משרת ולא כאגף שולט. תפקידנו לעזור לאגפים אחרים לתפקד ולמלא את שליחותם.

לאחרונה, במסגרת רה"אורגניזציה שיזמתי, נפגשו אנשי האגף שלנו עם ראשי האגפים, המחלקות והיחידות השונות, כדי לדון בתוכניות עבודה ובצרכים שונים של המערכת. קיימנו תהליך של תכנון והגדרה ברורה של יעדים. למרות שההסתדרות אינה מוסד רווחי, לתכנון יש חשיבות גדולה מאד גם עבורנו. אנו ממונים על כך, שהמערכת תתנהל ביעילות ובחיסכון מירבי ועם מחשבה כלכלית מדויקת.

יש לזכור, שכל הכסף שעומד לרשותנו הוא כסף שמגיע מחברים המשלמים מסי-חבר מתוך רצון ובחירה. ברגע שלא נענה על הציפיות והצרכים הממשיים של חברי ההסתדרות – נפסיק להתקיים.

צריך לזכור, שרוב חברי ההסתדרות תופסים אותה כמערכת שנותנת שירותים. רק מעטים מהם גדלו על

בגליון זה:

• שירה מתורגמת

• סיפורת

• מסה

• ביקורת ספרים

שלושה משוררים – שירה גרמנית צעירה

נפילה – סבלה של אלישע פורת על יומן האחרון של ברנד

פרחפיל של הוגה דעת – דב ברניר על ברנארדינהרי לוי

בין צלעות המשולש – שלום רצבי על ספרו החדש של חיים באר

שירה וסיפורת

5	אריה איסר: שירים
5	אוריה לוטן: שירים
6	יוכבד בן דור: שיר
7	אגי משעול: שירים
8	אילת אושר: שיר
9	לידיה בר-אב: שירים
9	יואב עזרא: קטעים
10	מרדכי הרטל: שירים
11	כרברה גולדברג: שיר. מאנגלית: משה דור
11	תמי כץ-לוריה: שיר
15	עירית קופפרברג: שיר
20	אלישע פורת: נפילה, נובלה
28	פטר מונק: הסיכה, סיפור. מגרמנית: תתי א. כדורי
32	וולפגאנג היידר: שירים. מגרמנית: שמואל שחל
33	בריגיטה אולשינסקי: שיר. מגרמנית: נורית כהנא
34	זאפר שנוסאק: שירים. מגרמנית: לאה גלזמן, שמואל שחל
36	עדי צמח: ורה, סיפור
37	דורון מודן: שירים
38	נגיב מחפוז: פרח עץ השיטין, סיפור. מערבית: דוד שגיב
39	נורית אלטוביה: שירים
39	אבי אליאס: שירים
40	אניס מנצור: שלא אוסיף לדאבה עוד, פרק מרומן. מערבית: דוד שגיב
50	אסתר איזון: שיר

ביקורת ספרים

6	רחל דנה-פרוכטר על קולה של הגברת פאני לדורית פלג
7	רות לאופר על לילה במלון זר ליצחק לאור
8	שמואל שחל על פתאום החיים לשלמה יונר
10	רות שיינפלד על קונטורי, בטאון הסופרים הכותבים פולנית בישראל

מאמרים:

12	יערה בן דוד על אהבות קטנות, טירופים קטנים, ליצחק אורפז
14	יעקב זילבר על מסע ליד חנה לכרמית גיא
16	יהודית ברטוב על מסע ליד חנה לכרמית גיא
18	שלום רצבי על גם אהבתם גם שנאתם לחיים באר

מסות

42	דיוקנו של הוגה – דב ברניר על ברנארדינהרי לוי
----	--

מדורים קבועים

4	לפי שעה, מדורו של יעקב בטר
---	----------------------------

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1992/93

שם ומשפחה _____

כתובת _____

טלפון _____

מצורף בזה שיק על סך 90 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח

חתימה _____ תאריך _____

תמונת השער: אורי ליפשיץ – יוסף חיים ברנר

ITON 77
Literary Monthly

Editor: Jacob Besser
Managing Editorial Board:
Shimon Ballas,
Sasson Somekh, Ziva Shamir

عئون 77
مجلة أدبية شهرية

בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ול-
אמנות הסדרות העובדים הכללית, המרכז לחברות
ולחינוך
המערכת והמנהלה: טל': 5619879, ת"ד 16452 ת"א
המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה
מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה
מבויילת
חומר יש לשלוח רק ברואר רגיל, כשהוא מודפס
ברוח כפול על צד אחד של הנייר. פגישות עם
העורך רצוי לתאם מראש
סדר צילום: דפוס מופת רחמריץ
לוחות: אורניב
הדפסה וכריכה: חב' הכורכים

שנה 77
גיליון 154 - 155
ספטמבר-אוקטובר
דצמבר 1992

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות
עורך: יעקב בטר

מערכת: שמעון בלס, ששון סומך, זיוה שמיר
מזכיר מערכת ועיצוב גרפי: מיכאל בטר
עריכה והכאה לדפוס: אורית אילן
ניקוד: שמואל רגולנט
איור: מיכאל בטר

מועצת מערכת: יצחק אורבך, אורפז, גילה בלס,
נתן זך, א.ב., יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם,
אנטון שמאס
המזכיר: אגודת הסופרים ואמנים לקידום הספרות
והתרבות בישראל – צמותה

גרמניה — הכור האטומי של חיידקי הפאשיזם

המלצת

פתאום

אמנון נבות: לוכדי עיניים; סדרת צד התפר, כתר; 1992; 138 עמ'.

ספרו השלישי של נבות "רומן תודעה טוטלי" מגדיר אותו הכיתוב על גבי העריכה, עוסק בחקירה עצמית של קבוצת טירונים בחיל המשטרה הצבאית.

יולה קאתר: אנטוניה שלי; עם עובר, הספרייה לעם; 1992; 243 עמ'. מהדורה חדשה לספרה של אחת החשובות בכותבי הפרוזה האמריקנים. שלוש צעירות מפלסות את דרכן ובנות את חייהן על רקע ראשית ההתיישבות בארצות הברית.

איחמר עיוניקסט: זימון, שירים בליווי מסה אישית מסביב לתהליך של חזרה וכתוביה; ספירה; 1992; 47 עמ'. מקבץ שירים, המאפיין את המעבר של הדובר מהעולם החילוני לעולם האמוני. מעבר, שיש בו גם מייסורי הדרך וגם מין הזדככות-הנפש. הספר מלווה במסה אישית ומבהירה של המשורר עצמו.

אביבה קרינסקי: בעקבות הכוכב האבוד — עיון והנחיה בקריאת "הנסיך הקטן"; אור-עם; 1992. ספר המיועד למורים לספרות ולאובחי ספרות ואובחי אכזופרי במיוחד. ניתוח צורני ורעיוני של הספר ובחינת הקשריו הספרותיים והתרבותיים. כמו כן מכיל הספר חטיבה הדנה בשיריהם של משוררים ישראלים, שנכתבו בעקבות "הנסיך הקטן".

ל עוד כוח אנטי-נאצי, זה הקידמי, האוונגרדי, אינו של קבוצות השמאל הפוליטיות. לא הסוציאליסטים, ודאי שלא הסוציאלי-דמוקראטים — אלא האינטלקטואלים, האמנים, בעיקר אמני המלה. אלה הם האנשים בעלי המודעות ההיסטורית. נכון, הם מעטים (גינתר גראס למשל, וולפגנג בירמן), אך כוחם הוא סגולי וייחודי. הם משיבים מלחמה. מייסרים את הבורגנות ואת הזעיר-בורגנות הגרמנית המסורתית. ומשום שהם מעטים, הרי שכדי שלא תשוב התופעה על עצמה, כדי שלא יצטרכו, בשעת צרה, לעזוב את גרמניה — בדומה לברכט, לתומאס מאן, לפויכטונגר, ולרבים אחרים — הם זקוקים לבני ברית פוליטיים. ואלה יבואו מבין המהגרים ומתוך חלקים מן המפלגות השמאליות, כולל, כמובן, הירוקים.

לו אני שם, הייתי ממליץ לבנות חזית רחבה, כשבמרכזה האינטליגנציה, חזית שתכלוס את המגפה שנמצאת עדיין באינקובטור, אבל עלולה לפרוץ כל רגע. ואז, אוי להם. וגם לנו, וגם לעמים אחרים, בעיקר באירופה.

שלושה משוררים צעירים מגרמניה בגיליון הזה. שלושה הומניסטים, אנטי-נאצים ודאיים. בריגיטה אולשינסקי. משוררת והיסטוריונית, חוקרת את תנועות ההתנגדות למשטר הנאצי בתקופת המלחמה ולפניה. בעלה של בריגיטה, וולפגנג אולשינסקי, גם הוא היסטוריון. הוא חוקר את השפה שנוצרה במחנות ההשמד, הריכוז, ובשבי, בתקופת המלחמה.

ולפגאנג היידר: משורר ומחזאי. חקר לצורך עבודה מדעית את מחנות הריכוז בפולין. עמד בראש מפעל הביקורים ההדדיים של סופרי גרמניה וסופרי ישראל. ערך את האנתולוגיה הכוללת שירה וסיפורת עברית והנושאת את השם "בשנה הזאת בירושלים".

זאפר שאנוסק: משורר גרמני יליד טורקיה. פובליציסט. מאמריו בנושאים חברתיים, פילוסופיים וספרותיים מורכבים כבדים בתדירות גבוהה בעיתונות הגרמנית. פעיל בקרב קבוצות מהגרים, בעיקר בקהיליה הטורקית. הוא עורך כתב-עת המופיע פעמיים בשנה והנושא את השם "סירנה" (שמשמעותה בתים, אבל גם "צפירה", וכמובן גם "צפירת אזעקה") בעל השקפה תרבותית קוסמופוליטית משוה.

זו רק טעימה ראשונה. רק שלושה מתוך רבים. שירה וסיפורת מעניינות להפליא. פתוחות, רבת-תכליתיות. חלק מדור משוררים זה יבקר בארץ, ככל הנראה, בסוף השנה הבאה. זו תהיה הזדמנות טובה להכירם יותר מקרוב.

יש לנו עניין רב בקיום קשר של בני ברית עם חבורת היוצרים הזאת. יש לנו עניין משותף לשמר את ההומניות, את האנושי. יש לנו עניין להתערב במה שקורה בגרמניה — לא בשל הסיבה הבגלית, המצחיקה של כמה יורדים היושבים שם במקום לשבת פה, במולדתם. אלא מסיבות הרבה יותר רחבות ועקרוניות, הייתי מעז לומר, גורליות, כלל עולמיות. ובעיקר, עלינו להביט על מה שקורה שם ולזכור, תמיד לזכור שגם אצלנו, כשמכים אל השולחן מצטלצים המספריים. ■

כתוב רשמי ביקור בגרמניה, בימים אלה, מעין מכוא מקרב לטקסטים של שלושה משוררים גרמניים המופיעים כאן, בתרגום עברי; לכתוב על גרמניה לאחר כל מה שנכתב, לאחר כל הצביעות, הרגשות, הנברוזה הישראלית — כמעט בלתי אפשרי, מה עוד שמתווספת לכל זה השאלה הצדקנית תוך גלגול עיניים כלפי מעלה — "מה קושר בעצם את הקורבן לרוצח?".

בברלין, וגם בערים האחרות של גרמניה, ראיתי נכים רבים, הם בדרך כלל בני שבעים ויותר. וכל פעם מחדש נדחקה לי השאלה אל תוך החיך, חייב הייתי להדק את שיניי כדי לא לשאול אותה בקול: "סליחה אדוני, איפה נפצעת?", ומיד אחרי כן — "כאן, בברלין, ב-45? אולי בסטאלינגראד? בפאתי מוטסקה? בסמולנסק..."

מורה צעירה שותה אתי בירה בפאב. שותים "ברודרשאפט". כל המשפחה שלה, אחים ואחיות, אמא, ודודים, כולם אנטי-נאצי-נאצים. אבא שלה קצת שונא זרים. גם קצת אנטי שמי. סבא שלה מת בשבי אצל הרוסים. היא אינה מדברת עם אבא.

אני לא ניסיתי ללמוד את המתרחש בגרמניה. רק להתרשם. קראתי עתונים. דיברתי את אנשים רבים. פגשתי עמיתים רבים. קניתי לי כמה ידידים ממש. התרשמתי.

את מגולחי הראש ראיתי מקרוב. יש בהם משהו מפחיד לכאורה. לא ממש. עתים נוצר הרושם, שהם עצמם מפוחדים מעצמם. רק כשהם מופיעים בקבוצה, נוצר משהו בדומה לאימה. אבל גם זה רק לכאורה. ואף-על-פי-כן, יש בהם לעורר אימה, משום שהם מעין כעלי-חיים המפתחים בתוך מוחם ובעצם התנהגותם את חיידקי הפאשיזם, אם תרצו, חיידקי הניאון-נאציזם הגרמני. בעלי חיים של מעבדה.

כאילו משהו מגדל אותם ובאמצעותם מפיץ את הרעלים. הסכנה נעוצה באידיאולוגיה שבעלי חיים אלה מפיצים — אידיאולוגיה מסוכנת משום שכבר עמדה בניסיון, והצליחה! הרעלים האלה נופלים לעתים קרובות מדי על קרקע פורייה, המצויה בשפע בגרמניה של היום. תנאים טובים. לא רק המורה ששתתה אתי "ברודרשאפט" בפאב.

לא רק אבא שלה. אלא מה שנקרא "הרוב הדומם". החיה האמורפית הזאת, המפחידה. במקרה הטוב — המאכזבת, במקרה הפחות טוב — המפתיעה לרעה! אבל כעבור רגע אתה חוזר בך ואומר, מה פתאום מפתיעה, הלא רק לזה ציפית: הרוב האטום הזה, החשוף כל-כך לחיידקי המחלה, נוטה להידבק בה כדי להטוות את ריקנותו, את אטימותו, שהן ככלים שלובים זה בזה. על פי ועדת החינוך של הכנסת אסור להשוות — אבל גם אצלנו!

התקווה העתידית של גרמניה הם המהגרים. הזרים. היום אין להם זכויות אזרח. אין להם יכולת לבנות כוח פוליטי חוסם. אבל זה ישתנה, זה חייב להשתנות. אי אפשר להחזיק לאורך זמן כמות גדולה כל כך של אנשים ללא זכויות אזרח. הם יהוו את הכח החוסם. הצרה היא, שלפי שעה גישתם היא סקטורלית. ניתן להבין זאת, אבל לטובתם, יהיה עליהם להשתחרר מהתפישה הצרה הזו.

שמעתי את האלוהים בוכה ביער בְּבִנְיָה

(יוצר מהמחזור הקדוש ביום הדין)

ביער בְּבִנְיָה,
בין האשוחים ועצי האלון
ריח הטחביות ורקובכית עלים
שמעתי קמית בקיה חרישית, חרישית
וידעתי שזה בכיו של האלוהים.

ביער בְּבִנְיָה,
בין עצי האלון והאשוחים
שעמדו דום זועף כחלים גרמנים
מצדיעים במעל צלכי ענפים
שמעתי את האלוהים בוכה חרישית, חרישית.

כן, ביער בְּבִנְיָה,
לאחר סופת הגשם
כאשר האד שצלה מהאדמה חבק את היער
מאזין אתו לטפות הנוטפות מהעצים
שמעתי את בכי האלוהים, קול חרישית, חרישית.

ביער בְּבִנְיָה, בסקסוניה התחתית, בגרמניה
במרחק שבועים קילומטר מברגן בלזן
בשנת אלף תשע מאות ותשעים
למנין צליבתו של היהודי מנצרת
נשמעה קמית בכי האלוהים בין עצי היער, חרישית, חרישית.

כן, בכי חרישי, של יסורים, של בקשת סליחה ורחמים,
של חסר אונים, של קבלת הדין
כבכיו של חמי בלמיו האחרונים, בבית החולים
עת הפרטון כמעט גמר לכלות את כבודו
כזה היה בכיו של האלוהים ביער בְּבִנְיָה.

לא קול דממה דקה, לא קול זעקה קורעת שמים
רק יבבה חרישית חרישית חרישית
לאחר סופת הגשם
עת האד צלה מהארץ ואתו השקט ואתו השכחה
עת המשיכו לפעל פעלתם תהליכי הרקבון באדמה הדשנה.

סתיו מעל נחל צין

מה התכלית ומה הפשר לצבצי השקיעה
המתבדרים עם עדינות התורה
של וילונות הנוצה השמימיים
או מתבדרים עם ענני הכבשים
בצבצי ארגון זהב ואדם?

מה התכלית ומה הפשר לאימתנות האפנה
של ענני הסערה
השולחים אצבעות מפלצת חומדות
אל תוף הזף הבתולי של הזריחה?

מה התכלית ומה הפשר לכל הצבע
לכל היפי לכל עשר הצורות?
ולכל האדם העומד צופה בם
ושואל לתכלית פשרם?

אולי השאלה עצמה לתכלית ולפשר
היא גם התכלית וגם הפשר?

אורה לוטן

עם אסתר נתן אצל גדות הדנייפר

על חוף הקיטנות שגעזבו
על חוף מימי הנהר המרצל,
אבל מעל שמים פתוחים
רווח בצמרות
ימרחבי זה.

מפענחות את כורי השכיחות
כשכות אל בית ישן.
אסתר עם האותיות הקיריליות:
שם לאודסה ושם לאומל.
ובעוד השמות מנגנים
צלילי ילדות,
אנחנו כאן עכשיו
אצל גנסיין
על גדות הנהר, בגרם מימיו
מפליגות לפגישה בין אורי ניסן
לבין יוסף חיים ברנר.

אסתר אומרת, אפשר גם בדרך אחרת
כפי שנסע אורי ניסן בטרם
לפגש את אביו, נשא בעגלה
עם הזרות ועם הקרבה
ובהפונה בין המלים
נורקו מגדה לגדה קולות,
כאבנים של אור
נצרות הסתירו זפין
ותשוקת החיים. אבל
תשוקת המות

אבא נולד בגדות הדנייפר

עכשיו אני יודעת, כאן
עמד אבא שלי בטרם נפרד
מיתמותו
עם תרמיל מלא תלומות
רכוב על מקל גרודים
פניו מקיב לאודסה
בדרך,
אל מעברי האוקיינוסים
אל קפיצה מוחצת עבר
אל בגרות בטרם עת
בארץ הכסף,
שם יולדו בניו, וגם אני,
בתו הקטנה,
אשה מזדקנת, סוככת
ביצרות המקור, מבקשת
לאחז בשמי הספית של ילדותי,
של ילדותי.

נתן שחם: סדרה; עם
עובד, הספריה לעם;
1992.
במרכז עלילת הספר
שלושה אנשי קולנוע,
המבקשים להפיק
סדרה תיעודית על
החברה הישראלית.
בתוך כך נבחן הקשר
בין התמונה והמדיום
הקולנועי בכלל, לבין
המלה הכתובה.

יצחק לאור: לילה
במלון זר, שירים;
הקיבוץ המאוחד; 1992.
ספר שירים חדש של
משורר, אשר הפגין
בספריו הקודמים
בוטות על גבול
האקסטרווגנטיות. בספר
זה קיימים סימנים
להתרחקות ולעידון
בצורות ובתכנים.

לאה איני: גאות החול;
הספריה החדשה,
הקיבוץ המאוחד /
ספרי סימן קריאה;
1992. ספרה השני של
איני הוא רומן, העוסק
באבל ובשכול מזווית
בלתי-שגרתית.

אמין, סוחף, ועדיין

**דורית פלג:
קולה של
הגברת פאני;
עם עובד,
הספריה לעם;
1992; 346
עמ'**

המלצת שמואל

אוריפידס: *קזקז*;
מיוונית: אהרון שבחאי;
שוקן; 1992.
ספר עשירי בסדרת
תרגומי של שבחאי
למחזות יווניים, עם
מבוא והערות של
המתרגם.
תרגום צלול ובהיר
למחזה רב-עוצמה,
מרגש ומעורר-מחשבה.
בסוף הספר – נספח
תרגומים הנוגעים
למחזה ולמחזאי.

א.ב. יהושע: *תינקות
כלילה*; הוצאת הקיבוץ
המאוחד; 1992.
המחזה של יהושע
עוסק בזוגות נשואים,
המתחילים לאימץ
בעיר זהה. הסיטואציה
הטעונה חושפת
מתחים תת-קרקעיים
ומעלה לדין שאלות
על הורות, זוגיות
וישראליות.

אברהם הגורניי-גרין:
משא ועינין: הוצאת
אור-עם; 1992.
מסות על לשון, חינוך
וספרות, המבטאות
את ה"אני מאמין" של
מחברן, המכהן כמפקח
הכללי על לימודי
הספרות.

אביגדור דגן: *פנסוס*;
מאנגלית: רינה מרקס;
ספריית הפועלים;
1992.

קורות משפחה
ירושלמית, מסופרים
מפי הדור השלישי.

דומים כלל לביוגרפיה של אדית פיאף, מלבד אולי המשיכה של שתי הנשים הללו אל איזה צד אפל בחיים – פיאף אל מתאגרפים למיניהם והגברת פאני אל להטוטן-נווד; אבל הספר נקרא כשברקע מצטלצל קול הפעמונים של פיאף. פיאף גדלה ברחוב, במקום אליו מגיעה בסוף התהליך גם פאני.

פאני גדלה על רקע בורגני, גרמניה ואחר-כך תל-אביב של שנות ה-50, תחת מטריית הרחבה של דודה לידה, שממשיכה לש-מור על גינוני-התה, השולחן, הנימוסין ואורחות החיים של העולם הישן, לפני שעלתה לארץ. בגיל ארבעים וקצת, פאני עובדת בחברת "ברוק ובניו" המתפרקת מול עיניה ומשנה כיוון תחת הנהגתו הצעירה של הבן. תחילת תהליך השינוי שחל בפאני היא עזיבת העבודה המסודרת, המב-טיחה משכורת קבועה מדי חודש ועיסוק מוגדר.

בגיל ארבעים וקצת, פאני צריכה להתחיל מחדש: לחפש עבודה, לחפש חברה. המפגש יוצא-הדופן הראשון (או אולי ההתנסות הרא-שונה, כמו שחייבת בעצם כל נפש נשית להתנסות בה כדי "להש-תחרר" ולהיות לאיזו שלמות, על-פי האגדה רבת הפרשנויות הפסיכולוגיות "אמור ופסיכה") הוא עם ריצ'י. גבר, הצד בחורות בערבי הכריות למיניהם, שעמו היא חווה תהליך משפיל, של להיות לפתע "בחורה לילה", חווה ניפוץ ציפיות – ויוצאת מחזקת.

ברור, שהתהליך שחווה פאני לא יכול לעבור על אשה חלשה. למרות הרושם המכולבל והמגושם שהיא משאירה, הכריות, חוסר היכולת ל"הסתדר בחיים", יש בפאני חוזק. חוזק לעבור תהליך שלם, ולצאת ממנו במקום טוב ונכון יותר עבורה. השלב הבא, והמכריע, הוא ההיכ-רות עם העולם האפל, הנוגד וסותר כל-כך את העולם הקודם בו חיה. פאני נכנסת, לא בק-לות, אבל נכנסת, להפתקה הזו: המפגש עם רוברט, להטוטן, צומח לאהבה. דרכו מגשימה פאני חלום, מתחילה לשיר במועדון בו הוא מופיע, מתוודעת לגינה, חשפנית בעלת חוכמת-רחוב. כאן היא מתוודעת לאהבה, לפתיחות, נחשפת לשפה אחרת, לקודים מוסריים שונים. ודווקא העולם הזה, שבהתחלה גרם לה להקיא ממש, לבחילה פיזית, הופך להיות עולמה, משחרר אותה מדמותה

הקודמת, מעביר אותה שלב נוסף בהתפתחותה האישית והנשית.

רוברט, כדרכם של להטוטנים, נודד ועוזב. פאני נשארת כשהיא בהריון. הספר נותר בלי תשובה האם יצמח מההריון הזה ילד ממשי או לא. השאלה הזו אינה חשובה, כי ההריון הפיזי שפלג נתנה בגיבורה הוא סמל. סמל להריון הפנימי, לתוצאה החיובית של התהליך שעברה. כמו בחלור-מות, שבהם יכול הריון לרמוז על דבר חדש, פנימי, נפשי, שמתגבש ולובש-ממש בנפשו ובדמותו של החולם.

"אתמול, לאחר שנסע רוברט, הרגישה כאדם הראשון בסיפור הבריאה: בא מישהו, נתן בה חיים, והלך, מותיר אותה לבדה. אבל החיים נשארו בה. את זה הבינה עכשיו. גינה צדקה. החיים נשארו בה, בכל גופה ובתוך גופה – בדבר הזעיר הזה שעדיין לא היה אפילו גוף אנושי. חיים, מסוג מסוים, שמעה את רוברט אומר ואת צחוקו הקצר שנקטע בקולו העצבני של אלכו יאללה, פאני, תעלי כבר על הבמה, מחכים לך. היא מרחח את השפתון על שפתיה בכמה תנועות מהירות ויצאה".

כך נגמר הספר – עם תחושה של חיים. את התחושה הזו הצליחה פלג להעביר בסיפור קטן לכאורה, מינורי, על אשה בודה בסביבות יום הולדתה הארבעים ושניים, שעוברת מהפך גדול, ש"עושה את זה", למרות שמה שהיא עושה אינו נחשב מבחינה חברתית, אינו נחשב מבחינה כלכלית, הוא אולי אפילו נחות מבחינה חיצונית – כי מי היתה רוצה להיות זמרת במועדון לילה עלוב באיזור העולם התח-תון של תל-אביב? אבל לגביה, זהו תהליך עצום, שכולל כמוכן גם את ההתגברות על הקודים החברתיים, גם את היכולת לא להתחשב בהם, בדרך להיות מה שאתה. דורית פלג כתבה רומאן פסיכולוגי, סמלי אפילו, פמיניסטי ללא בוטות, אלא בעצם עיסוקו באשה שמצאה, בדרכה המיוחדת, את קולה האמיתי – קולה של הגברת פאני.

וקולה של הגברת פאני, על רקע תל-אביב של שנות הש-שים, למרות המקצוע המשונה שבחרה לה, והדמויות הססגוניות והאפלות שמתחברות אליה לאור זאת, מצליח להיות אמין. סוחף ועם זאת עדין. יפה כל-כך, כמו השירה של אדית פיאף עצמה. ■

יוכבד בן-דור

טינה

אותות של לילה בירושלים
מוציאים צפונות אשה,

זו טינה

כל הלילה יורקת

שבע פעמים "גבריאאל", קוראת

בשפתיה דבר הקץ

בנגד עין הרע, ומעבירה את כבד משקלה

ואת קולה המקציף

בקצה פיה, מזרים מלה שותקת מאד.

טינה מעמיקה אל תוך עיניה

ורואה בהן גוף לובש את עירמה

משוטט לארץ חיייה.

אז היא מכניסה את החוץ

ומוציאה את הפנים

ושומעת את שגוונה המתגלגל

ואינה שומעת דבר.

בשעת לילה זו מושך מבטי

חיוף אשה של חשך

המסרבת לשכח את עצמה

עד הבקר.

מתוך "לבן מתוך לבן"
ספר שירים שעומד
לצאת לאור ב"ספריית
פועלים"

חשיכה

את מותה של איריס בת העשרים וחמש, ממעטת להופיע החשיכה בשמה המפורש. היא מופיעה ועולה מתוך השיחות שמנהל הדובר עם הנערה המתה (עם עצמו, כמובן) "הכנות לקראת מותך התחילו / עוד בבית החולים, הבטיחו לך / בלב, בפנת הבכי והעשון / לא לשכוח אותך אף פעם..." (עמ' 51). הדובר המתעמת ומתאמת עם מות הנערה חייב, מוכרח, לכתוב לה. ההכרח הזה, שנכפה על החיים, הלנים במלון הזר, להתמודד עם המוות, שב וחוזר בספר למן השיר הראשון "כוונה". נעשה כאן ניסיון לדבר, לאהוב, לא לשכוח, להיאחז ב"ברחשים" כדי לחיות; והמלים, הן בהכרח, התוצאה והסיבה של

לילה במלון זר" הוא ספר קודר. ואם זו היא דרכו הפואטית של המשורר להיות נאמן לשם הספר ולתכניו העיקריים (עלטה, שינה, ארעיות הקיום), הרי שהוא מצליח בכך יפה. הספר נפתח בשיר הרגיש "כוונה", שפונה "לקוראים בלי הורים..." אלה שמבינים "את החדרים / הריקים, את הספרים המאפקים (את השירים / המאפקים)..." (עמ' 9), ואפשר לראות בו כעין הצהרת כוונות של הדובר, "לא לספר, לא לעצור, לא לחזור... לא לדבר" (שם); כוונות שאינן מתממשות בהמשך הספר. כבר מהשירים הראשונים תופס הקורא שחיינו של אדם, בעיניו של הדובר, הם לילה מתמשך, שמתרחש בעולמנו שאינו אלא "מלון זר". שלושים וחמש הפעמים (אולי יותר) שבהן חוזר המשורר על המילים "חושך" או "חשיכה" (בלי למנות את "עלטה" ו"אפלה") מצליחות להעביר גם לקורא הפחות קשוב את הרעיון הזה ש"אני תועה בחשכה" (עמ' 19). "כורה בחשכה" (עמ' 25) "שוכב בלב החשכה" (עמ' 29), "אלך מפה בחשכה" (עמ' 32) וכך הלאה והלאה. החשיכה, פנים רבות לה בשיריו של לאופר. היא בדידותו של האני "איש אינו יושב אתך בחשך הפקר / שבו אתה קורא לזכרונות לבוא" (עמ' 11), והיא חייו. היא ה"אני" – "הלילה יכולתי להיות חושך" (עמ' 23) והיא ה"אני" – "ואת" – "אגע כן בעלטה, ואשאל מה זה..." (עמ' 15). היא ההכרח להתארגן ולארגן "קבע מרכז בחשיכה" (עמ' 14) והיא ההתארגנות הלא נכונה שבה נחקר (ערבי, איש האינתיפאדה) מחרבן במכנסיו בעמידה, תוך כדי חקירה "כי / החייל של לא הבין את מה שהוא רצה לומר..." (עמ' 40). ויותר מכל החשיכה הזאת היא הצורך באור. (ראה את השירים בעמ' 20, 21, ואחרים). מעניין לציין, שדווקא במחזור "שירים על מות נערה" שמתאר

אמירה" לשמה, אינן לי גורמות כל הנאה. דווקא השירים היותר קצרים בספר, כמו השיר "אם אין אל" – הים" בעמ' 10 או השיר "תולעת" בעמ' 28, או השיר הפותח את המחזור "שירים על מות נערה", "עיניים", שבו אומר הדובר "ול- וחבל. ■

אגי משעול

ערב גיבן

מה כבר יכול להחשק בערב גיבן כזה חוץ מלגהור על מפת בודפשט (משמאל לכחול של הדונה בודה ומימין לה פשט) ולחשב איך לולא טלטלתי משם לרמז עשירים וחמש בגדרה הייתי שרוצה שם קצת בפילר שלושים למשל בערב גיבן אחר לצד חתול מלעילי מפרטת אהבים ששםם בלה או ינוש

הניסיון הזה. "מלה היא התחבשת מלה / היא הפצע, מלה היא / המלח" (עמ' 54). אלא שהמלים הללו הופכות בידי של לאור לחרב פיפיות. הן יוצאות משליטתן ומשתלטות על שירתו. כך, בצד שירים נפלאים ושורות נפלאות, מופיעים שירים ארוכים למשל את השיר "תוכנית" בסיום הספר.

השירים בספר החזירו אותי ליימי יונה וולך העלזים" שבהם ככל שנאמרו יותר מלים, עלתה האות נטיות והאמינות של השירים ומשורריהם. התקשיתי אז, ואני מתקשה בכך עוד יותר היום, לקבל את הפואטיקה הזאת של הקברת מלים כמעט ללא כל ביקורת ומשמעת עצמית כעדות לאיכותה של השירה. ואם אכן, כדברי ט"ס אליוט בספרו "על השירה" – "תפקידה הוודאי הראשון של השירה הוא שהיא חייבת להעניק הנאה" (תרגום: יורם ברונובסקי) – הרי ששורות כמו "אני זוכר את העיר הזאת לטובה, באהבה / אפילו. כמעט אשר ממלא אותי, לא אשר (לא / מציף, לא גודש) אבל חדה, לא חדה, אור, אולי אור..." שהפכות את השירה ל"פזזה של

נזכרתי בנאום קטן שחברתי ביני לבין עצמי בדבר זה שאני מהסה את חיי כדי לשמע שירה שתבוא אם אלך חצי דרך לקראתה אבל בקצת כח שיש לי אני מנשימה איזה אהוב מגוחך: בחד העט מפילה אותו אל קרשי הדף וסופרת עד תשע.

יצחק לאור: לילה במלון

זר; הקיבוץ; המאוחד; 1992

המלצת עתונות

מריצה גרוסמן, בחרה והפיקה: השיקוי, סיפורי אהבה; עקר; 1992. אנתולוגיה של סיפורי אהבה קלאסיים וכמו-קלאסיים. ביניהם סיפורים מדהימים ביופיים, כמו "ההלצה" של צ'כוב, "שכר הטופרים הראשון שלי" של איסאק באבל, "מתוך יומנו של מפתח" של קירקגור, וכן סיפורים של פיציג'רלד, הקסלי, או. הנרי, ויוזף הן הפולני יהודי. ספר חביב ונאה, חומר לקרוא ולחזור ולקרוא בו.

האטלס ההיסטורי: תולדות עם ישראל מימי האבות עד ימינו; עורך ראשי: אלי בר-נביא, עורך המהדורה העברית: מולי מלצר, מפות: מישל אופטובסקי; ידיעות אחרונות, ספרי חמר, ספרי תל-אביב; 1992.

4,000 שנות היסטוריה של עם ישראל מוגשות במהדורה צבעונית ודיגיטלית. תמונות, מפות ואיורים מלווים את הטקסט הבהיר והקולח, שנכתב בידי כחמישים הסטוריונים בולטים בארץ ובעולם.

זה מה יש

שלמה וינר:
פתאום החיים,
שירים;
הוצאת הקיבוץ
המאוחד;
1992; 64 עמ'

המלצת
עמנואל

אברהם בן-יצחק: כל השירים; בעריכת חנו חכר; הספרייה החדשה לשירה, הוצאת הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה; 1992. שירתו של בן-יצחק נחשבת עד היום כאחת הפסגות של השירה העברית. מהדורות קודמות של שנים-עשר השירים שפרסם בחייו אולו זה מכבר, ובעצם הדפסת השירים יש ברכה גדולה. מלבד זאת מכיל הספר קטעים מעובדו של המשורר, השוואת נוסחים ואחרית דבר מאת חנו חכר.

רות עמוסי ואיריס ירון, עורכות: דאדא וטוריאליזם בערפת, אנתולוגיה; ספרי סימן קריאה, הקיבוץ המאוחד; 1992. מבחר של טקסטים, שמרכיבים לא זכו לתרגום עברי, פרי עטם של יוצרים ותיאורטיקנים של הספרות, הציור והקולנוע הסוריאליסטים, וכן של "מבשרי" התנועה. בין היתר נמצאים באסופה טקסטים מפרי עטם של בודלר, רמבו, אנדרה ברטון, אראגון, מאן ריי, רמון קנו, סארטר, דאלי, פול אלואר ומרסל יאנקו.

ה ספר-שירה על האהבה ועל המוות ועל החיים שביניהם. אפילו הרהורים כבדים, התפ-לספות על ה"יש" כביכול, מת-פשטים ו"נפתרים" מתוך אמירה קלה והומור "אנגלי", יבש: "אצלי אחרי המות, החיים נראים ורודים" (עמ' 26). "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו", אמרו קדמונינו מתוך צער; שלמה וינר קובע מתוך הרחבת הדעת: "ההחלטות המכריעות בחיי כבר נפלו / הקטנתי את תאוותי / קציה כבר ביד".

פעמים ההומור גובל בסארקאזם: "יש לך לב של נער / אמר הרופא / לדודי בן הששים ושש; דודי מת / כעבור שלושה שבועות / מסרן הלב" (תמצית עמ' 12). ואתה תוהה, מהו אותו לבלב, לב קטן של נער או אולי לבו הכפול של הדוד, לב לב, שלא עמד לו; או מהי הצלחתו של "מנתח גוהר על שולחן ניתוחים" אם לא "דחייה זמנית" (עמ' 18) של המוות שוודאי יבוא.

וכך מעביר בנו וינר מחשבה קרה על אותו "אדם ההולך לו ברחוב ולפתע נעצר כהלום רעם, / פונה לאחוריו ופוחת בריצה מבוהלת — — — מה שכת? ועד כמה מבחילה ההזכרות" (עמ' 17). זה תצלום בהלה של יומיום, אמיתי ומצחיק ומבהיל. זה שחוק גובר ומעמיק, ההופך לסארקאזם כשהוא עובר מן הפרט אל הכלל, מן הדוד הפרטי אל שואה, שכמה כאילו לא היתה, בה "גברים, נשים וטף, זה על זה במאמץ עליון, מגיעים כמעט אל הרקיע הראשון" (עמ' 31).

מכאן, אל ההיסטוריה של העם שנתן לעולם את ישו הצלוב, סמל העם היהודי: "כבר כמעט אלפיים על הצלב / ותמיד אותו הסיפור. / למה עזבת אותו / ולמה אותנו?" (עמ' 33). אכן, הזעקה של "על השחיטה" של ביאליק והידיעה כי "כל הארץ לי גרדום", לא זעזעו את אושיות העולם; גם לא הבריחו

את הגידונים למוות מגיא-ההריגה, בעוד מועד. עכשיו, תשעים שנה אחרי "משא נמירוב", לא נותר אלא להסתכל על ההיסטוריה כעל מהתלה טיפשית ב"אלבום הילדות של הלא-יאומן"; "אני מתבונן בעיר מתהפכת / רק באלבום ילדותי"; "מה שכחנו? ועד כמה מבחילה / ההזכרות." ועכשיו, "כעבור ארבעים שנה" (עמ' 32), "לא אותן הרכבות / אבל אותם הקולות / אותם סימנים מוסכמים / דלתות נפתחות ונסגרות / הן, הימים ההם, / — הימים הרעים" (עמ' 33).

גירסת ה"נקות עולה בידועין ושלא בידועין." רבי יהודה נותן בה סימנים, "ונשמתי פוחת לה בחמלה / וברחמים רבים / על עצמה". אפילו "עלים יבשים מחוללים סביב עץ / כמו סביב מזבח בפולחן עתיק / טקס הקרבת קרבנות". אלו תמונות דימיון של "דימדומי תודעה, כשכרי תרסים" מעולם בו שלג יורד והרוח מפזר אותו / והוא ממשיך ויורד, "לב משומר בזכרון נעוריו"; "בעוד שעה / בחושך של חדרי / אחכה לך, / פלה" (עמ' 59). זהו זכר רחוק של "לכה רודי לקראת כלה", בו "נרות שבת כאצבעות אמי, שכים ונדלקים" (עמ' 58). אמנם האלוהים המשקיף על הבריות, מצטמק אצל שלמה וינר, כדי מטוס סיור קטן, החג מעליו, מעגל ועוד מעגל, באיך-יכולת להמלט מ"עין צופיה".

שיריו של שלמה וינר, הם שירים "נקיים". אין בהם מהמורות שה-קורא נופל בהן וגם לא גבשושיות תלים, המשבשות ומאיתות את קשף הקריאה. המשורר פול ולרי קבע, כי שיר הוא כמו משפט מתמטי, ההולך ונפתח לקראת שורתו האחרונה. זאת ההנאה הנגרמת לקורא בשיריו של שלמה וינר, המגיע אל סוף השיר וחש את זרימתו מראשיתו. "האגם משתקף בחלון / המשתקף באגם. / עיני משתקפות בעיניך. / עיניך חירות". (עמ' 44) חידות עיניך, הן פתרון השיר.

"חידת עיניך" היא חידת האהבה שתמיד היא "מכוסה בשכבה מרה כמו פמוטות הכסף של אמי, שפעם בשלושה חדשים (!) היתה ממקרת אותם לכבוד שכת". אף על פי כן, האהבה לעולם קיימת; היא נמשכת מימי שיר-השירים בכרמי עין-גדי ועד ימי "הכניסיני תחת כנפך" ועני לי "מה זאת אהבה"; והיא כובשת ארוטיקה מעודנת של ימינו-אנו, "בעלטה המוחלטת של מנהרת הזמן", "את

ואני לרגע מוארים / אבל מיד נעלמים באפלה" (47). "לרגע" "מיד". בין "פתאום", "והחיים" אין פסיק, כאילו "החיים" באים מן ה"פתאום". עובדה היא, כי "המטפס עדיין לא כיסה את הסככה / כמתוכנן. עוד סימן / שמהנדס וגנן אינם יכולים / להכ-חיב לצמח / את מהלך צמיחתו" (עמ' 54). כך, שלא כמתוכנן רואה משורר, שהגיע לגיל ומעמד של פרופסור למתמטיקה, "שלט בשדה כלניות / הצהרת אהבה": "לו רק הייתי יכול / להשתרע לצדך כמו חול ליד הים / מחוסר הכרה ומונשם / בתנועות הגלים" (עמ' 52). האהבה היא מנשימת החיים, "בהם מפרשיות מחליקות / כמו אצבעותיך בגנבי" (עמ' 43). נדמה, כאילו "הכל נסגר" ו"הדשא מרוב דאגה / כולו ש"בה", "אבל הידיים נפתחות לאהבה". (עמ' 63, 59).

וינר הוא "אדם יושב באמצע

העולם והסתיו / רכון על חיי שוביו ומחפש תמונה"; אך הוא עצמו בתוך אותה תמונה ו"כמו בתמונה / הוא מגלה שאינו יכול לקום" (עמ' 15). התמונה, "על רקע התכלת העדינה של קיץ ירושלמי", בו "השמש נכנסת דרך הגג החרוס של בית נטוש, כמו בעירום, נוגעת רכות בקירות" — החיים הם "פצעים לא חבושים, מקרבות ישנים" ו"הים מטלטל את הסירות הריקות / — ברפות הזמן" (עמ' 60). ש. וינר מגיע אל "החיים האמיתיים" הגובלים בזמר ופרפריין של "נלך עד הפנס ונחזור" (עמ' 62). "מהם / החיים האמיתיים? עבודה, דאגות, / חשש ממחסור? [...]. את השמחות ניתן לספור על אצבעות של יד אחת", אפילו כמשפטים "לא שירים", פרוזאיים מאוד, שבשיר שלפני האחרון — "אבל / זה מה שיש", היא שירת השיר האחרון. ■

אילת אושר

כְּשֶׁאָבָא הַלֵּךְ מִכָּאן לֹא
הֵיטָה בְּכֶרֶת הַדְרָךְ קְצֵרָה
וְעֵגְלָה, כְּמוֹ פֶּפֶר לֶחֶם
חוּם שְׁנִנְסֵנוּ בְּקֵרוֹמוֹ הַקֶּשֶׁה
בְּדָרֶךְ מְהֻמְכֶּלֶת.
עַל סִפְסַל שְׂכָב הָאִישׁ
עִם הַבְּקָבוֹק הָעֵטוּף בְּעֵתוֹן,
מוֹרֵט בְּעֵנְפֵי הַהֶבְסָקוֹס
וּמְצַחֵק בְּשֵׁנִים גְּדוֹלוֹת.
תַּחְנַת מוֹנִיּוֹת פְּלֻטָּה
הוֹדְעוֹת כְּמוֹ לְמִשְׁלָה:
שְׁלוֹשִׁים וְתֵשַׁע נָא
לְגִשְׁת, הַפּוֹעֲלִים מְחֻכְּמִים.
אָבֵל עֶכְשָׁיו, כְּשֶׁמְעַדְנִיָּה
מִתְחַלֶּפֶת בְּבִנְיָן, אָסוּר
לְהַפְרִיחַ עֵשֶׂן בְּכַמּוֹת
בְּלִתֵי סְבִיבָה, אָסוּר
לְעִשּׂוֹת הַגִּירָה
וּבְמִילָא אֶתְרַנּוּ.
וְאָבָא הַלֵּךְ, מוֹתֵר לְעִיר
הָאֶמְלָלָה הַזֹּאת,
מוֹחֵל עַל כְּבוֹדוֹ.

מתוך
ספר שירים שעומד
לצאת לאור ב"ספריית
פועלים"

שבעה קטעים

עוזבים על חוף הבריאה עם פנים רכות זהרנו
כמו כוכבים קרים בגלל הפחד מן החושך

והחדווה כמו דג במצולות האוקינוס הקוסמי
זורמת בעורקים זורמת בורידים בראש בעיניים בלב
השמש מתרחקת ולא כל-כך אכפת לי אני אתך

קח את הזוהר החלש של הלילה אל שחר
מפוצץ בחדווה פיות מחוסרות הכרה
מחכות לתודעתך
בחור יפה
פני מלאך משיש רומאי

אדם וחווה בגן

יום אחד חוה לקחה את אדם לעמק ושתלה אותו באדמה
הזורידים שלו ישר התרחבו והיו לשורשים עצומים
הבית שלהם היה ליד

כל בוקר חווה שפכה את המים לערוגה וקטפה את הפירות
מן הענפים שהסתבכו לו בעיניים שהסתבכו לו בגוף
שהסתבכו לו בשמיים שהסתבכו לו באור שהסתבכו על השחר הוא
נאחז ועקר את עצמו בכוח אדיר החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה
החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה
החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה החוצה

אני לא יכול להוציא את הבבואה שלך מן המוח שלי
לילה אומלל וקר שכב בין העצים עם עיניים עמוקות
אני לא יכול להוציא את הבבואה שלך מן המוח שלי

כפות רגליה נחו על קירות השמיים והזמן צרח מעליה
בחדווה אלוהית

אם אפשר למות מהכל ובכל זאת להיות בהכרה
אז הייתי רוצה לראות אותך באה אתי

לידיה בראב

יהויקים

על השטיח

על השטיח יהויקים מתרוצץ
ומסמך בי שבילים
ורחש של צבעים
בשכרוננו על השטיח
ריחות זעגועים
צועק יהויקים
מן המבוך צועק
בשבילים המתעצמים פי
להדף.

לצאת

לצאת לא פדאי לך
ראה האפלה הרטבה
חמה
נינוחה
ראה עד הבשלה
ואין לך פחות מתורשה
אני כף קלטתי אותך
יהויקים אל תצא
תירא !

דיברתי שפה אחרת

בפקר קמתי ודיברתי שפה
אחרת
יהויקים נצמד אל שפתותי
ואני רוצה לספר לו
הלמות שעטותיו
מגופי נשמעת
על פני
בלי פנים
הוא עובר פותח
חלון
ריחות החדר
ריחות הצעקה.

כתב-עת בפולנית לספרות

ביותר ביניהם היא יעל שליט, אבל גם היא — בדומה לחבריה ('י הרמן, ל' גליקסמן, 'י באו, ה' בירנבאום) — שייכת לעולמם של המתים ומטיילת בבתי-הקברות של מחוזות זכרונותיה. סיוטי-העבר מטביעים את חותמם על ההווה, ולתודעת הכותבים חודרות מתוכו בעיקר תחושות של אימה ושל קץ העולם הקרב. מכאן הופעת שירים על ימי מלחמת המפרץ, שעוררה אסוציאציות לת-קופת השואה. המשוררות העוס-קות בחוויית האימהות (יעל שליט, האלינה בירנבאום), שמביאה עמה נוחם והתעוררות מחודשת לחיים, חרדות בר-בזמן לגורל הבנים.

הופעתם של סופרים הכות-בים לעוזית בארץ-ישראל מצביעה על פתיחות וסור-בלנות, שלא היו בנמצא בארץ בימים, שבהם שלטה בכיפה הסיסמה: "עברי דבר עברית". שינוי הגישה מוכיח, כי העברית איננה חוששת עוד מפני תחרות של שפות אחרות, שגם אחרי גלי עלייה גוברים נדחקות לבטוף לשוליים. קומץ אנשים היושבים בארץ וכותבים פולנית מפרס-מים, או לפחות שואפים לפרסם, בפולין או בהוצאות פולניות נודעות שמחוץ לגבולותיה, שכן קהל-היעד שלהם בארץ הוא מצומצם מאד. אחרים מפרסמים בעברית ובפולנית גם-יחד, או מתורגמים לעברית במטרה לזכות בקהל קוראים רחב יותר. אחרים מהם כותבים, ככל הנראה, בלי לחשוב על קהל מוגדר, אלא מתוך הצורך לצלול לתוך עצמם ולהביא את רחשי לבם.

המאפיין את המשחתפים בקובץ, שרשימה מפורטת שלהם עם נתונים ביו-כימיוגרפיים נדפסה בסופו, הוא גילם המתקדם יח-סית ודבקותם הכמעט מוחלטת בזכרונות העבר, בייחוד מת-קופת השואה או מן הימים מלאי הזעזועים שמיד לאחר מלחמת העולם השנייה. נושאים אובססיביים אלה, שהם ממילא נושאים יהודיים, נוגעים במידה זו או אחרת ליחסים שבין יהודים לפולנים.

הקובץ נפתח במחווה של כבוד לסופר הנודע סטאניסלאב וי-גורסקי, שנפטר בשנת 1992. מובאים כאן מבחר משריו ופרקי זכרונותיו, שכבר פורסמו בפולין. ויגורסקי הוא היחיד בין הסופרים המיוצגים בקובץ, שאפשר לכנותו בשם סופר גולה, אם כי ישב בארץ שנים רבות.

בין המשתתפים בקובץ כולטת קבוצה גדולה יחסית של משור-רים, המייצגים מסורות פיוטיות שונות. בעלת הסגנון המודרני

השואה, פירסם אותן בפולנית, יידיש וצרפתית, ובסוף ימיו ביקש להיקבר בקיבוץ כברי והוריש את כל ארכיונו ל"יד ושם" ולאוניברסיטה העברית. שונה מן המאמרים הנזכרים היא מסתו של איש הקולנוע הור-תיק, נתן גרוס, על תולדות הקולנוע בארץ-ישראל (גרוס כבר פירסם רבות על נושא זה ודומיו בעברית). בקובץ מדור נרחב למדי של תרגומים מן השירה העברית לפולנית, מפרי עטם של ש' ראצינסקה, יעל שליט ונ' גרוס. בין אלה הנאמנים ביותר לרוח המקור הם תרגומיו של גרוס לשירי אמיר גלכוע ואחרים. מובן, שמדור זה מכווון בעיקר לקורא הפולני. הקובץ כולו הוא בעל אופי אק-לקטי למדי, שכן מדיניות עורכיו היתה לתת ביטוי למירב הסופרים הכותבים פולנית בישראל, המת-דפקים על דלתותיו. בולט היעדרה מן הקובץ של הסופרת המצויינת אידה פינק, שזכתה בצדק רב כמוניטין ובהוקרה בארץ ובעולם כולו. 'י הרמן כלל בקובץ שיר נרגש ומלא הערצה לכבודה, שבו הוא מגיב על הקריאה בסיפוריה.

מדכי הרטל

כתביד

לאלה

כמו אותם צירים, שקדם צירו על קירות ועל חרסום, ואחר למדו עצמם להצטיק? צירוותיהם לפפירוס, כף השתנה כתב ידי כשהתחלתי כותב עברית.

לאחר שהשכינה שכה לבית המקדש השני, כמו שהפכה הגדול תזר ונכנס לדביר, כתב ידי השתנה בפעם השניה כשאהבתי אותך.

קסם אישי

קוסם תדש קבע מקומו ברחוב הראשי. אין קל מזה: תחלה יכצע תרגיל ידוע של הודיני הגדול: בארץ הלדתו קשר עצמו בזריוות ידים, שלא יאשימו אותו באחיות עינים ודא קשרים.

וכאן פכתוף חבית מלאה מים, ראשו מטה, ואינו מצליח להחליץ מן הכבלים של שפת אמו. עתה, ללא כל הכנה מקדמת, בחן רב, מנסה קסם אישי: לדבר עברית.

רב שיח

כדי לגבר על גמגומו ולרדת את דבורו מדי בקר מלא קאטולוס הרומאי פיו אבנים, נצמד ממשכות מול הראי ותרגל קולו. כירוע, מנהג היה לו: בסוף היום שלה מן הבאר ממנה שתה אבנים אחרות, ואת אלו שפפיו השליף לתוכה. כן, העיר הפלשן ביבשת, אבל זכרו, מדבר באדם, שדבר בשפת אמו. האיש המהדר יתר על המדה, שישב בקצה השלחן כמו מנמנם בכרסתו, געור פתע, ואף שלא הבין ולו חצי מלה, חרץ בלשון הידועה רק לו: ידיי המלמדים, איש מקם אינו מדיק — העברית היא חלוקי נחל.

ברברה גולדברג

מאנגלית: משה דור

אוֹאֵז מְחַיֵּךְ לוֹ הַזֶּקֶן בְּנַחַת-רוּחַ.
הַאִשָּׁה שׁוֹאֵלֶת אִם צְרִיכָה הִיא לְהַפִּיף
אֶת נִצְוֹתֶיהָ. צוּחֵק הוּא נְאוֹמֵר
שֶׁהַדָּבָר נִבְצֵר מִמֶּנָּה אֶפְלוּ תִשְׁתַּוְּקֶךָ לְכָף
וַיִּמָּה טַעַם יַעֲלֶה רְצוֹן כְּזֶה מִלִּפְנֵיהָ.

*

בְּשׁוֹכָה הַבַּיִתָּה הִיא פּוֹנֶה יִשְׂרָאֵל
לְמַדְרִיף-הַצִּפּוּרִים, לּוֹמֶדֶת שֶׁשְׂכִיבֶתָּה הַטְּבָעִית

הִיא הַיָּם הַפְּתוּחָה. תְּפִירֵיטָה מְרַכֵּב
מִסְרִטָּנִים קְטָנִים וּפְלִנְקָטוֹן. לְעֵתִים רְחוֹקוֹת

תַּעֲקֹב אַחַר סְפִינּוֹת. שְׁחוֹרָה מִשְׁחוֹר הִיא,
אַחֲרֶיהָ לְכָנִים. זְנָבָה מְפֹלֵג, מְעוֹפָה

בְּלִמְעַקֵּיב. אֵי-סִלְעִים מִשְׁמָשִׁים
לָהּ לְרִכְבֵּיהָ בְּחִסּוֹת הָאֶפְלָה, בְּמִלְאָה

אֶת הָאוֹיֵר. בְּטַרְלוֹלִים לִילִים. מְטִילָה
בִּיצָה לְכָנָה אַחַת. כְּשֶׁמִּשְׁבִּיתִים אֶת מְנוּחָתָה תִּפְלֹט

רֵיחַ מוֹשֵׁק. זֹאת אֵף זֹאת: מְכִילָה הִיא
שָׁמֶן כֹּה רַב שֶׁגַם אַחֲרֵי מוֹתָה,

אִם בְּגִרְוֹנָה פְּתִילָה יִדְלִיקוּ, תִּבְעֵר
זוֹ חֲדָשִׁים עַל חֲדָשִׁים. יֵשׁ

וְנִפְשָׁה יוֹצֵאת לְחַיֵּי שְׂגָרָה,
אֵחָ לְכָעֵר, בְּעַל, אַרְוַחוֹת מְאֻזְנוֹת שְׂמִכִּינִים

עַל-פִּי לּוֹחֵ-זְמַנִּים. הִיא מְהַרְהֵרֶת תְּרֻטָּה עַל יוֹם
צֵאתָה מִרְחֹם לְתַעֲוֹפֶת-תְּמִיד, וְהַשְׂרָפָה.

יסעור

בְּטָרֵם שׁוֹמָה עָלֶיהָ לְצֵאת לְטִיסָה
הָאֲרָכָה מְזֻרְחָה, הַזֶּקֶן עוֹמֵד עַל כָּף
שְׂיָרָדוֹ בְּמַדְרָגוֹת הַמְּרַתֵּף, עַל-פְּנֵי
קוֹדוֹת חֲטוּבוֹת בִּיד, עַל-פְּנֵי הַגִּזְע
הַעֲבָה הַמְּכַנֶּה בְּפִיו "אֶטְלָס". כֵּאֵן
בְּחֹדֶר הַיָּין וְהַפְּרוֹת, עֶשֶׂר שָׁנִים
לְאַחַר מוֹת אִשְׁתּוֹ, עוֹמְדוֹת צְנֻצְנוֹת
גְּדוּשׁוֹת בְּחִמּוּצִים וּבְאַפְרָסְקִים שְׁלֵה.
הַלֵּאָה מִשָּׁם, בְּאֶרֶץ, מְנַחַת גְּלִגְלֵת
שֶׁל נַעֲרָה אֵינְדִיאָנִית. הוּא קוֹרָא לָהּ נוֹקוּמִיס
וּמְסַפֵּר בִּיצֵד מוֹתָה נִגְרָם מִמְּהֻלָּמָה
כֵּאֵן הַיָּמִנִית. הוּא מְרַאָה לְאִשָּׁה
אֶת הַחֹר. הוּא גֵלָה אֶת הַגְּלִגְלֵת
כְּשֶׁרָשִׁיו הַסְּבוּכִים שֶׁל עֵץ אֶלּוֹן הַפּוּף.
לֹא הָיוּ עֲצֻמוֹת אַחֲרוֹת. זָאֲבִים נִשְׂאוּ אוֹתָן מִשָּׁם,
אוֹמֵר הָאִישׁ שְׂאִינְנוּ זֶר לִיעֲרוֹת אוֹ לְאַרְחוֹת
זָאֲבִים. אֲבָל הַגְּלִגְלֵת לֹא הִתְאַיְמָה
לְלַסְתוֹתֶיהֶם הַגְּדוֹלוֹת. הוּא לְקַחָה אֶפּוֹא הַבַּיִתָּה
אֶל הַמְּרַתֵּף הָאֶפֶל הַזֶּה בְּקִלְמָזוּ, שֶׁם נִרְדַּף מִלְּדוֹת
לְשׁוֹם-מְקוֹם. וְעַכְשָׁו אוֹתָהּ מְנִיחַ
בְּכַף-יָדָהּ שֶׁל הָאִשָּׁה הַזֹּאת. הִיא מְחַלֵּיקָה בְּקִצּוֹת אֲצָבְעוֹתֶיהָ
עַל-פְּנֵי הַעֲצָם הַמְּמַרְטָט. זוֹ אֵינָה קְרָה.

*

מְהַרְהֵר הַיִּתִּי, הוּא אוֹמֵר — בְּסֵף הַכֹּל
שְׁעוֹת מְסַפֵּר לְאַחֲרֵי-מִכְּן, בְּסַעֲדַת
נְקִינִיק בְּשֶׁר-צְבִי וּפְשִׁטִּידַת בְּשׂוֹר
מְחַמְמָה, אַרְוַחַת-בְּקָר שֶׁל חוֹטְבֵי-עֲצִים — אֵיזָה
מִיֵּן צְפוֹר אֶת (שְׂכֵן צְפוֹר
הַנֶּךָ) וְאֶת הַתְּשׁוּבָה מְצֵאתִי
לְכִסּוּף: יִסְעוֹר. שׁוֹב וְשׁוֹב
צוֹלֵלֶת אֶת לְתוֹף גְּלִי
הַמְּלַח אֵף מִמֶּה תְּמִיד תְּגִיחִי מְנַצְחָה.

תמי כץ-לוריה

זֶה בָּא,
כְּמוֹ כֹּל מֶה שֶׁנֶּעַ עַל-פְּנֵי הַמַּעֲנָלִים,
לֹא מְסַפֵּקָה
לְחַמֵּם אֶת הַבְּהוֹנוֹת
בְּשִׁבִיל לְכַרֵּחַ
מִתּוֹרֵי הַתְּקַפֵּל עֲכָשׁוּ עַד הַבְּרָכִים
בְּמֶה שְׂקוֹרָאִים לוֹ אִשׁוֹר.

תַּעֲשֶׂה לִי מְסָג' בְּכַפּוֹת הַרְגֵלִים,
כְּדִי שְׂאוּכַל לְשַׁקֵּץ עוֹד יוֹתֵר
לְתוֹף הַשְּׁעֵר הַשְּׁחוֹר
שֶׁל פְּרִידָה קָאֵלוּ,
שְׁנוֹסְתָה לְהַשְׂאִיר מְרוּחַ לְעֲצָמָה,
וּבְכָל זֹאת,
הַלְכָה רְחוֹק מִשְׁהִיטָה יְכוּלָה,
מִשְׁהִיטָה רוֹצָה.

בְּדִידָה לְכָרִי הַתְּכַדְרוֹת
הַהוֹנָה הַזֹּאת,
שְׁנִיחָה בְּאוֹיֵר,
מְאֻלָּמַת אֶת הַצֵּל שֶׁל עֲצָמָה,
לְכֹאֲרָה נִתְּנָה לְמַנְע,
מִתְקַמְרַת אֶל הַדֶּפֶן.

וְגַם אִתָּה —
כְּכֹר מְכָר קִמְעָה, אֲבָל
חֲדָשׁ לִי בְּזִהוּתָךְ.
עֲדִין נָח בְּתוֹכִי,
עֲדִין רְפוּי לְמַנְע,
מִתְהוֹנָה
מִכָּח כֹּל שְׂנִקְשׁוֹר בִּינְנוּ.

בְּדִמְמָה כְּדוּרִית שְׁלֵף
רַק הָאֲגָרוֹפִים
מְנַסִּים מְנַטְרָה שֶׁל אַחֲזָה
בְּחַיִּים הָאֵלָה,
עֲדִיין לֹא בְּקוֹעִים,
נִתּוּנִים לְחֶסֶד הַהִתְמַמְשׁוֹת.

חשופים עד העצם

• ביקורת ספרים

יצחק אורבך
אורפז: "אהבות קטנות, טירופים קטנים"; סדרת "אות הזמן" הוצאת הקיבוץ המאוחד / ידיעות אחרות / ספרי חמד; 127; 1992 עמ'

סיפוריו החדשים של יצחק אורפז "אהבות קטנות, טירופים קטנים" משוקעים חומרים דומיננטיים לאלה שפרנסו את ספריו הקודמים; הוא תוקף בעיות קיומיות, שאין מפלט מהן, בשר-טוטי מצבים מוכרים, בסיטואציות גרוטסקיות, שמת הקיום שלהן היא כאב. אורפז חי ונושם את הכרך, שהוא לב לבה של ההווה הישראלית העכשווית. הדבר עולה מתוך רקעם האורבני של הסיפורים, עכשוויותם ניכרת בהדגשת הלוקלי והמוכר, כגון רחובות ובתי-קפה מסוימים. בהווה זו אין צחות של הטבע, אלא גילויים של ריקבון מתקדם, שאין לטייחו בכריחה אל ההווה החוק-עירונית. עם זאת נראה, שאורפז לא יוותר על מציאת היופי בתוך כל זה, והדבר נובע, כמדומה, מיכולתו לנצל היטב את הפוטנציאל הגלום בפכים הקטנים של החיים.

התייחסותו הנוקבת להיבטים שונים במציאות הישראלית עוברת דרך תיאורי התפוררות ביחסים בינאישיים. הרכה לפני קובץ זה התפכח אורפז מאשליית קיומו של האלוהים. הגירוש מגן העדן התרחש עוד ב"דחוב הטומוז'אנה", משום כך מתואר תכופות תהליך של הרס עצמי של גיבורים, החיים בתוך חלל ריגשי. אין הם יכולים להרשות לעצמם אלא מגורים בשכירות. הבית אינו בית, כי הוא איבד אחיזה זה לא כבר. גם כשהמדובר בבית קניין אישי, מנקרת בגיבור התחושה שביתו הוא רק חניית ביניים בדרכו לבית עולמו.

החוט המקשר בין הסיפורים הוא קשרי אהבה, איבה ותסכול. הגבר מוצג כמעט תמיד כקורבן חסר אוניס, דחוי ונלעג. לעומתו האשה היא דמות בעלת עוצמה מעצם היותה אשה. היא משענתו, אך גם עקב אכילס שלו. בסופו של דבר, מה שמאחד את דמויות הגברים והנשים בסיפורים אלה כבקודמיהם הוא היותן חלולות ואכולות יאוש ופסימיות. בחלקם אלו אינטלקטואלים תלויים ומתוסכלים, ואם אינם כאלה, הם הופכים למרמס תזת רגלי אינטלקטואלים ופסיאודו-אינטלקטואלים. ב"סיפור ריגלי" רומסת האשה המשכילה את ציפיותיו הרומנטיות של בעלה השברב, מחפשת ומוצאת מפלט מגופו המגושם והדוחה בחיק משורר, ההופך גם פה כב"בית לאדם אחד" למושא חלומות. בהווייתו התמציתית הוא עשוי לגלם את משאת נפשו של היוצר. לעומת זאת, הבעל עובר מסכת השפלות, שאותן הוא מקבל בהכנעה ובהשלמה, גם במחיר קרע עם המציאות.

גם נתן, עורך הלילה בעיתון יומי, תלוש מהמציאות. נסיונותיו הגרוטסקיים להשיב אליו את לכה של חברתו, שניסתה

להתאבד, מבליטים את חוסר יכולתו להינתק מעצמו, מלבדיותו. בכריחתם מן ההווה ניתלים גיבורי אורפז בין השאר גם בסמלים תרבותיים זרים, כגון במרים המגדלית (בסיפור "חוויה מיסטית"). זהו אחד מסממני חוסר השייכות והתלישות. הכוח היחיד ששרד בגיבורים המתוסכלים ואכולי התסביכים האלה הוא הכוח להיאבק על חירותם, כוח, שעוצמתו מתקרבת לעוצמת הכמיהה למוות, גם למותו של בן הזוג. זוהי תולדת תחושת הריקנות והיעדר היכולת לרענן קשר שהלך ודעך עם השנים. הגיבור מוצא את עצמו מייחל לא רק למות האחר, הוא עצמו צמא להתאיינותו הוא.

מוות כתוצאה מהתאבדות הוא אחת התימות שהופיעו בהרחבה ב"העלם". כאן הוא מהווה "גולת כותרת" של חלק ניכר מהסיפורים. זהו סופו של תהליך כמעט בלתי נמנע, הקשור קשר הדוק למודעות הגוברת של הגיבור לעצמו ולמצבו. מגמה זו בולטת במיוחד ב"אטיודים" – חלקו השני של הספר. האטיודים משרטטים דמויות של זקנים ערירים במצבים החושפים את פחדיהם, תסכוליהם ותחושת ההחמצה שלהם. באטיוד 11 מוצגת ההתאבדות לא כדחף בלתי ניתן לריסון. הסיפור מציג כמעט באורח אנאליטי את התהליך העובר על אדם, המתמודד עם מחשבת התאבדות, בוחן אותה לפרטיה, וברגע האחרון הוא נרתע למשמע קריאתו בתו מן החדר הסמוך. בעיניה הפקוחות אל התקרה ובשכיבתה ללא נוע במיטתה הוא רואה, למעשה, את עצמו. באטיוד 7 מתוארת בצורה גרוטסקית התאבדותה של אשה קשישה וערירית, אשר בתוך כל תלאות חייה "לא חדלה להאמין שאלוהים דואג לה אישית. בעניין זה היתה אדוקה וקנאית כמו כלבה מיניקה. בטוחה היתה שהוא נמצא לידה, האלוהים שלה, וליתר ביטחון היא מנסה אותו מפעם לפעם". ההוכחה האחרונה לכך היתה בניסיון התאבדותה השלישי. אמנם היא סרבה להודות כי הכלב הוא שהציל את חייה, אך גרסת המספר מהדהדת את התיזה בדבר מהותו של האלוהים הדואג לה.

גם אטיוד 4 מסתיים במוות, אלא שרצון ההתאבדות בו רק סמוי ונרמז. סולר הזקן מבקש בבלי דעת לשחרר את ציפור נפשו מביתר-מבצרו. דרך האנלוגיה בינו לבין הציפור המיחשית שנקלעה לחדרו באין מוצא עוברים חיו, מצוקותיו וגעגועיו. ברגע שהשיג הזקן את מבוקשו והציפור היתה בכף ידו – נפל מן הסולם ומת – והציפור פרחת לה.

מודעותו המוחלטת של הגיבור למצבו עולה מתוך אטיוד 3, "תרגילי בוקר". אורפז מעצב את בידותו הקיומית אל

הפנסיונר המעוניין עדיין באחיזה בחיים ותאב לקשב, מתאמץ באורח נלעג ומעורר רחמים לצור "חוויות". דודו גווירץ מודע להשוואה הניגודית שהוא עורך בינו לבין יונה העגלון, גיבורו של צ'כוב. נראה לו שבדידותו צרופה יותר מזו של העגלון: לו אין סוס ואף לא בן שיהיה עילה לקשירת שיחה עם סביבתו. ויתרה מזו: גם החוויה המלהיבה, שאותה ניסה ללבוש ולשמר באופן מלאכותי, גוועה לה. זהו סיפור על מאמץ לדחות את רגע המוות, להתמודד עם ה"לפני", אבל הוא אינו משאיר עצב פוסט, להיפך – הוא מותר אתרי שובל גרוטסקי: "חישב ומצא שהנה לקח עמו חוויה שתפרנס את רוחו ותמלא את שעותיו הפנויות לפחות במשך יומיים, אולי שלושה, ואם יחלוק את חוויתו עם ידידיו, ובעיקר ידידותיו, הרי שהרוויח ארבעה וגם חמישה ימים, ולמה לא לעגל לשבוע, שבוע עגול מלא עניין." (עמ' 92). חישובי הרווח המגוחכים הללו מעלים על הדעת גיבור צ'כובי אחר, שכאלו מצא מסתור בת-מודע של הגיבור, ושאף הוא היה מוטרד בענייני מוות. דודו גווירץ מודע לכל תנועה ולכל הרהור העולה במוחו; "עכשיו גזר על עצמו, כדי להגיע בצורה הכי נקיה שאפשר אל המעשה אשר לו הועיד את הבוקר הזה – לשמור עין פקוחה על גופו, לקטלג ולרשום כל תנועה מתנועותיו" (עמ' 98) ובהמשך הוא אכן עושה זאת במסגרת של זמן קצוב, שאף לקיומו הוא מודע. המודעות העצמית הגבוהה משתקת את הספונטניות ושמתת החיים וחושפת את שיממון החיים ואת התרוקנות הזמן מתוכן. הדבר היחיד שניתן לעשותו הוא למלאו בפוחלצי תנועות פונקציונליות, כי זרם החיים ממילא נעצר. הסיפור נמשך שלושים ותשע דקות ומסתיים בהתאבדות "כדי להפקיע את מותי מיד המקרה" (עמ' 101). ובכן, לא רק המודעות העצמית הגבוהה מוצגת כגרוטסקית. גם המוות בכבודו ובעצמו לא יצא נקי מכלל זה.

לא אחת קורה, שלתוך המסכת הריאליסטית של הסיפור האורפזי פולשת הנימה הסוריאליסטית, שמחוללה הוא לא אחר מאשר הגיבור המנותק. למעשה, המציאות המשתקפת כבמראה שבורה הופכת כאילו להיות גיבור הסיפור – יותר מהגיבור עצמו, הטובע בה, ההולך לאיבוד בזמן. ככל שהגיבור מסתגר בעולמו המרוסק עם פחדיו ותסכוליו, כן הוא מייחס חשיבות יתר להתרחשות הפעוטה ביותר. כתוצאה מהפרוייקציה של פחדיו המועצמים על המציאות לובשת זו מימדים מדאיגים, מעוותים. היא הופכת לאויבו של הגיבור, שאתו עליו להתמודד. איבוד תחושת הזמן היא רק הסימפטום להתרופפות הקשר עם המציאות. הגיבור תועה במבוכי הזמן, אולי גם המקום. כשמתבררת לו האמת לאשורה, הוא מתגלה ככל עליבותו חסרת האונים. כך ב"טליקא קומי" מתחיל הגיבור לתעות בלבירינת של עצמו ושל המקום ברגע שהוא מאבד את תחושת הזמן. הוא מוותר על זמנו הפרטי (שעון

ומודע גם למוגבלות שכדיבור זה ופורט כמו במתכוון על מוגבלות זו ומוצא בה הדי משמעויות. מתוך שהוא מפשפש בעצם העשייה הלשונית הוא מגיע לע- תים גם להתבטאויות ליריות כמו בסיפור היפהפה "עלה"; כנגד התנועה האופקית של הגבר המושיט את ידו אל המרפסת הפתוחה, אל האשה, באה התנועה האנכית של העלה הנושם ותהודתה.

לאחר קריאה רבת עניין בסיפורים ניתן לומר שאורפו ניסה, ובמידה רבה של הצלחה, להציג את גיבוריו "חשופים עד העצם". מה שעומד מעל לדברים הוא לא מודעותם העצמית הגבוהה לסבך שבתוכם ומסביבם, אלא האירוניה על עצם יכולת זו. לכאורה, נדמה להם שהם, האינטלקטואלים והפסיאודו-אינטלקטואלים, מנ- ווטים את עצמם ואת מחשבותיהם - ולמעשה, הם שבויים בידי הסופר, העושה בהם כרצונו, אך עם זאת דן אותם במידת הרחמים, כראוי ליוצר טוב. ■

יצחק אורבך אורפו

היד שלו שאותו הוא מכניס לכיסו) לטובת שרון העיר. קשה שלא להיזכר בסיפורו הקצר של קפקא "הרף", קפקא נזקק שם לשעון המגדל כדי לומר משהו על תעייתו ומבוכתו של האדם בן-ימינו. גם הגיבור האורפוזי מסתבך בלבירינת הזמן, בנפתולי נפשו, כשהוא משווה את שעונו הפרטי לשעון העיר ונדהם לגלות את הפער ביניהם. הוואריאציה לסיפורו של קפקא מעניינת ואירונית למדי דווקא על שום היותה כה שקופה.

אגב, המודעות לזמן ולמורכבותו היא אחד היסודות העיקריים בסיפורי הקובץ. ב"תרגילי כוקר" - הוא נתן את דעתו על האיזון הסימטרי שבין שני השעונים, השעון על הקיר שממול, המראה תשע ועוד דקה, והשעון הקטן על השידה שליד מיטתו, המראה בספרות מאירות תשע פחות דקה. - ושוב עולה האירוניה, והפעם מעצם ההשוואה, הנראית, לכאורה, חסרת שחר. ב"טליאת קומי" מעמיד אורפו את גיבורו יוחנן כאילו מחוץ לזמן, כדי שיאמר משהו עליו: "בערך בשעה שיוחנן

גמר לצייר לו בעיני רוחו את דמותה של הנערה שהוא עתיד לפגוש ליד טליאת קומי, סיים האיש לשכפל את המפתח. יוחנן אהב את זה, את תואם הזמנים. זה נראה לו כשריד של עולם הרמוני, נכסף, שהיה פעם ואבד. היתה בכך גם הבטחה לפגישה מוצלחת" (עמ' 25).

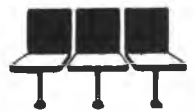
ועוד לעניין הזמן: אורפו אוהב למתוח ולכווץ את משך הזמן בסיפור, להעמידו על רגעים ספורים, או להקביל בין הזמן הפרטי לזמנם של אירועים הסטוריים ועל-ידי כך להדגיש את עוצמתה של משמעות קיומית, כמו בסיפור "הצעת נישואים". הצטלבות הגורל הלאומי עם הגורל האישי והתפנית החדה שמבצע הגיבור מהחלטה להיפרד מנערתו להצעת נישואים מעמידים באור אירוני מכוון את החזון. ברקע הדברים קיימת השתקפות מחשבותיו של איזו אורנן ב"הגבירה" על כשלון הציונות.

לשונו של אורפו היא עניין לעצמו. הוא יודע להפיק את הפוטנציאל הטמון בכדיבור הפשוט, בחיספוס היומיומי, והוא ער

ספרי עתון 77 בקרוב

קשורה ומותרת

ספר שירים חדש של
לידיה בריאב
ליריקה נשית מעודנת
חושפנית, יצרית וְכֵנָה

תיאטרון בית ליסין

חילופים אינטימיים

מאת אלן אייקבורן
תרגום: יהונתן גפן ■ בימוי: אילן אלדד
תפאורה: ארז יניב ■ תלבושות: גילה להט
מוסיקה: אלדד לידור ■ תאורה: מאיר אלון
משתתפים: לאורה ריבלין, אוהד שחר

הקומיקאים

מאת ניל סיימון
תרגום: אלי שרייבר (חתולי)
בימוי: אילן רונן ■ תפאורה: אילת הרפז
תלבושות: ענת מסנר ■ תאורה: חני ורדי
משתתפים: ספי ריבלין, שרון גבאי, עדי לב, חן חגי, דורי נאומקו, ערן איזניר

המלך

מחזה מקורי מאת שמואל הספרי ובבימויו
תפאורה ותלבושות: אילת הרפז ■ עריכה וניהול מוסיקלי: יגאל חרד
תאורה: ניסן גלברד ■ משתתפים: מתי סרי, אורי גבריאל, עמוס לביא, חנה אזולאי, אדי מוכתר, שלמה טולדו, נאוה מדינה

הצגות בכורה

שח ומוצא

מחזה מקורי מאת לורנס סנדרוביץ
תרגום: ליטל פורת
בימוי: איציק ויינגרטן
תפאורה: אלי סיני
תאורה: מאיר אלון ■ תלבושות: צילי צ'רני
משתתפים: אורנה פורת, גיל פרנק

נמה עמק

מאת יהונתן גפן
בימוי: אלדד זיו
תפאורה: אבי שכווי ■ עיבוד וניהול מוסיקלי: רועי זו-ארץ
תלבושות: נטע רמון ■ תאורה: שולי זיו
משתתפים: (לפי סדר א-ב): אורי אברהמי, שולמית אדר, מיכל ורד, עזרא כפרי, דבורה קידר, שרון שחל.
זמרים (לפי סדר א-ב): לילי אפשטיין, תרצה ארבל, אנטולי ליין, אלבינה מיכאילובסקה, עזר פרנקו, אבי שילה / רונן רביד

יד-חנה יש רק אחד

מה ספרים על תולדותיהם של קיבוצים נתפרסמו במרוצת השנים? האם ישנו ספר הסוקר ביסודיות את המאבקים הפוליטיים בקיבוצים, והיכן המחקר על המשבר העמוק הפוקד את התנועה הקיבוצית, ביחוד בעשורים האחרונים? הרי הקיבוץ היה, לכל הדעות, ניסיון ייחודי לארצנו, ותמיד נהגנו להתגאות בתופעה זו. כיצד קרה שהקיבוצים לא רשמו את תולדותיהם? אשרי הקיבוץ יד-חנה, שנולדה כתוכו כת כשרונית שהקדישה שנים למחקר, העמיקה בזכרונותיה והשכילה לכתוב את הספר "מסע ליד-חנה". כרמית גיא, המוכרת מן הרדיו וממקע הטלוויזיה, נתגלתה כסופרת מוכשרת מאד. בספרה הצליחה להגיש תיאור חי להפליא של הדרך הקשה שעשו הוריה וחבריהם בהונגריה כיהודים נרדפים על-ידי משטר הורתי הפאשיסטי וכסוף על-ידי קלגסי אייכמן, כיצד עלו ארצה ובנו כאן את קיבוץם והגנו עליו בחירוף נפש, כאשר בעקבות משפט פראג נפצרה תהום בינם לבין זרמי תנועות קיבוציות, המוסדות המיישבים והמפלגות המקובלות.

כרמית גיא:
מסע ליד-חנה;
עם עובד;
1992; 286
עמ'

הפרקים המרגשים ביותר בספרה הם תיאורי ילדותה והתבגרותה, יחד עם הדור החדש, במשק הבעייתי ובסניף כרית הנוער הקומוניסטי שבו. בפרקים אלה היא מגיעה לשיא כושר הביטוי, פרוזה המתעלה ל"פואמה פדגוגית", להתעמקות בחיי הנפש של עצמה וסביבתה הבלתי-אמצעית. אבל גם לאורך כל הספר מורגש כשרונה כתחקירנית רגישה ונבונה, אוהבת בני-אדם ומשתדלת להבין-לרוחם. מניין בא לגרעין-העלייה "אף-על-פי" הכוח לעמוד בכל אלה ואף להמשיך מנודים מכל תנועה קיבוצית, ללא חק-צרכים והשקעות? התשובה היא, כביכול, פשוטה: רדיפת היהודים על-ידי הימין והפאשיזם הותירה להם, כמו לכל בני דורם, רק מקום בשמאל. כך קרה, שלמרות הסכסוך ריבנטרופ-מולוטוב ו"סיפורים מסמרי שיער" על התנהגות חיילי הצבא הסובייטי בהונגריה עם שחרורה — עד מהרה "רק רושם ההצלה נותר". מה גם ש"אחרי המלחמה הצטיירו בעיניהם ארצות המערב כמי שמיהרו ללחוץ את ידי האויב-משכבר ולעשות עמו עסקים" (עמ' 26). לזה נוספה תמיכתה של ברית-המועצות בהקמת מדינת ישראל ותרומתה המכרעת בחימושה כימיה הקריטיים ביותר. גם בזה לא נבדלו מייסדי יד-חנה מרבים-רבים בתנועה הקיבוצית ובכלל תנועת העבודה הישראלית (ובהשפעת תפקידה המכריע של ברית-המועצות במלחמה נגד היטלר נתהוותה במפא"י סיעה ב', שהיתה אחר המלחמה למפלגת "אחדות העבודה", שלזמן-מה אף התאחדה עם מפלגות "השומר הצעיר"

ו"פועלי ציון שמאל" למפלגת הפועלים המאוחדת [מפ"ם], שמנהיגיה דיברו על בריה"מ כעל "מולדת שנייה". במשקי הקיבוץ המאוחד, שאליהם השתייך גם יד-חנה, התחוללו אז מאבקים בין חסידי "אחדות העבודה" ומפא"י, קרבות ממש היו נטושים על בתי המשקים וקרקעו-תיהם; קיבוצים רבים, ובמרכזם עין-חרוד, נתפלגו בתהליך ממושך וכאוב.

אולם משפט פראג הביא את הקץ על "האידאולוגיה הפרו-סובייטית". הקיבוצים המפולגים אמנם לא חזרו והתאחדו, אבל תיאור קורות יד-חנה מראה, כיצד מנהיגי הקיבוץ המאוחד — גם אז ראשי "אחדות העבודה" — נלחמו לעקירת הקיבוץ שלא הסכים להוקיע את אשר העריץ עד כה (אפילו בוצע שם משפט תמוה, סתום ומפוקפק מחשש שתתערער נאמנותם למחנה השמאל בכלל).

כיצד יכול היה הקיבוץ הצעיר והדל להחזיק מעמד בימיו הגורליים האלה? מסתבר, שתרמה לזאת דווקא תכסונותה של הנהגת מפא"י שכך "שילמה" לקיבוץ המאוחד על מה שעולל לנאמניה. בספר מתואר כיצד פלוגות הקיבוץ המאוחד, בהדרכת המנהיגים, שוב ושוב הסתערו על יד-חנה, כיצד נשלחו אחר-כך לייסד משק "יורש" על מרבית קרקעותיו — את "יד חנה שנסה". אולם קומץ חברי הגרעין "אף-על-פי", מתחזקים על-ידי "מורדים" כמוהם בקיבוצים רבים אחרים (בייחוד מגורשי "יראון"), הוכיח כי כשמו כן הוא. מזימתם של טבנקין, אלון, גלילי ואף בן אהרון נכשלה, ולאחר הכל — יד חנה יש רק אחד!

גם כמובן אחר יד-חנה הוא אחד ויחיד: עם חלק ניכר של מפ"ם, עם ריפתינ' וסנה שמרו אמונים לשמאל, ועם משה סנה הנערץ על-ידי רבים הצטרפו לבסוף למק"י. שנים רבות מילאו מרביתם את המוטל על חברי מק"י — ואף הרבה למעלה מזה. עם זאת השתדלו, לא בלי הצלחה, לפתח חיי קיבוץ המתאימים להשקפת עולמם.

מה היה שגוי?

קשה לומר כי הפצת עיתונים מסורה כיישובי הסביבה ושאר הפעולות הרחיבו את חוג תומכי מק"י. לסיכום עגום דומה הגיעו בוודאי גם חבריהם בערים שניסו לקרב שוכני שכונות-מצוקה ופועלי תעשייה על-ידי ביקורים, שיחות והפצת עיתונים בקרב ותיקים ועולים. אבל אין לשכוח את תופעת ההצטברות: חוסר מעש בוודאי לא היה משנה דבר אלא מקל על יריבים להרחיב את השפעתם. ואילו פעולה ממושכת של שוחרי שלום ופירוק נשק בעולם, הבנה יהודית-ערבית וטובת עמלים, סופה לשנות דעות. הנה,

לאחר הכול השתנה משהו בארצנו! עם כל ביקורתה המוצדקת על העבר, המורגשת אף אם אינה מפורשת, כותבת בת-הקיבוץ בגרסאות שונות: "מי שמכיר את המערכת הפוליטית הישראלית, עומד משתאה לנוכח רמתם של יחסי האנוש, כפי שזו באה לביטוי בקרב הקומוניסטים הישראלים" (עמ' 223). "גם אם הכזיבה הדרך את ההולכים בה, במבחן אחד הם עמדו ועומדים בכבוד שאין למעלה ממנו, מבחן היושר האישי והפוליטי, מבחן האמונה, ועל הכל — מבחן הנכונות לשלם את מלוא המחיר בעבור אותה אמונה" (עמ' 275).

זה, כמובן, אינו מחפה על "האכזבה מן הדרך". משקרבה כרמית גיא לגמר כתיבתה, קרסה ברית-המועצות וכך נתאפשר לה לסכם את התקופה בשיחה בחוג הוותיקים. מרדכי ליכטר, "קטן" בפי החברים, שעמד בראש סניף מק"י כמשך שנים רבות, העיר: "לא רצינו לדעת את מה שלא השתלב בהשקפת העולם שלנו", ואחר הרהור-מה הוסיף: "עכשיו מתברר... שגם התורה עצמה שגויה" (עמ' 275). חבל שלא פירש.

ודאי לא תורתו של מארקס, שהטיל ספק בכל ושאל תמיד, כמו שעשו עוד הרומאים העתיקים ועתה עושה זאת כל חוקר מדעי ולהבדיל: כל בלש: cui bono? — למי זה מועיל, מה המניע למעשה? רבים, לא-דווקא מארקסיסטים, מוסיפים גם היום לחפש את המניע, קודם-כל, במגמות כלכליות.

לפי תורת מארקס היתה צריכה המדינה המפותחת ביותר (או יותר נכון, המדינות המפותחות של אירופה, במשותף) לפתח את מסורתן הדמוקרטית עד כדי מעבר מקפיטליזם לסוציאליזם. לפיכך השמיעו, עוד בימי מהפכת אוקטובר, רוזה לוקס-סמבורג ואחר-כך רבים וטובים בכל המפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות, דברי אזהרה וערעור על צעדי השלטון הסובייטי. לולא דוכאו וחוסלו המערערים האלה — ספק אם היו הדברים מתגלגלים עד התמוטטות. לנין עצמו חרד כל הזמן להישדרות המהפכה בארץ אחת ונחשלת, ומשבששה להתחולל שרשרת מהפכות באירופה ואף באסיה, יזם את הנא"פ, אותה שיטה כלכלית חדשה שהזמינה יוזמה פרטית מבוקרת, מומחים ואף חברות-הון ממדינות קפיטליסטיות, לבנות ולהתעשר ממש. הוא גם ביקש השתתפות מפלגות רבות ככל האפשר, אפילו בורגניות, בממשל החדש. גם מפני פגיעה באומות-מיצוט הזהיר. היה זה, כידוע, סטאלין שחיסל עד מהרה מדיניות מפותחת זו, בטענה ש"יש לבנות סוציאליזם". אחרי מלחמת העולם השנייה הורחבה "תורה" זו על מדינות מזרח-אירופה. אמנם אין לשכוח שברית-המועצות הגיעה אל נהר האלבה במסע שחרור העולם מן הנאציזם, ומחולליו עדיין שרצו שם, אך אין כל צידוק מארקסיסטי ל"תורה" של סטאלין וברזנייב בדבר "הריכוזות המוגבלת" של מדינות אלה עד עצם

בלעדי ניתוח
העבר
אינן תקומה-
תנופה של
ממש לתנועה
הסוציאליסטית
שהיא כורח
האנושות. ניתוח
ללא רחמים
לצורך תנופה
חדשה — הרי
זו משמעותו
האמיתית של
מושג, שתכופות
כל כך השתמשו
בו לרעה:
ביקורת עצמית.

המפלגתית, שואלת יחד אתם, באותו מפגש-סיכום בשלהי 1991: "מי היה מא- מין? הייתכן הדבר הזה? כיצד יכול רעיון מופלא שכזה, מושלם שכזה, להימחק ביד גסה כל-כך?" (עמ' 273). ותיקי יד-חנה מספרים לה, כי זה שנים רבות מתרוקנים חיי הקיבוץ מתוכנם הפוליטי. ישראל לבנשטיין, ניצול מחנה-השמדה, מעיר: "יכולנו להנהיג שינויים בסגנון החיים משום שהיינו בחוץ." שינויים אלה שמרו על הקיבוץ מפני עזיבות רבות. דב מחייך: "חיינו בתקופה מעניינת ביותר. עשינו משהו." והוא, כמוכן, צודק. אולם, ישראל מסביר שבעיית התנועה הקיבוצית כולה קיימת גם לגבי יד-חנה. "מתוך האינדאלים שלהם הם חשבו שיישאר כל חייהם צעירים. הם לא העלו על הדעת שיתבגרו אי-פעם, שיתמודדו עם בעיות של זקנה ומוות, שהילדים שלהם ילכו בדרך שונה." ישראל, ה"ייקה" בחבורה, שם את האצבע על המקום הכאוב לכל התנועה הקיבוצית: "המשבר העמוק שבו מצויה התנועה הקיבוצית זה שנים רבות חורג בהרבה מבעיות של חובות וריבית, מעבר מחברה חקלאית לחברה תעשייתית, ואפילו חיים תחת ממשלה עוינת... בני-אדם אינם רוצים לחיות יחד... הם רוצים פינה פרטית, לחיות את חייהם במקרב האפשרויות והחירויות. חברי יד-חנה גילו יחד אומץ לב ונכונות להכיר בקיומן של הבעיות ובצורך לתת להן פתרונות... אך כוחות גדולים וחזקים ממנו הכריעו את גורלנו להישאר קטנים. [עם זאת] נותרה תחושת כבוד וגאווה" (עמ' 278).

סיכום עצוב של תקופה גדולה. אבל יד-חנה הקטנה והמנוודה הוכיחה, כי יש בה גבורה לעמוד יחד עם הגדולים, המפותחים והנתמכים גם בשלב קשה זה, כשלבנו עם הנאבקים על העתיד. ■

עירית קופרברג

ריחה של אפא
בין דפי ספר
השירים של
אמילי דיקינסון
במשך כמה ימים.

אולי בגלל פרוגי
עונת השקדים
שאכלה לאטה,
מהמתמת
את השירים.

אסור שיהיה למת ריח.
ואני מנסה בכל כחי
לגעת בריח הזה.

מסייעים, למעשה, בידי יריביהם — כי בלעדי ניתוח העבר אין תקומה-תנופה של ממש לתנועה הסוציאליסטית שהיא כורח האנושות. ניתוח ללא רחמים לצורך תנופה חדשה — הרי זו משמעותו האמיתית של מושג, שתכופות כל כך השתמשו בו לרעה: ביקורת עצמית. עוד לפני עשרות בשנים הפתיעו הקור-מוניסטים האיטלקיים בגורסם, כי מפ-לגתם זקוקה לפורגמה מפורטת אך לא לאידאולוגיה מחייבת. היום דעה זו מקובלת על רבים: בעוד שמצע ברור מאחד כוחות, ניסוח אידאולוגיה עלול לפצלם. ברם, ייאוש מכל אידאו-לוגיה, כמו שכוחות כרמית גיא: "כל האידאולוגיות... התרוקנו מתוכנן" (עמ' 129) אינו עומד במבחן המציאות. האדם זקוק להשקפת עולם, לחזון, לקנה-מידה מוסרי, לקו המתווה את המשך דרכה של החברה האנושית. עובדה: כאשר "האֵלים הכזיבו" (אף אלוהי הקדמה

המתמדה, עקב מלחמת העולם, הנשק האטומי והעוני בעולם) פנו-חזרו המונים לאידאולוגיה הדתית ועד למיסטיציזם, משיחיות ופונדמנטליזם, למלחמות-דת או הידרדרות מוסרית הגיעו! אלא שבענייני אידאולוגיה חייבים לטפל מוסדות מחקר ליד המפלגות הסוציאליסטיות ואם יפעלו בתבונה, "תאיר האידאולוגיה את דרכנו" — אימרתו של לנין נשארה נכונה.

משבר התנועה הקיבוצית

לכל אורך התיאור של מאבק ההישרדות והקיום של יד-חנה מול המוסדות כולם וההתלבטויות הקשות בחיי המפלגה — תמיד מצטיבה כרמית גיא את דמות החברים וכמובן, קודם-כל את הוריה, ורה ומנחם קיש, וזה פן יפה המעלה את ספרה לרמה כמעט פיוטית. אצל ותיקים בשמאל, ואולי גם בזרמים פוליטיים אחרים בישראל, זה שוב מעורר רגשי צער וחרטה על מה שהפסדנו, כאשר כה מעט התעניינו אז בעברו של החבר שליטנו, בפנימיותו ובמה שגלום בו, וראינו בו רק, "חבר תא".

חברי יד-חנה היום מתמידים, ותוך כדי כך "נעשים קשים". אך אפילו גיא, שמזמן נטשה את חיי הקיבוץ והמסגרת

שנות התשעים. צריך היה לטפח בהן שלטון דמוקרטי רב-מפלגתי. כך היו עמים אלה משקמים את ארצותיהם ההרוסות ומקמים, בהדרגה, דמוקרטיה עממית — ללא מרכאות.

הרפס: פנחס עשת

"תורת" בניית הסוציאליזם של סטאלין-ברונייב הינה, איפוא, "שגויה" והרבה יותר מזה: היא נתגלתה לעיני כל כאסון המאה! אך אפילו משגיאות ואסונות — מלמדת הדיאלקטיקה ויודעים הכל — ניתן וצריך ללמוד. חמור הדבר, כי מבין האנשים שהיו ממונים על תהליך שגוי זה לא קם עדיין — כשלוש שנים אחר הכישלון האדיר! — איש, שיגדיר בכיור את ההנחות השגויות והעיוותים החמורים שנבעו מהן, במגורו או בכלל. רק כדי להמחיש שאלות אחדות: כיצד קרה שאחרי גילויי חרושצ'וב על ליקויי הכלכלה הסובייטית לא נעשה דבר במשך עשרות בשנים? כיצד נדחתה יוזמת הפרופסור ליברמן למעבר לכלכלת-שוק סוציאליסטית? כיצד לא נעשה דבר אף כאשר דובר על "פרסטרויקה"? מדוע הגיבה בריה"מ על הופעת פצצת האטום האמריקנית בארבעים שנות מירוץ חימוש, כאשר התברר כי היה זה מעבר לכוחה לעמוד בו? מה היו שגיאות בריה"מ בעידן המלחמה הקרה? כיצד לא קמו ראשי המדינות של מזרח-אירופה נגד הפקעת ריבונות ארצותיהם בענייני מדיניות-חוץ, הביטחון והכלכלה על-ידי המעצמה הסובייטית (דבר, שאגב מזכיר את הסכנות הנוכחיות לאיחוד אירופה בהנהגת גרמניה)? מדוע המשיכה בריה"מ בתמיכה בלתי-מסוייגת (גם בכסף ובנשק) ב"עולם השלישי", גם כאשר התברר כי אחר גמר השלטון האימפריאליסטי הישיר, מדינות אלה לא היו "סוציאליסטיות" ואף לא תמכו בכריה"מ? כיצד עברה בריה"מ למדיניות חד-צדדית עוינת לישראל ול-התנכרות לעם היהודי, אף כשלא זכתה לשום "תמורה" מארצות-ערב? על שאלות כאלה, חובה שגם מצדדי ר"ח ישתדלו לענות.

לגבי סוציאליסטים, היעדר ניתוח זה חמור לא פחות ממה שעשו קודם-לכן — כי בלעדיו אין סיכוי שתוחזר לסוציאליזם הפגוע אמינותו. כאי-עשייה זו הם שוב

ביוגרפיה, אוטוביוגרפיה, היסטוריה.

כרמית גיא;
מסע ליד-חנה;
עם עובד;
1992

האם אפשר לשרטט קר-מבדיל ברור בין צורות שונות של עיון, תיאור וניתוח של תופעות, אירועים ותהליכים, שבמרכזם עומדים בני-אדם? במלים אחרות, האם קיימת הבחנה ברורה וחותכת בין היסטוריה, ביוגרפיה ואוטוביוגרפיה? דעה מקובלת היא, כי מבין שלוש צורות הכתיבה — זו של ההיסטוריון היא האובייקטיבית והלא-אישית ביותר. ואף-על-פי-כן, האם מסוגל ההיסטוריון לאובייקטיביות מוחלטת? האם אישיותו המסוימת, חינוכו, השקפת עולמו, נטיותיו, סביבתו — אינם מעצבים את ראייתו "ההיסטורית-האובייקטיבית", אינם משפיעים על בחירת נושאו והאתר המיוחדת? וכבר נאמר (קרוצ'ה), כי כל תקופה רואה את העבר הקרוב והרחוק ואת האישים שפעלו במהלכו בדרכה היא, קרי — באופן המשרת את צרכיה בזמן הנתון. אין זה רק משום שנתגלו צפונות, שלא היו ידועות לפני-כן, אלא משום שהאינטרפרטציה של כל הידוע והלעוס עד לעיפה במאות ספרים ומאמרים מקבלת זווית-ראייה חדשה בהתאם לזמן ולהיסטוריון המסוים שבא לחדש. ויעידו על כך ספריו של פרופ' צבי יעקב, "אוגוסטוס — נצחונה של מתינות", הוצאת דביר 1988, וכן "יוליוס קיסר — תהפוכותיה של כריזמה", הוצאת דביר, 1992.

ומה כאשר לביוגרף? גם ממנו נדרשים אובייקטיביות וניתוק מן האישיות שאותה הוא חוקר ועליה הוא כותב. אך כל קורא ביוגרפיות יכול לחוש על נקלה בהתייחסותו הסובייקטיבית של הביוגרף אל מושא כתיבתו. האם הוא אוהב ומעריך אותו, ונכבש על-ידו עד כדי התעלמות, טשטוש, או הסברה (בדרך לא מודעת, כמובן) של תופעות כדי שתתאמנה את ראייתו הכוללת של האישיות הנדונה — או שנקודת-המוצא שלו כלפי מושא כתיבתו אינה אוהדת. ועוד נקודה חשובה: על או ההתרחקות כאישיות מסוימת, על הביוגרפיה לעסוק ברקע ובתנאים ההיסטוריים שמתוכם צמחה ובהם פעלה אותה אישיות. מכאן, שביוגרף הוא במידה זו או אחרת גם היסטוריון.

והאוטוביוגרפיה? ודאי שזו הסובייקטיבית בשלוש הצורות, שהרי כאן הכותב ומושא

של הספר. יש בו פרקים שלמים העוסקים בתיעוד מעתונות הזמן שהוא ומארכיונים — דו"חות, מכתבים ופרוטוקולים של התנועה וקיבוץ יד-חנה, ויש דפים אישיים מאד של ילדות ונעורים, הורים, כאב ופיוס.

מחד גיסא, עושה המחברת עבודת היסטוריון בהישענה על מקורות כתובים מן התיעוד של הזמן ועל עדויות אישיות של אנשים שלקחו חלק באירועי הזמן משני צדי המתרס האידיאולוגי, שהרי "בשבת השחורה ההיא של מרס 1953 [...] בחילופי המהלומות בחדר האוכל" היתה בסך-הכל בת שלוש. ומאידך גיסא, היא מעידה על עצמה, "איני יכולה לספר אלא את סיפורי האישי הפרטי".

אם נבדוק בעיון את מאתיים ושמו-נים עמודי הספר, נמצא שרובו הגדול עוסק בתיעוד הימים ההם — מאבק יד-חנה בקיבוץ המאוחד, פרישת הקיבוץ לקומוניזם ומאבקו האידיאולוגי-כלכלי בלי הגב והמשענת של הקב"מ. ובתוך מציאות של אוטראקזיס מצד רובה של החברה הישראלית, אל נשכח — אלה הם ימי משפטו של מרדכי אורן בפראג; משפטי המנהיגים הקומוניסטיים סלנסקי, רייק ועוד; עלילת-הדם נגד רופאים יהודיים במוסקבה; מות סטלין; הוועידה העשרים וגילויים על הטיור הסטאליני בנאומו הסודי של חרושצ'וב.

בשום מקום בספר אין אנו מוצאים את השאלה הפשוטה, המתבקשת כל-כך: אם רוב חברי יד-חנה לא היו מוכנים לקבל את מרותם האידיאית של טבנקין, בן-אהרן ואלון, שדרשו מהם להסתייג מהנעשה בבריה"מ ומתופעות דומות בצ'כוסלובקיה, הונגריה, בולגריה ושאר בנות-חסותה, כיצד זה קיבלו ללא עוררין את מרותם של בריה"מ, מק"י ושופרה העתונאי "קול העם". ומה על חופש המחשבה והביטוי של מהפכני יד-חנה? אך צריכה האמת להיאמר: חברי יד-חנה לא היו יחידים, וזאת מדגישה המחברת על-ידי תיעוד התגובות על מות סטלין, "שמש העמים", לא רק ב"קול העם". כתב משה סנה ב"דרך השמאל": "בן אלמוות אינו מת [...] כבירה היא המורשת, שהוריש סטלין להיסטוריה האנושית...".

מילא, סנה. אך גם את יצחק טבנקין מצטטת כרמית גיא. אמנם, מנהיג הקב"מ מסויג במקצת, אך גם הוא מעלה על נס את גודל מפעלותיו. סטלין היה אנטי-ציוני וגם "לא היה גבריאל ולא מיכאל" אלא בשר ודם, אך "לא הטרור גרם לניצחון, אלא המתוד הנכון" — אמר טבנקין בהספידו את סטלין בסמינר רעיוני באפעל.

הגדיל לעשות הדו-שבועון "משא". כרמית גיא מביאה ציטטה ארוכה למדי מהספד בחתימת מ.מ. (מערכת משא), הלוא הם משה שמיר ואהרן מגד. הנה כמה פנינים: "אגדות ימי הקדם מספרות על גבורים אשר בעוז ידם גברו על איתני הטבע ושינו מוסדות ארץ [...] שמו של סטלין יהיה קשור לעד

כתיבתו חד הם. אלא שגם האוטוביוגרף הוא במידה ידועה היסטוריון, לא של עצמו ומפעלות-חיו, הישגיו וכשלונותיו בלבד — אלא גם של התקופה ושל הסביבה החברתית, התרבותית והפוליטית שעיצבה אותו ואשר אתה היה עליו להתמודד. לדוגמה, שני ספריו של גרשם שלום, "מ"כרלין לירושלים — זכרונות נעורים" (עם עובד, אופקים, 1982), וכן "ולטר בנימין — סיפורה של ידודות" (עם עובד, אופקים, 1987).

כל השאלות הנרמזות למעלה מתעוררות עם הקריאה ב"מסע ליד-חנה" מאת כרמית גיא. האם זו אוטוביוגרפיה אישית, אינטימית? האם זו הביוגרפיה של יד-חנה וחבריה? ואולי בעיקרו זהו דיון היסטורי כמה שהתחולל בתנועה הקיבוצית בעשור הראשון למדינה: תחילה, הפילוג בקיבוץ המאוחד, פילוג טראגי על רקע היחס לבריה"מ, ששבר משפחות, חברויות ומשקים; אחר-כך, ההתארגנות סביב משה סנה; לבסוף, ייסוד מק"י, הפילוג ביד-חנה ופרישתה, או הפרשתה, מתוך הקיבוץ המאוחד וההצטרפות למק"י. היה זה עידן המאבקים האידיאולוגיים הגדולים, הראוי הן להיסטוריון והן לרומניסט גדול. כותבת המחברת בפתח-דבר:

"ביקשתי לגלות מה קרה אז, בימים הרחוקים של ראשית שנות החמישים, מה היתה הדרך שהובילה את הר"י וחבריהם מיידי יד-חנה, מחיקו החמים של הקב"מ אל מחוץ לגדר הפוליטית?"

וזהי פתיחה של היסטוריון — כעין עיון אובייקטיבי בתופעה היסטורית מס' וימת, אך מיד במשפטים הבאים גאות האמוציות, אפשר אף לומר הכעס:

"כיצד קרה שבמדינת ישראל היתה קבוצת בני-אדם, שבמשך כשלו-שים שנה נרדפה, לא בשל מעשיה או מחדליה, אלא אך ורק בגלל השקפת עולמה ואמונותיה?" (כאילו אין אמונות מיתרגמות למעשים — י.ב.)

ומיד לאחר מכן בא הכאב האישי מאוד: "כיצד השתלשלו הארועים שהטביעו חותם כה עמוק בחיי כל מי שנטלו חלק בהם וגם בבניהם ובבנותיהם הותירו סימנים? מה היו הסימנים הללו? איזה משקע הותירו בי?" עירוב האישי והכללי הם האיפיון המרכזי

נראה לי, שמניעה עמוקים הרבה יותר. בספרה זה, ההיסטורי, ביוגרפי ואר-טוביגורפי, ניסתה לנסח את האפולוגיה המשמעותית ביותר של אותה חבורת אנשים, שקראה לעצמה קיבוץ יד-חנה. איש מאותה חבורה לא היה מסוגל לספר את פרשת חייהם ולפרשה בצורה מרגשת מזו.

מבין השיטין אנחנו חשים כל הזמן, שלמ-חברת חשוב היה שנחוש, כי באודיסיאה של יד-חנה לקחו חלק אנשים נפלאים שהגיעו לכאן מחופיה השרופים של אירופה, כאודיין העשנים של משפחות יפות וענפות. בחורים ובחורות, שהיו מוכנים לתת, ואף נתנו ללא כל חשבון, את מיטב שנותיהם להגשמת אידיאלים, שגם אם הכיבוש — לא אשמתם היא. הם היו קורבנות התרמית הגדולה, כמוהם כרבים אחרים.

וב"אחרית דבר" מקפידה כרמית גיא לצטט מדברי החברים ביד-חנה של היום: "חינו בתקופה מעניינת ביותר... תקופה מיוחדת במינה, שכמותה לא יכולנו לעבור בשום מקום אחר. עשינו משהו. עברנו את השואה, באנו ארצה, עזרנו להקים מדינה חדשה, השתתפנו בהקמת קיבוץ. [...]"

"העובדה שאנחנו חיים עד היום הזה... נזקפת לזכותם של כל האנשים שנשארו כאן שנים רבות, ואלה אנשים קשים..."

קיבוץ יד-חנה חזר לחיק המשפחה הציונית. לדברי המחברת: "המאבק על קיומה הייחודי של יד-חנה תם לפני זמן רב. הקיבוץ מסונף היום לקיבוץ הארצי במעמד נלווה". לא חשוב מדוע "במעמד הוא, שתהליך "החזרה בתשובה" אינו מתואר כלל ואינו מפורש בספר. בניגוד לפירוט הרב, המשתרע על פני מאתיים ושבעים וששה עמודים, מסתכמת החזרה בתשובה במשפטים ספורים בתחתית העמוד. מדוע? שאלה זו ראוייה לדיון מפורט, אך לא נעשה זאת כאן. נחזור לאפולוגיה הגדולה, שהיא עיקרו המובלע של הספר.

כאילו אמרה המחברת: אין לי במה להתבייש, אין לי מה להסתיר. אני גאה במשפחתי ובמקורותיי ובחברי יד-חנה האידיאליסטים, שעל אף תהפוכות העתים, נשארו על אדמתם ולא נטשוה. ובכל-זאת, סיום הספר הוא קצת אלגי, עצוב. כרמית גיא מסיימת את מסעה בדברי אחד החברים:

"[...] אבל למרות החיים המעניינים, למרות שהיינו גיבורים, במידה זו או אחרת, אם כי לא תמיד בהכרה ובדרך-כלל בעל-כורחנו, אני חושש שאתוס אנחנו כבר לא ניצור. אתוסים לא נולדים בגלל מעשים מפוארים, אלא משום שיש בהם צורך. פעם חשבנו, שההיסטוריה תדבר עלינו, על יד-חנה. אבל לא הפכנו לסיפור גבורה, כי נראה שלאיש אין צורך בסיפורי-אגדה כאלה." ■

רים את הילדה בת החמש-שש, הרצה בוכייה (כל שבוע מחדש) אחרי האוטובוס, שהאם חוזרת בו העירה. כמערך-חיים רצוף-הקונפליקטים מתעצבת אישיותה של הילדה והנערה — המחברת. בהיותה בת שש-עשרה מתאחדת המשפחה, כשגם האב עוזב את הקיבוץ ומצטרף עם הבת אל האם בעיר. הנערה עוברת שוב מהפך אישי — של חיים בתוך מסגרת משפחתית שלא הורגלה בה וכן חיים בעיר, בחברה ובבי"ס של הורגלה בהם. מבחינה מסוימת הרי זה סיפור חניכה, כעין גתיבייסורים מהבית החוצה, אך בלי ספק הוא גם הרבה יותר מזה, כי לא "רק על עצמי לספר ידעתי". ובכן, מהי המוטיבציה העמוקה, אך הדוחקת כל-כך של כרמית גיא לעשות את המסע הארוך והמיוסר הזה לתוך העבר ולעבות אותו כתיעוד היסטורי וביוגרפי של חברי יד-חנה ובעיקר של הוריה, הן בהונגריה שלאחר המלחמה והשואה והן בארץ לאחר עלייתם, ייסוד הקיבוץ וכל אשר קרה לאחר-מכן?

ומדוע מתחילה כרמית גיא משתי נקודות סוף-סיום? האחת, מסוף אישי מאד — ממות האם ומקבורתה כאדמת יד-חנה, אף כי רחקה ממנה שנים רבות. האם זהו הפיוס עם האם שלא גידלה אותה כאם ושאת עולמה האידיאלי לא קיבלה. "אני זו שרחקה... שמרדה במסלול שהוכתב לה, שעייפה וביקשה את מקומה הרחוק משם..."

והסוף השני — השמדתה של משפחת האב. כדברי המחברת:

"שורשיה של יד-חנה הנוטעים עמוק באדמת עמק חפר, מתארכים ומש-תרגים הרחוק משם, במקום ובזמן תחילתו של הסיפור בסוף. סופה של תקופה, קצה של יהדות אירופה — ויהדות הונגריה בתוכה..."

בפרק זה מספרת כרמית גיא את תולדות משפחת האב עד להשמדתה בכפר אוסטרי קטן בשם גסטלינג (שם הקימו הגרמנים מחנה עבודה קטן), ואף על ביקורה בכפר זה — "הבטחתי לאבי להגיע לשם". על מצבה שחורה וגבוהה, בין שמות שמונים הנספים, היא מצאה את שרשיה:

"ובהם שבעה בני משפחת קיש — אז כאן הם, בני משפחת קיש המורחבת. הנה הם סבא, וסבתא, דודה ושאר קרובי משפחה, שמעולם לא היו לי... הם שלי ואני שלהם..."

ושוב אני חוזרת לשאלה שמטרידה אותי כל-כך עם קריאת מסע מרתק זה של כרמית גיא לעבר: מה הניע אותה להפלגה? האם רק המטרות שהצהירה עליהן בפתיחת ספרה?

בתמורה הגדולה ביותר בתולדות אנוש כחלוץ התקופה אשר בה נכנסת האנושות מן הפרהיסטוריה שלה אל ההיסטוריה שלה [...]

"כשמו של סטלין קשור על כן שינוי-הערכין הגדול בתרבות הא-נושית, שעל-ידו הוחזרו לעבודה, לאמנות ולמדע עטרתם הישנה, והיום שוב משרתים את האדם בשלטונו על הטבע..."

הוועידה העשרים, גילויי חרושצ'וב על הטרור הסטליני וכל מה שבא לאחר מכן ביחסה של בריה"מ למדינת ישראל, ציננו את אהבת השמאל הציוני אליה. רק יד-חנה עמדה במרייה. כל הטרגדיה של חבורת הצעירים הנלהבים, שעלו אחרי המלחמה והשואה מהונגריה כדי לבנות ולהיבנות בארץ-ישראל והקימו את קיבוץם כסמל ודוגמה לחברה צודקת, שוויונית, כל הטרגדיה הזו באה לידי ביטוי בקטע שמביאה המחברת מתוך שיחתה עם זוג חברים, שעזבו את יד-חנה שמרדה בקיבוץ המאוחד:

"איזה מטען נשאר לכם מהימים ההם?..."

"עכשיו אנחנו כבר צוחקים על הסיפור כולו. אבל, מה אומר לך, בשנים הראשונות זה היה נורא... היה משקע של עלבון... כל הידידות, המטען המשותף, ההיסטוריה המשותפת — הכל נמחק לטובת איזו גורילה שבאה מרחוק, הרסה הכל..."

הוריך גרו אצל אמא שלי בהונגריה, אחרי החתונה. ועכשיו כל הגורל המשותף, הדרך שעשינו יחד — הכל נמחק..."

"זה היה הלהט המהפכני", מנסה אבי כמצטדק, "המהפכה היא דבר אכזרי, ואנחנו היינו צריכים לשלם את המחיר שלה..."

"מהפכות כאות ומהפכות הולכות, והאהבה?" שואלת ז'וז'ה את אבי, "מה עם האהבה? לאן היא נעלמה?" המחברת היא ילידת יד-חנה, ובקיבוץ חייתה עד גיל שש-עשרה; חייתה את האינדוקטרינציה, את קשייו ומאבקיו הכלכליים של הקיבוץ הבודד והעני, שמפלגת-האם הקומוניסטית אף היא לא הושיטה לו יד עוזרת; חייתה את "עבודת הקודש" של החברים והנוער בהפצת האידיאולוגיה והעתונות ביישובים היהודיים והערביים בסביבה; חייתה את הקשיים החברתיים שלה ושל בני-גילה בקיבוץ, שלמדו בבתי-ספר שהשתייכו לעולם אידיאלי אחר, ואף מנוגד לזה של הבית ביד-חנה ועויין אותו.

הפיצוי נמצא בהצטיינות בלימודים וב-השתקעות בקריאה. על הקונפליקטים הכלליים נוסף האלמנט האישי, שאף הוא בלי ספק תוצאת אנומאליה סביבתית מסוימת זו — בהיות המחברת בת חמש, יוצאת האם לעבודה במפלגה, ומסתפקת בביקורי שבת בלבד בקיבוץ. במשך הזמן נהפכת העזיבה החלקית לעזיבה מלאה. מרגשים וכואבים ביותר הקטעים המתא-

כרמית גיא
מסע ליד-חנה

עירוב האישי והכללי הוא האפיון המרכזי של הספר. מחד גיסא, עושה המחברת עבודת היסטוריון, ומאידך גיסא, היא מעידה על עצמה, "איני יכולה לספר אלא את סיפורי האישי הפרטי".

מבחינה מסוימת הרי זה סיפור חניכה, כעין נתיב-ייסורים מהבית החוצה, אך בלי ספק הוא גם הרבה יותר מזה.

בספרה זה, ההיסטורי, ביוגרפי ואוטוביוגרפי, ניסתה גיא לנסח את האפולוגיה המשמעותית ביותר של אותה חבורת אנשים, שקראה לעצמה קיבוץ יד-חנה.

בין צלעות המשולש

שמה תיהפך לארס, שמה תסיט אותך מן הדרך העצמאית שאתה מבקש ללכת ותטה אותך אל דרכיו. (עמ' 62).

הכרה, שמן הסתם מקורה בכיבוד האדם שנברא בצלם, ובאמונה העיקשת באוטור-נומיות שלו.

אף תכונות-תביעות אלו של ברנר כמו מוציאות את המספר-מתעד מגדרו ומ-עוררות את התערבותו או לפחות את התקרבותו של הפרוזואיקון באר. שכן, ברור הוא שבין תכונות אלו לבין הפשטות והישירות הקיצוניות שאימץ ברנר ביחסיו עם האחרים מצויה זיקה ברורה. מכל מקום, כפי שמעיד עגנון בעצמו, לא דבר קל היה לעמוד בפני תובענותן של הכרות מוסריות אלו. פעמים רבות, חרף נסיונו הכן לעמוד בהן, הוא לא עמד במבחן של נורמות אלו משניסה לאמצן לעצמו. כך, למשל, עם שובו של עגנון ליפו, הוא כותב לברנר לא בלי התחטאות של בן-יקירי כי לדאבונו גרם למשורר יידי להיות שרוי בצער יום תמים. פרשה שמסכמה באר:

"ברנר, כך עולה, לא יכול היה לשאת את קנטרונותו ועוקצנותו של עגנון ואת אי-הקפדתו על כבוד הבריות. האיש, שעגנון מעיד עליו שיכול היה להיחשב לצדיק גמור אלמלא הרחיק עצמו מן התורה והמצוות ושהיה מוכן בכל עת ללכלך עצמו ולהפוך משככם של חולים ולסייע בגופו חילכאים ונדכאים, לא עמד בכך והדברים גרמו לו צער ועגמת נפש. ועגנון, ככל שיכול, ניסה לשנות את דרכיו על מנת שיימצא ראוי לידידותו של ברנר." (עמ' 145-146).

יתירה על זאת, דמותו של ברנר, המתוארת בספר "גם אהבתם גם שנאתם", בעיקר מתוך זיקה למערכת היחסים עם עגנון, הופכת לדמות טרגית השומרת על גדלותה. והדברים נכונים גם אחרי שאת מקומה של דמותו תופסת בעולמו של עגנון דמותו של המשורר המכובד הרב-מג, שעל-פניו לפחות נראה כמכיר את ערך עצמו — ח"נ ביאליק. זאת, בעיקרו של דבר, משום שבעיצוב דמותו של ברנר, הנעשה בעיקר מחומרים שסיפק עגנון, ישנם רישומים מתנגשים, ולא פעם אף סותרים, של צדיק, קדוש, ואמן. שהרי, עגנון הצעיר מחפש מחד גיסא את הערכותיו של ברנר, קשוב להשגותיו האסתטיות, מאידך גיסא מוצא עצמו לא פעם כשהוא עומד נפעם מול המוראליסט ברנר, שבין חייו לבין אמנותו נתערערו המחיצות. ברבות הימים, אולי, כפי שמסיק באר, בראש ובראשונה, על סמך הארותיו של ג' שלום, הפסיק עגנון לראות בברנר את האמן, אולם גם אז לא יכול היה להתעלם מהאדם. ואדם שמעצב את חייו אינו מעשה קל, ובוודאי אינו קל מעיצובה של יצירה ספרותית.

עגנון, האמן האגוצנטרי המחפש את דרכו ואת פטרונו, עוזב את ארץ-ישראל ומתגלגל בכריכה של גרמניה. ברנר מתחלף בביאליק, ויפו בעיר גרמנית

מחשבת זו, שבחלקה הגדול הינה מלאכתו של ההיסטוריון המתעד, או של העיתונאי. גם אינו חש שהדמויות עומדות על שברי מידע, המחזקים בפרטים פיקנטיים. באר הפרוזואיקון מצליח ביד אמונה היטב לדלות את העיקר מחומרים שנאספו ותועדו בשקידה רבה, ויהיו אלו עדויות על גיבורי ספרו, איגרות, או חומר דוקומנטרי אחר. יתירה על-זאת. הוא מצליח לשלב חומרים אלו לתוך כתיבה תיאורית רהוטה ורצופה. ואכן, בזכות כשרון המספר שבו מצליח באר להעלים מהקורא את אופיו הלמדני ו/או הארכיוני של החיבור שלפנינו.

בהקשר זה מן הראוי להדגיש, שבתיאור מערכות היחסים בין גיבורי "גם אהבתם גם שנאתם" נוגע באר, וברגישות רבה, גם בהתקבלותם זה אצל זה. זאת כמרגם בהתקבלותם כחוגים המקורבים אליהם, או המעומתים איתם בדרך זה או אחרת. בהקשרים אלו של התקבלות הדדית נדמה אף, שהוא חורג לעתים מהדפוס של מספר-מתעד מרוחק משהו ונותן, ולרגם במרומו או במובלע, פה לרגשותיו או להגינותיו. תופעה זו בולטת בעיקר בעיצוב מערכת היחסים האמביוולנטית שבין ביאליק לבין ברנר, שאחת ממייוחדותיה היא: שדווקא בה — שלכאורה צפוי היה שתשרור הבנה, שמקורה בחוויות יסוד קרובות, כדוגמת בית-מדרש, ישיבה, עזיבת עולמה של התורה, זיקות מסועפות ליהודים וליהדות שאין להם בסיס רציונלי — שולטים, ובחריפות רבה, מרבית הקלוקלים שבמ-ערכת יחסים בין-אישית, קרי: אי-הבנה, גאווה פגועה, כעס, קנאה ודומיהם. זאת במיוחד מצדו של ביאליק. שכן, ברנר, כיאות למי שאילו היה מקיים 'מצוות מעשיות' היה, לדעתו של עגנון (שמצטייר בסבך מערכות היחסים המעוצבות בספר שלפנינו כמבקר חריף ואדם ביקורתי במיוחד), צדיק גמור, נהג פעמים רבות באיפוק או בשתיקה (ראה למשל פרשת יחסיו עם ביאליק; התנהגותו המאופקת במה שיכונה מאוחר יותר 'מאורע ברנר' ועוד).

ראויים לתשומת לב מיוחדת נסיונותיו של באר להסביר את התעלמותו של ברנר ממחמאותיו של ביאליק, בעקבות מ"סביב לנקודה" שקיבל לפרסום ב"שילוח", "שלעתיד לבוא ירכו מבקרי ברנר לצטט". ובעיקר הנחתו של באר שמקורה של התבצרות פנימית זו בפני המחמאות בהכרה

"שמי שנענה למחמאות סופו שיהיה חייב להפנים גם לזול ובטיול ודברי רשעות. ועל כן מוטב שלא להניח [...] לחוות דעתו של הזולת לפעפע פנימה

ם אהבתם גם שנאתם". ספרו החדש של חיים באר, הוא רומן שגיבוריו הם עגנון, ביאליק וברנר. כרם, בעוד דמויותיהם של ברנר וביאליק מופיעות בו חליפות, הרי שדמותו של עגנון — אם מפאת אורך ימיו, אם משום זיקתו הברורה לשני הגיבורים האחרים — מהווה את החוליה המבריחה את גיבוריו של הרומן כמו גם את חלקיו. לכן, פעמים רבות נוכחותו של עגנון היא הנוכחות והתודעה שאינן מוטלות בספק, בעוד נוכחותם של שני הגיבורים האחרים נתפסת בעיקר דרכו ובעדו. כך, נוכחותו של ביאליק בתקופת שהייתו הראשונה של עגנון בארץ-ישראל תיתכן רק באמצעות עגנון. ללא נוכחותו זו, קיומו של ביאליק קלוש לחלוטין. בדומה לזה ברנר חי בחלקו השני של הספר (מרגע שעגנון עוזב את הארץ לגרמניה) רק דרך תודעתו של עגנון. אף אשתו של ברנר, חיה ברוידא, ובנו אורי מקבלים, כביכול, את נוכחותם רק ממקומו של ברנר בתודעתו של עגנון.

ספר זה נועד לפרוש בפני הקורא, שגדל בצורה טבעית ביותר על ברכיה של הספרות העברית, את מערכות היחסים שבין שלושה מסופריה הקלאסיים. זאת בתקופה שעתידיה של ספרות זו היה מוטל בספק. ואכן, מערכות יחסים אלו מוארות בנאמנות המעוררת לא פעם השתאות. — ובמקרה דידן לאו מילתה זוטרא היא. שכן, הן כוללות זיקות רב-כיווניות; בין הסופר לבין יצירתו, כינו לבין סביבתו הקרובה, כינו לבין אחד מגיבורי המשולש הזה, ודרכו אל חוגי ההתייחסות המקורבים לדמות זו או העומדים בעימות ויריבות אתה. ואולי אף זיקות ומתחים שבין יצירתו של הגיבור המככב לבין הספרות המתהווה בארץ-ישראל כפרט, ובעולם היהודי בכלל. סיפור פרסומו של "והיה העקוב למישור" לעגנון, סבר הרגשות והאינטרסים הספרותיים והאחרים ששיחקו בסיפור זה, שקידתו של עגנון על התאמת המתרחש בעיירה היהודית למציאות ההלכתית שעליה היתה מושתתת המציאות היהודית, ברנר וביאליק וקריאתם השונה, ועוד. כל אלו יכולים אף הם לספק דוגמא טובה למורכבות זו, שבמסגרתה נכנסים אף המקום והזמן. כך שלפנינו קליידסקופ של מקומות, חוגים, אישים ונקודות ראות מחלפים, ובסוף מתנקזים לקורותיהם ובעיקר ליצירתם של שלושת הגיבורים: ביאליק, ברנר ועגנון.

מעבר לאיסוף השקדני של החומרים הבסיסיים, כדוגמת איגרות, רשימות שלא פורסמו וחומר ארכיוני אחר, ניכרות בחיבור אף ידיו של הפרוזואיקון באר. הקורא אינו חש ב"תפרים" של מלאכת

חיים באר: גם אהבתם, גם שנאתם: ביאליק, ברנר ועגנון — מערכות יחסים; עם עובד; 1992; 396 עמ'.

לפנינו קליידסקופ של מקומות, חוגים, אישים ונקודות ראות מחלפים, ובסוף מתנקזים לקורותיהם ובעיקר ליצירתם של שלושת הגיבורים: ביאליק, ברנר ועגנון.

באר מצליח לשלב היטב את המספר המתעד ואת הפרוזואיקון, הרגיש לגיבוריו ולעולמם.

הקורא, שייגש לקריאת הספר שלפנינו יקבל תמונה מהימנה על מערכות היחסים המורכבות שבין שלושת הקלסיקנים של הספרות העברית.

הקורא עשוי שלא לעמוד על המתח שעליו הושתתו מערכות יחסים אלו, אולם, מה שחמור יותר — הוא עשוי לייחס מקום ומשקל רב מדי למערכת יחסים זו בעולמו של ברנר. דברים אלו תקפים במידה לא מועטה אף ביחס לביאליק ועגנון.

המכתבים ביניהם דיים להעיד על-כך. אולם ברור יותר, שהשנים שבהן נוגע החיבור שלפנינו הן שנים הרות-גורל מבחינתו של ברנר. אף הוא כבן דמותו ב"מכאן מכאן" יכול לומר:

" — הדרך בשבילי הלא ברורה היא... הכוס מזוגה, האחרונה, היחידה, הגואלת — עלי לשתותה... ושם — שם נשיר שיר חדש... שם נבנה בימה חדשה משלנו... מה, איפוא, אני רוצה? — אמרתי לעצמי, לאחרונה, בלכתי משם. קרקע... גאולה... מהפכה יסודית... חיים אחרים בעיקרם..."

כשנים אלו, כל עולמו של ברנר היה מרוכז בשאלת ה"חשבון היהודי" (ראה "מכאן ומכאן", וכן מסותיו השונות).

ש"י עגנון

וחשבון זה אינו חשבון של מה בכך. זאת במיוחד כשהדברים אמורים באישיות כברנר שאינה שמה חיץ בין האמת הפילוסופית ובין החיים, וספק אם היא יודעת מהו. הוסף על זאת, שה"חשבון היהודי" אתו התמודד ברנר בשנים אלו לא היה יחודי לו, לברנר. אדרבא. לפנינו תופעה דורית, דהיינו: תופעה שיש בה כדי לתת קור-מאפיין לדור. שכן "חשבון" זה עשו גם רעיו (שלמה צמח, ברל כצנלסון, אד"ג, אהרונוביץ, שמעונוביץ ורבים אחרים) אנשי העלייה השנייה, שהיתה עלייה של "אחרי כאלה הכל", של בודדים במועד, ושל כאלה שחשו עצמם "אחרונים על החומה". והנה דווקא חשבון זה אינו מקבל את ביטוי המלא בספר שלפנינו. נהפוך הוא. בלהט הקריאה, ודווקא בשל סגולותיו של באר כמספר, נדמה שלפנינו דמות השבויה ביחסים הבין-אישיים והספרותיים שסביבה, ושאלה הם גבולות עולמה. בעוד שלמעשה לפנינו דמות, שכל מעייניה בחשבון שתחילתו אמנם ביחיד אולם הוא חורג במהלכו מגבולותיו של היחיד ואולי אף משל העם.

כללו של דבר: הקורא, שייגש לקריאת הספר שלפנינו יקבל תמונה מהימנה, עד כמה שתמונה שמעוצבת ממלים ומתמונות שנבחרו בקפדנות מסוגלת להיות מהימנה, על מערכות היחסים המורכבות שבין שלושת הקלסיקנים של הספרות העברית.

עשוי להביא לו תועלת בעבודתו, זנה הנאות רגעיות של חיי-שעה למען החזון ההזוי והנשגב של חיי עולם." (עמ' 234)

הוסף על זאת: דמות-דיוקנו של ביאליק נעשית, כביכול, רפויה. השנים כרסמו בה, חולשות האדם שבביאליק התגדלו מפאת הגיל והתמעטותה של יצירתיות והוא נעשה לדמות שהטרגיות שלה אינה אימננטית לעצמיותה. ביטוי כואב לתמורה זו ניתן למצוא בדבריו של עגנון להברמן: "ביאליק הוא תלמיד-חכם גדול, משורר גדול ואדם חשוב, פשוט אדם גדול. אלא. שיצרו גדול גם כן, ונתקיים בו מאמר חז"ל 'כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו', ואפשר,

חיים נחמן ביאליק

הוסיף עגנון בחיוך, שיצרו גדול ממנו עצמו... ביאליק מוציא ספרים לאור ואינו משלם שכר סופרים, ואם הוא משלם פעם, הרי זה רק בתור נדבה, ועומדים הסופרים לפניו כעני בפתח." (עמ' 237)

הווה אומר, באר מצליח לשלב היטב את המספר-המתעד ואת הפרוזאיקון, הרגיש לגיבוריו ולעולמם. באמצעותו של שילוב זה עוברות לפנינו שלוש הדמויות כדמויות של רומן לכל דבר. זאת, תוך שהן אחוזות בלבטי אהבה, שנאה, בגידה ונאמנות. אולם דא עקא. פעמים רבות נדמה שדווקא השיעבוד שנטל על עצמו חיים באר, "כחובה אצילית" לחומר הארכיוני, והניסיון לארגנו שתי וערב לאריגי-יחסים חייני, באופן שהקורא ירוץ בקריאתו של הכמר-רומן שפנינו, פגעו ברובד משמעותי ביותר. ככל שהדברים אמורים בביאליק, יתכן שהעולם הספרותי (קרי: יחסי הסופרים בינם לבין עצמם, התקבלותם או אי-התקבלותם, מפעלים ספרותיים) אכן ממצה את עולמו של ביאליק בשנים שבהן מתרחש המפגש בינו ובין עגנון.

לא כן כשאנו נוגעים כברנר ובאים לדון או אף רק להתבונן, ולר-גם בצורה השטחית ביותר, בתקופת שהייתו בארץ-ישראל. ברור שליחסיו עם עגנון היה מקום לא מבוטל. פרשת פרסום "והיה העקוב למישור", כמרגם חילופי

תרבותית שקטה ורוגעת. אולם כשם שארץ-ישראל ועריה אינן מאבדות, ואף אינן יכולות לאבד את ערכן בעולמו הרוחני של עגנון, אלא את ממשותן הפיזית בלבד, כך גם ברנר. עם השנים דמותו הולכת ומאבדת את ממשותה. במסגרת עולמו של עגנון, השקוע עד מעל-לראש בעצמו וביעודו, אין מקום לעבודות ההווי, לצעקה, לאף-על-פי-כן הברנרי. ברם, לעולם אין דמותו של ברנר מאבדת את ערכה. הערכים שהיא מייצגת הינם בסופו של דבר אותם ערכים, שנשאו את עגנון שוב ושוב אל חופיה של הארץ, אולי כל נסיונו להציב מצבה לעולמה של היהדות שואב בסופו של חשבון אף הוא מערכים אלו ומתחושת

יוסף חיים ברנר, ציור של אורי ליפשיץ

"האחרונים על החומה". מכל מקום, ברנר הוא אליל שאיננו, הוא לא קמל — הוא נלקח, כביכול, השמימה בסערה. מותו, מבחינות רבות, אינו אפיזודה אקראית כחיי, הוא קשור בהם באלפי נימים.

לעומת זאת, דמותו של ביאליק עם השנים, עם המאבקים הקטנים בתוך קהילת הסופרים, במאבקי הכוח בין מו"ל וסופרים וכדומה, הולכת ומאבדת את כוחה. תהליך זה הולך ומתעצם ככל שהתמסרותו של עגנון לעולם הרוחני, שנפתח בפניו יותר ויותר עם השתקעותו הסופית בארץ, מתעצמת. שכן,

"בבת אחת השתנו סדרי העדיפויות של עגנון — הוא העדיף את חברתם של ד"ר מאזיא, רופא וחוקר לשון, שחדר עבודתו המלא ספרים וכתבים הזכיר לו בית אלחיימסטן זקן ושל הרב יהושע קטובסקי, בעל הקונקור-רדנציות למשנה, לתוספתא ולתלמוד, היושב יומם ולילה בחדרו הקטן ועובד את עבודתו ושל הרב זוננפלד, שפניו מזכירים לו פני הגהיימארט הופמן, על פני חברתו של ידירו משכבר חיים נחמן ביאליק."

התנהגות, שאף אותה יודע באר להסביר מתוך נימה לא-מועטה של השתתפות:

"עגנון, כדרכם של יוצרי אמת, הלך אחרי אינסטינקט הסופר שבו, ודבק באנשים שמהם יוכל למוץ את הצוף שממנו יברא את דבש-כתבתו, ובאכ-זריות מכאיבה הפנה עורף למי שאינו

נפילה

אתרוגי, מעריץ ותיק של הקדוש יוסף חיים פֶּרְנָר ושל חלק מכתביו, ישב אל שולחן הכתיבה שלו שהיה בעצם שולחן המטבחון שלו, דחוס וממולא בהלכי נפש עד להתפוצץ. בימים האחרונים היה שטוף כולו וכל יומו,

בקריאת ספר הזכרונות שכתבו בני-הדור המעולים על חייו ההפכפכים של יוסף חיים ברנר, ועל מותו המר. קרה לו מה שהיה קורה לו לא אחת בימי נעוריו המוקדמים, וכבר זמן רב שלא אירע לו, הספר שהיה שקוע בקריאתו בלבל עליו לחלוטין את סדר יומו הנוקשה. הוא שכח לרעוב ושכח גם לאכול, כיוון שלא חש בכלל רעב. הוא שכח לצמא ולא שתה כל היום, כיוון שפשוט לא חש בשום צמא. הוא כילה את עיניו במאמץ הקשה לקרוא מתחת למנורה הבהירה של שולחן המטבחון. אבל אור המנורה לא הספיק לו. עיניו החלו דומעות, המשקפיים חצצו בינו לבין בשר הכתוב, והוא נמשך והלך אחר האור הבהיר שבחוץ. הוא החזיק בספר בידו האחת והתהלך עמו אל המרפסת המקורה, בידו השנייה העביר את הדפים ולא חדל מלקרוא בהליכתו. הוא לא חש במדרגת הסף הנמוכה, מעד עליה וקימט את קרסולו. הוא לא שמע את נהמת הדחפור הרצופה, בעת שדחף וחפר גלי אדמה לתשתית של בניין מגורים סמוך. אזניו נאטמו מעצמן לכל רעש חיצוני והוא לא הבחין ברעם מטוסי הקרב המהירים ששבו מאיזו הפצצה מעבר לגבול, ולא בקמייתם המעצבנת של מטוסי הריסוס הקלים, שקולם מנסר הישר לתוך העצמות, ולא קלט אפילו את המוסיקה המרגיעה המשודרת מן הרדיו שבתוך חדרו. ממש כמו בימי ילדותו הרחוקים, שמרגע ששהיה מתמסר לספר שבין ידיו, לא שמע שום קול, מחוץ למוסיקה הערבה שעלתה אליו מן הכתוב. ולא ראה שום חפץ או צורה לבד מצורת האותיות הצרות את שמו של הקדוש המומת, ושל הקדושים שנספו עמו, ולא הבחין במאום לבד מפסי השורות הנמשכים, כשורות הקברים בכית-העלמין הישן, ולבד מגושי העמודים המשחירים ומתכהים על מצע השוליים הלבן, כאילו היו אבני המצבות החקוקות על רקע האור הבהיר העולה מעבר לחומה הנמוכה. הוא לא חש בשום צורך גופני ובשום כאב, להוציא איזו דקירה עמומה בקרסולו המקומט, ולהוציא את צרורות הריגושים המטמטמים שהיו צומחים ופוקקים את גרונו ללא סיבה ומתנפלים על לבו הרָגֵש, הישר מתוך הכתוב.

גדליה אתרוגי אהב מאד לקרוא בספרי זכרונות ובסיפורי זיכרון אבל לא מכל מין, ולא משל כל כתבן ומלכלך ניירות. משהו מזרז היה קורה לכושר הריכוז שלו בעת הקריאה במבחר דברי הזכרונות הללו. בני-העלייה שכתבום היו מופיעים לפני עיניו כחיים, התקופה כולה נפרשה לפניו: בלשונה המיוחדת, בקולותיה ובריחותיה ובטעם מאכליה. הוא היה מתנווד מצד לצד עם כל תנודת זיכרון של מעריצי יוסף חיים ברנר שנרצח. הוא יכול להשתופף ולהריח כמותם ממש את ריח הקורות המרקיבות של "קרנרו", ספינת הבראשית, בנמל היציאה שבים השחור. את ריח הטיִוֵן המצהיב, החונה כמו ענן של אֵד צהוב מעל נמלי מזרח הים-התיכון, כאילו היה גם ריחו חלק בלתי נפרד מהאוויר הלח והדביק. כוח הריכוז שלו היה מתחדד עד כאב, וכולו היה זורם אל קצות צפרניו המושחזות. היו רגעים שההשראה מן הספר פעלה עליו בעוצמה כזו, עד שחש שיוכל לכתוב מיד את הגיגיו, העולים בו בכוח נורא בעקבות הקריאה בפרקי הזכרונות המרתקים. הוא חש בזרימה החמימה ישר מקצות אצבעותיו אל גליונות הנייר. ישר מתוך ידיו המחושמלות אל לוח הקלידים. אין לו צורך בכלי כתיבה

בשעה הזו, לא בעט הכדורי הישן ולא בקלידי המחשב החדיש. הדברים זורמים בפשטות ובחוזקה מתוך אצבעותיו עד שאינו יכול עוד לעצור בעדם. מעצמם, מונעים בכוח שאינו ידוע לו, אבל תנועותיו דווקא מוכרות לו, כמו תנועתה ההכרחית של "קרנרו" הזעירה, שנדמה שגלי הים השחור יציפה בכל רגע. כך מתגבשות הברות ראשונות תחת אצבעותיו והן גדלות וסופחות מלים שנחרזות בשורות. כמו גרוד הצבא שלו, במעברו החד מהתקהלות החופשית שבטרם מסדר היציאה הענק, אל הפקודות הראשונות המתנבחות ומתנפצות באוויר החוף, ורציף האספלט הענק המונח בין רגלי החיילים מתמלא, וגרוד אחר גרוד, כמו הדפים הכתובים, מסתדר ומתיישר למסדר החטיבתי המושלם. בסדר מבריק, בלתי נלאה, כמו היפוך הדפים וכמו מאורעות החמסין הנורא ההוא, החמסין של פרעות עשרים-ואחת. שתים-עשרה שנים בערך לאחר שדרך נערצו הקדוש על קרקעה של יפו, זירת מותו. הדפים אינם נחסרים בכלל, אלא להיפך, מתמלאים כל העת מתחתיתם. ומדוע המתים, הרצוחים וההרוגים היקרים שלא נמצא להם תחליף, מדוע הם אינם מתמלאים מהויתם? האם עליהם אינם פועלים חוקי שימור הנפש?

ג. אתרוגי התפוצץ כמעט מעורף הריגושים שנדחסו לתוכו. כי כמה יכולה כבר נפש להכיל? וכמה יכולה היא להידחס מעבר לכוח קיבולה? הוא הרחיק את הספר מעיניו, והשמיט את משקפיו בתנועות כיווץ משונות של אפו, ובמיתוחים מזורים של לחיו ומצחו. ואז נשא עיניו ושלח מבטו הרחק אל צמרות עצי השיכון, גושי הירקות האביביים הללו, בחודש מאי הזה, שבעים שנה כמעט לאחר מאי הַדְּמִים של יפו. הם קרנו באור ירוק ומרגיע, ונדמה לו שריגושו הוסעו מתוכו על פסי האור הירקרק שנגשרו בינו לבין הצמרות אל הירקות היא הבלתי נשכחת, ירקות הפרדסים הכבדה של אֶבְרָפֶּיר.

הוקל לו מלחצם לרגע, והוא חש שכובדס הבלתי נסבל החליק בינתיים מעליו. עד מתי, חשב אתרוגי, מתי ישובר ויעוטו עליו שוב? הו, המהלכים החשאיים של נפש הקורא בספר הזכרונות המסעיר. הו, התמורות המפליגות הבלתי נראות של צבעי הרגש. הו, הרעדה שדבקה בו בשעת קריאת הספר, הרעדה אותו כהוגן עד למעמקיו, עד שלא יכול לשאת ברעדה לבדו והיה מוכרח, ממש נאנס, להקריץ אותה מתוכו. החוצה, אל המדשאות, אל דפי הספר הנהדר אל חצר בית יַצְקָר, חצר המוות שבפרדסי יפו. להלביש אותה על עצם סמוך, או על מרחקי האור המוריקים במרחקים, פרדסי פחדים מדממים באור החמסיני. ממבט מצומצם ששלח מן המרפסת המוצלת, בטרם חלף בו בדקירה תדה כאב קרסולו וזכרון נפילתו, נראה לו שהפרדסים ההם הם שיקלטו וירגיעו את מלוא ריגושו המאיימים להתפוצץ בתוכו.

גדליה גדליה, שמע קול קורא באזניו, שיכול להיות אפילו קולו המדומה של ברנר המנוח עצמו. וכלום לא הדפיסו אז במודעות האבל באותיות ענק שחורות ושמנות: הַשְּׂמִיקוּסְדָּמוּ? היכן היית אתה? ויכול גם שהקול הקורא באזניו בשינוי נעימה אתרוגי אתרוגי, אינו אלא קולו הצרוד מעט של אֶלְקָה האהוב, חלוץ צעיר ואלמוני, שאחרי שמו לא נדפס הי"ד, ועל מצבתו לא נחרתו שום שבעות נקם? ובעצם לא נכתב על מצבתו שום דבר. איך לעזאזל מתרגמים לעברית אֶפִּיטָף? אבל שיהיה תרגום קצר ומתנגן וקולע? כל כך מתחשק לו עכשו לנסח את לשון האֶפִּיטָף על קבר נערצו ואהובו. שהרי על לוח האבן ההוא, המאפיר והמסתדק, גם האותיות החרותות וממולאות הצבע כאילו התעייפו ממשאן רב השנים. ויש לחדשן בדחיפות אצל עושה המצבות. שהרי כאן מסביב הכל חודש. הלוחות

משונה שעל ברנר החסר ועל אלקה הגבוה הנעדרים אין נוהגים להשיח בעל פה שיחות חולין של בטלנים. לא מפני שאסור לדבר בהם נכבדות וכואבות, אלא פשוט מפני שאין כבר היום מי שזוכר את שמש, את מראה פניהם ואת צורת שיחתם. ואין כבר היום מי שחש בצער אמיתי את כאב הסתלקותם הפתאומית. אך הוא חש, שעם יוסף חיים ברנר המסוגף, חובה עליו להקים קשר, חובה עליו להתאמץ ולמצוא דרך אחרת של דיבור. הוא מוכרח לנהל אתו שיחה קצרה לפני שהוא ממשיך לשאת את עגלת חייו העמוסה. והדיבור שהיה לאתרוגי עם ברנר המנוח לא היה לאמיתו דיבור אמיתי שבו מישוה משמיע ומישוה שומע, שבו אתה טוען וזולתך הודף מלפניו, לא אלא מעין שברנר מיד הצביע לו בתקיפה אחת, קצרה ומדויקת, אמירה כל-כך מהממת בנכונותה, עד שעצר לרגע את נשימתו של גדליה המאזין מרוב תדהמה. דיוק כזה יכול להביא עליו את ההרגשה כאילו כבר ישב פעם מול האיש הפלאי הזה, וכאילו כבר בדק מישהו, שאינו אוהב שיזכירוהו תמיד בשמו, את הקווים בכף ידו. אחז בה במגעו שאין גדליה יכול לתארו, וחיטט בקווי החיים המתקצרים ונקטעים שלו. וכאילו ניחש כבר אז את גורלו, ואפילו ירד לפרטים ומיפה את ימיו על לוח זמנים מפורט עד לשעות וחצאי שעות. אתרוגי נותר המום מן השיחה והתאושש ממנה רק אחרי זמן מה.

אם כן מה דרך נותרה לג. אתרוגי מעריצו הכפייתי של יוסף חיים שנרצח בפרדס ביפו, אם לא להניח את ספר הזכרונות המרתק מתוך ידיו האוחזות בו בשקיקה, ולחטוף מעל שולחן המטבחון העמוס בכלי אוכל ובכל מיני חפצים שבני ביתו הניחו עליו ולא נתפנו לסלקם, איזו מחברת ישנה שמונחת שם, כאילו שחזה המנוח גם את סדר הדברים הנוכחי, ולשלות מתוך מאפרת החרטינה הוורודה עיפרון קהה חוטם, מאלה העפרונות שהשתמשו בהם כבר בראשית המאה, ואז לשפוף על המחברת. ובטורם ידע מאיזה צד היא נפתחת כבר רץ בה עפרונו הקטום ומתווה בה בגסות ובקרעי קווים מעוכים רצפי מלים שלמות שמתכדרים לגושים וגולשים מחמת השורות שמתמלאות מדף לדף. האם רק דרך זו נותרה לו להגיע אל ברנר בעולם הממש? ושום דיבור ישיר לא ידובר עוד בין אתרוגי, העושה את לילותיו בחלומות קשים על יוסף חיים המוטל דווקא בקרקע הפרדס, ולא בחצר הבית של משפחת יצקר, כמו שדיווחו עדי הראיה בצהרי התמסין הקשה ההוא, של מאי עשרים ואחת? והרי גם רושמי הזכרונות, שהיו איש ואיש ממאורות תקופתם, לא דייקו ולא הכריעו היכן בדיוק כרע? והיכן לדיוקי דיוקים על גבי מפה משוחזרת של אתר הרצח, ולפי הרשומות של המקורות הבריטים שלפחות הם חשופים לבדיקה ולהשוואה ולעיון גלוי. שלא כמו מקורותינו אנו ששוכתבו כלשכות אפלות של צעירים נלהבים וקנאים, שיש בהם יותר משאת נפש ממה שהיה שם באמת. אם כן היכן בדיוק נתמוטט? והחיוך המפורסם שלו, החיוך הרך והמפויס שלו, שלפי עדות נחרצת שאיש לא מצא עוז להפריכה, היה משוך על פניו בנוסח של מלאכים אמיתיים, בסגנון של קדושים עתיקים, מתי נתפשט על פניו? לפני המעשה הנורא, שג. אתרוגי מתרעד לזכור אפילו כעת, או לאחוריו? לפני שהתעללו בני-העוולה בגופת הנער שלידי, אותו משורר בוסרי שחסה בזרועותיו, או לאחר מכן? לפני הבהלה שאחזה בילד הערבי הקטן, אותו מקור נעלם ובלתי ידוע לחוקרים, שראה ממש הכל, ורץ מוכה עוועים לגלות ולהודיע? לפני שביקרו בחצר, בפעם השניה, הפורעים האכזרים ושינו אחריהם הכל, לגמרי לא כמו שנראה בפעם הראשונה?

גדליה אתרוגי הוכרח לעצור בכתיבתו. הניח את העיפרון שבור החוטם לפניו, והרחיב לו מעט יותר מקום על גבי שולחן המטבחון העמוס בכלים מיותרים. שיהיה מקום להניח גם את המרפקים, שהרי גם להם חלק בכתיבתו. מה שנכתב לפני רגע שייט לפני עיניו כמו סרט שחור הטס מעל גבי משטחי המחברת הלבנים. יתכן שכתב רצף שהוא בעל משמעות יותר מאחרים. יתכן שעלה בידו הפעם, שלא כמו בפעמים קודמות, להעביר את ריגושי הקורחים הדחוסים עד להתפוצץ, לתרוזות מלים המרגשת את קוראה. הפעם זה בא לו מהבטן, כמו שנהגו לומר מבקריו, שהרי להתרגש מקריאת ספרי זכרונות

צורת האותיות, צבע מילוי, השיחים האקזוטיים שבעיצים העיצים עצמם, ואפילו החצץ השפוך הממלא את השבילים, מחציץ ומחריק מתחת לרגלי המבקרים המעטים.

ג. אתרוגי התמכר ללא שיוור, לגמרי ולחלוטין, עד גמירא, אם מותר לומר, לפרק הזכרונות הבלתי נשכח שקרא על הסופר יוסף חיים ברנר שנרצח בדמי ימיו — בן כמה היה לדיוקו? כבן ארבעים? — בפרעות תרפ"א, ביפו, באחד הפרדסים שעל דיוק מקומו אפשר ואפשר להתווכח עם עדים מזקנים שאבד כוח זכרונם, ועם מראי המקומות הנדפסים בספרי העת ההיא. אבל אתרוגי לא התעקש ואמר לעצמו שאם רוצים לכתוב דווקא אביר-כביר שיכתבו. ואם רוצים דווקא שיהיה כתוב שלא נרצח סתם כך, אלא היה אחד מחללי הפוגרום הראשון שבארץ ישראל, שיהיה. ואם רוצים סופרים צעירים ומשוררים מתחילים, פרחי ספרות שגדלות נפשם הבוסקית מפעמת בהם בעוז שאינו ניתן לכיבוש, להכריז על עצמם שבאו למלא את החלל שנפער במותו של הקדוש, שיכריזו. שיהיה, שנראה איך הם באים במקומו אם רק יוכלו. ואפילו יתפשטו עירומים, כמו שכתב שם אחד מבעלי הזכרונות המצוינים, ואפילו יתעללו בגופם כמו שהתעללו הזדים ימח שמש בגוויתו של המשורר הצעיר, בוסר כולו, שמת בזרועותיו, ואפילו ירצו עירומים סביב הגן העירוני שהיה פעם הפרדס ההוא, ואפילו יטפסו על אבן בודדת שנותרה מהריסות ביתה של משפחת יצקר האומללה, ואפילו יכריזו על עצמם בקולי קולות אני ברנר! אני ברנר! שיכריזו, אז מה? ואפילו יעידו עליהם ידידים וחברים נאמנים שאין בינם ובין ברנר אלא נימת הקול וכמה עשרות שנים שאינן נחשבות לצורך זה, ובאמת הם הם המילוי הנכון לחלל הפעור ההוא, ובכך מה, עוד הכרזת שווא אחת.

גדליה אתרוגי, שלא חדל מהתהלך מתחת למרפסת המקורה, ושהכאב בקרטולו הפגוע הלך והתחזק, הרגיש בתוך הלחץ והדוחס שנגרשו עליו בעת קריאתו שאין שום חלל יכול להתמלא מחללו. אם משל עצמו, חלל מבשרו, ואם מחללם של אחרים. מי שנשאב לשם, כשם שנשאבו ברנר הי"ד ונער המשוררים שבזרועותיו, וכשם שנשאב לשם החלוץ האלמוני אַלְקָה, שירד עמו בחבורה מהספינה, אלמוני בחייו ובמותו ומשום כך אולי יקר לו פי כמה, לא ישוב עוד לעולם. והוא צלל בכוחות מחודשים ובכאב קרטול מתגבר אל בריכת הזכרונות הצלולה והמטהרת שנקרתה לו במפתיע. והוא חשב בהתפעלות על דמותו הגוצה של יוסף חיים ברנר, שמרחק השנים נעשתה יותר צנומה ויותר מאירה, כמו דמויות של קדושים וצדיקים ידועים. והוא הרזה בכך שאפילו עשרות בעלי הזכרונות המעולים שחברו כאן מתחת לידו אינם יכולים בכל אלפי-אלפי מיליהם למלא את החלל שהותיר אחריו.

ב.

אין שום חלל מתמלא מחללו, חשב ג. אתרוגי לאחר שסיים את חריתת המצבה מחדש ולאחר שגמר לערוך בדמיונו את סדר הכתוב על לוח האבן. ואין שום חלל שבנפש מתמלא מעצמו, ואין נפש שנתרוקנה מחמת הצער שבה ומתמלאת משמחת יקירה שנמצא עד שלא שב משם. ואותו חלל כואב, שמציק לגדליה אתרוגי שנים רבות כל כך, לא יתמלא כבר לעולם. מפני שלדבר עם יוסף חיים נערצו הנעדר לא יכול, ולקרוא קריאות מצוקה אליו ואל אַלְקָה הנזירי, זכרו לגעוגועי נצח, שאינו יכול להתנחם על חסרונו זה יותר מעשרים וחמש שנים, גם כן אי אפשר מחמת מצב התקשורת הנוכחי בין אלה שנשאבו לשם ובין אלה שנותרו בינתיים כאן על המרפסות.

ואפילו לא ניתן לו להרים שפופרת אל ברנר, לגרוע באכזריות מתוכננת ממעט הפנאי שלו, שלפי עדות בני-הדור הנפילים הגן עליו כמין יאוש. ואי אפשר להשיח עמו בחופשיות בטלפון רוחות חדיש שכזה, כגון מה הוא מרגיש עדיין ומה אינו מרגיש כבר. מכיוון שחלפו מן היום הנמהר ההוא למעלה משבעים שנה.

גדליה ידע שעל ברנר הקדוש אסור לחשוב כאילו אין לו מה לעשות אלא רק להרים אפרכסות, להאזין ולנתח לצותת ולהרגיע לקטוע ולשךר אמנות נפש. הוא ידע גם בוודאות

כמו אתרוגי מספרי זכרונות ישנים, לא כל אחד יכול. ואם לדייק, הרי שאיש מלבדו אינו יכול להתרגש מספר זכרונות על ברנר המנוח עד איבוד העשתונות. ואף-על-פי-כן לא נואש גדליה. סימן שעדיין אפשר לקרוא ולהתרגש ולתת מוצא הולם להתרגשות. מפני שלפני עיניו השתרע שיר פשוט וקצר, גס ומלא בִּסְפָּחִים וביחירות, שעוד צריך יהיה לחצוב קשות ולטלקם. אבל מתווה של שיר, מתאר גופו כבר היו מונחים לפניו.

הגדרת השיר: שיר קינה, שיר עצב וגעגועים לאדם יקר, שהיה אהוב מאד על גדליה אתרוגי והלך ממנו במפתיע. נשאב לשם, כמו שגדליה נוהג לומר, ולא שב. ובעצם כפי שעולה מן המלים הוא נפטר מן העולם בפתאומיות, בשל תאונה או מחלה, ויצא מן העולם. ויש לפעמים שסיפור הליכתו זוכה ומכונס בספרים. ואם האיש גדול מספיק, הרי שסיפורו מִפְּנֵה לאחר דור או שני דורות. מכאן אתה למד מה סוד כוחן של אגדות צדיקים ומהו צופן חיותם של סיפורי קדושים. שאם ניטלו חייהם ברשעות ובאלומות הרי דמיהם ודמי-דמיהם, ודמי-דמיהם עד דור עשירי עולים וצועקים אלינו ממעבה האדמה וממעבה הזמן ומעבי מרחקי הנפש המואפלים. כאילו נרצחו רק אתמול, כאילו נפטרו במפתיע אך לפני שבוע, וכאילו מוסיפים הם וחיים עמנו, החיים, בצמוד-צמוד, עם עקת מותם המכבירה.

נוסח השיר: שיר קינה המושר בצורת שיר תפילה. כלומר שהתפילה היא הזרם והקינה היא הנושא. ג. אתרוגי העמיק במה שכתב, מחק ותיקן שהגדרת השיר הנכונה היא שיר השבעה. כלומר תפילה המנוסחת כהשבעה. שנושאה הוא הקינה. וגם סדר המלים מוכיח שצדק, שהרי אם כתב: יוסף חיים אתה שומע? הוסף חיים הלא אינך שומע? תוסף חיים מי מלבדך שומע? הרי זה נוסח השבעה מובהק. כל געגועיו אל האיש התנקזו בשלושת השינויים הדקים שהרשה לעצמו להכניס בכתיבת שמו הקדוש. יוסף חיים אתה מסוגל לשמוע? והחזרות, כל נשכת את הקסם ההיפנוטי של החזרות. והרי כבר שוכנע מקודם שברנר לא איש של טלפונים היה, ולא איש של שיחות ריקים קצרות. אבל האיש הקדוש יודע עליך, אתרוגי, הוא שמע את שמך. הצדיק זוכר אותך גדליה, גם בשבילך יש לו אוזן ולב. אם כן מדוע שתטריד אותו? והוסף חיים, האם אין בפנייה הזו התגדרות מיותרת? משחק מלים מלאכותי? לאיזה צורך לבד מהתפארות עצמית מסוימת? אלא אם כן נחשוב שהפנייה באה כדי להודיע לעולם שהוא מקורב מאד אצל ברנר הגדול. שהיה לו יחס של קרבה ממשית אליו, והוא מן המעטים שהורשה להתקרב, מה שלא הורשה לאחרים בשום אופן, ואפילו לכנותו בשם הדומה לשמו האמיתי. היעלה על דעת מי שברנר האהוב לא ייקרא בשמו המפורש היחיד והאמיתי, אלא בכינויו? כאילו היה חלוץ צעיר ואלמוני, מחבורת העולים המקיפים אותו בהערצה כבירה אבל מוסווית היטב, לפי בקשתו המפורשת ותחינתו הנסתרת, על סיפון אנית הנהרות "קרנור" המפליגה בים השחור?

ואף-על-פי-כן ידע וזכר שהיו ביניהם רבים ששמותיהם עוותו או נשכחו, קוצרו או רוככו, הוקטנו לשון חיבה והתארכו בלשון לעג, שלא לדבר על אלה שנחרת על מצבתם אלמוני ופלמוני. הוא ידע שהם נקראו כך באינטימיות המביכה שכמותה לא הרשו לעצמם בנוכחותו המשתקת של האח הגדול, יוסף חיים הנערץ, בשמות חביבים ונעימים. והוא לא נזקק לשום חומרי עזר ולשום מקורות נוספים, כדי להיזכר, וכדי שהשמות האם, משנות ילדותו הרחוקות, יצטלצלו באזניו כנתינתם. כמו שנולדו בקני התנועה הפזורים בעיירות פולין האפורות. וגדליה אתרוגי דקלם כמתוך שינה בקול חרישי מבטל ומרכך את המבטא הפולני שנמחק עם השנים: אֶדֶש ופולו, ומִטְקָ וְאֶלְקָה חכם-הלב, ועוד רבים רבים אחרים.

הוא נסחף בהגיגו הרחק מן הדפים שחרת בעפרונו המגושם. ומה שצף ועלה בהגיגו היה שמו של אותו מבקש-בקשות בלתי-נלאה, אותו מפלל פילולים חרוץ, אותו כותב מכתבים מתמיד לעתונות זמנו ולשמיים, מִזְסֵ הַרְצוּג נדיב הלב, היהודי המיטיב, שמעט הילה של קדוש נוצרי מחזרת אחריו, גיבור ספרו של סול בָּלוּ. ימים רבים חלפו מאז שקרא בספר. וגם כשקרא לא התרגש כפי שהתרגש מקריאת ספר הזכרונות

שבידיו. אבל בכל פעם כשנפשו משתוחחת עליו, והוא נטען במתח של עצב וגעגועים, והוא יודע שלגעגועיו אלה לא יהיה פורקן, שב זכרו המאיר של מִזְסֵ הַרְצוּג הטוב ועולה מלפניו. כמה מכשולים הוכשל וכמה מחסומים הוקף, ואף-על-פי-כן לא המיר את טובו והמשיך לבקש בקשות, בלתי נלאה ובלתי מנוצח. על עצמו ועל זולתו ועל האנושות כולה. וביחוד על כל הסובלים שבעולם. נוסח המכתבים שלו, שאולי רק יוסף חיים היה מתפנה להשיב עליהם בלשונו שאין שנייה לה, היה גדוש באמונת תום מופלאה, שאף-על-פי שלידתה מרחק של אלפי-אלפי קילומטרים מספינת הנהרות "קרנור", המפליגה לאורך החופים של מזרח הים-התיכון, הרי רוח אחת צנפה אותו ואת חבורת הנלהבים הצעירים, שכמו חותם עגום של מכוונת גורל הוטל בהם. תִּסְפָּף לחיות הלא אינך שומע? ומי מלבדך יכול עוד לשמוע? ומדוע רק בפניהם התגלית? ורק להם מסרת את זהותך האמיתית? במה טובים אֶדֶש ופולו, מִטְקָ וְאֶלְקָה הרחום, ממני עבדך החותם על כל בקשותיך, כותב תפילותיך והשבעותיך, איש הקמיעות שלך, המתגעגע אליך בלי הפוגה יומם ולילה, גדליה אתרוגי שלך?

ג.

לאחר כמה ימים נעצרה כתיבתו כשם שהחלה, ואתרוגי הרגיש באופן ברור שהוא תקוע. מנסיון עבודתו רבת-השנים בחקלאות ידע, שכאשר נתקעת המחרשה בגוש עשבים או בקרקע לחה מדי, ישנן כמה דרכים היפות לחלצה מתקיעתה. אפשר להסיע בכוח את הטרקטור לימין ולשמאל, ואחר כך להערים על המכשול, ולהרפות לרגע ממתח המחרשה. ואז להדהים בזינוק פתאומי, זינוק שמפתיע את כולם, את הטרקטור ואת נהגו, את המחרשה ואת גוש העפר הרטוב שנתקעה בתוכו, ואפילו את אנפות הבקר הלבנות המהלכות אחר החריש. הסכין מתרעדת לשנייה, המנוע גם הוא נשנק לרגע, גלגלי הגומי מתחפרים במקומם ומעלים ריח חֲרוֹכוֹן ועשן, אבל בגופו של החקלאי חולפת מעין רעדת ניצחון. הוא התגבר על מכשולי הטבע והמכונה ונחלץ מהתקיעה, ושוב הוא רכון ודבוק אל מושב הטרקטור, גופו מתמכר לזעזועים ולרטטים העולים מן הקרקע הנפלחת ומן המחרשה הפולחת. ולבד מכאבי הגב התחתון העזים שיפקדוהו בקרוב, הריהו חש תחושה של התגברות נעימה על זרועות נעלמות אבל חמדניות. שניסו לאזקו אליהן בכוח ובחמדה.

ומה שחילץ אותו מהמעצור שנעצרה כתיבתו היתה תנועה נלעגת של גופו, בעת שירד מן המדרגה הנמוכה שעל סף המרפסת המקורה שלו. כמנהגו היו עיניו נעוצות באופקים הנרחבים המשנים תדיר את גוניהם, ונפתחים תמיד אל המרחקים העצומים שאחריהם. רגלו גישה אחר בליטת הבטון המוכרת אבל גופו כבר ניטה לפניו. וכשהתפלש בחול האדמדם והחמים שלמרגלות המדרגה הנמוכה, כשהוא מתפתל מכאבים מפתיעים בקרסולו המסובב, שמע לפתע מתוכו איך כתיבת שיר הקינה שחדלה מעצמה, שבה ומתעוררת למגע החול בגופו. גדליה אתרוגי חדל מפיתוליו והפסיק את התכווצויותיו, ופשט ידיו ורגליו הדואכות מן הנפילה, השתרע בכל גופו על החול האדמדם, שיקע בו את פניו לכל עומקם ובחשאי, שמא יראה אותו מישהו החולף עכשיו במדרכה, יבחין בחולשתו ויתמלא פליאה ולעג, שילח את לשונו וטעם בזהירות את טעם החול. חול יקר אמר לנפשו גדליה, והקדים פרץ של זכרונות ילדות מעורבים בזכרונות מתוך הספר שנשמט מידו, וכו מעידים בשבועה מעריציו הסמויים של יוסף חיים, הקדוש המסתתר, איך הגיעו אל הנמל כיפו. איך דידה הצדיק, זה שהתחנן לפניו בלילות המשגעים של ההפלגה, על סיפונה הרעוע של ה"קרנור". ואיך נפל על אדמת החול של ארץ ישראל, שאז עדיין היתה גלויה וחשופה, ולא כולה רציפי אספלט, ותפילת המשורר לעטפה כולה בבטון ומלט עוד לא נתקיימה. ואיך פרפר והתעוות על החול החם, לא כאיש המגשים את חלום שיבתו, אלא סתם כאחד חולה-נופל שאיחר בנטילת תרופותיו, ולבד משלפוחיות הרוק שנדבקו מיד כמעטה אבק חולי, ולבד מבועות הריי המקציפות שִנְעָתָמוּ באורה הגלוי של יפו, ולבד משריקה משונה של נשימה מקוטעת שעלתה מפיו הסתום

שום חריקה בעת שהתרוקנו במהירות מעל לבור, בתנופה שקטה וללא שום קול מעצבן, ורק העירו תנועת אוויר קלה, שהורגשה בין המצטופפים. ואתרוגי נזכר, תוך שהוא שכוב בתוך החול החמים למרגלות המדרגה הנמוכה שהכאיבה כל כך לקרסולו, איך התלבט בנפשו ולא ידע מה לקרוא אצל הקבר הפתוח. האם לדקלם את מלות ה"קדיש" שאם נתעלם לרגע מתוכנן הרי הצליל הארמי הזר משרה על האוזן מוסיקה נעימה ומרגיעה. מוסיקה המגיעה ממחוזות מרוחקים כל כך, שזכרונו של אדם יחיד, האבל על יקירו, ואפילו יהיה נצר לגזע הגאים שעלו ב"קרנרו" כנמל טרַייסט או קונסטנצ'ה, אינו יכול להתקרב למקורם. או אולי מוטב שיניח ל"קדיש" המקרב את הקהל הגדול העומד דומם ומצפה בדריכות-אבלים למה שיאמר, ופשוט יפתח דף מן הדפים מתוך וידויי המכבים של מווס הרצוג, ויביא בפני הקהל כמה תמונות רכות ומפויסות, שמוס הטוב והמויפה העלה במכתבי הבקשה האינסופיים שלו?

חול יקר אתה אומר? ומה יקר ממה? הבה נבחן באמת שאלה חשובה זו בקור רוח. ברנר מן החול שנפל אל תוכו, או החול שברנר צנח ונתגלגל בו כמו בפיצג נבואי מתוכנן? שהרי אם לא היה החול יקר לברנר יותר מגופו אפשר שלא היה מניח לעצמו להתמוטט במין הרגשת אומן שכזו. במין אמונה תמימה שכזו. שכל מה שיארע לו בתוך החול האדמדם חייב לבוא עליו. ובתוך החול יבוא, ברך וכנעים וכמלטף ובמפתח, עד שלא יוכלו העומדים על הסיפון, או אלה הניצבים סביב הבור להחליט בנפשם מי הלך אחרי מי. והם יתמלאו במבוכה נרגשת. באמת מי הלך אחרי מי? יוסף חיים אחר חול הנצח שלו? או החול היקר אחר יוסף חיים טרוף הפחד? הקדוש שתיעתע בפילותיו לא רק בעדת מאמיניו על קרשי ה"קרנרו" הבראשיתית, אלא גם באלה שחיים עמנו היום ומשלים את עצמם וסוברים שלא באו לעולם אלא כדי למלא את חללו הפעור.

וג. אתרוגי עלה לאטו מתוך בריכת החול החמימה שהקיפה את גופו, וניער את הגרגרים שדבקו ברגלו המתנפחת. חותם גופו השרוע נשאר טבוע בחול, והוא שאל את עצמו אם לא ניתן היה לצקת אז, בכך-שמן, מסכת גבס מדויקת מגופו הנופל של ברנר היקר? מסכה שאפשר היה להפיצה בין מאמיניו בארץ ובתפוצות, כאילו היתה איקונין אמיתי של קדוש מעונה בקומו מעיניו.

בעפר, אפשר היה לשמוע אותו מלחש בעברית חיה: חול יקר תודה, חול יקר ברכה, חול יקר מי יתנני מתכסה כולי כך, ולוואי ויתנוני בכוא היום לכסות כך לעולם.

ג. אתרוגי נסתמרו בתוך אגן השיקוע החולי שלו, מפני שהשורות הסתדרו להן כאילו מעצמן, ולא נזקקו אלא לעיפרון הנגוס שלו כדי להיכתב. שורת ההשבעה באה בעקבותיה של שורת התפילה, ושורת ההתגלות הפתיעה אותן מאחור. יוסף חיים אתה שומע, הוסף חיים הלא אינך שומע, תוסף חיים מי מלבדך שומע, ואתרוגי התיישב בתוך החול הצייתני, להוט להמשיך, ובידיו באצבעותיו שרטט בחול כמו שהיה עושה בילדותו, ובדיוק כפי שנהג בנעוריו, כשהיה חוֹתֵך את שמה של אהובתו בן שלושת המיתרים בחריצים רדודים בתוך קליפת החול הבוקרי הרענן, המתנוצץ צונן משכבת הטל הדקיקה וממעטה הקרומי המכסיף שהפרישו עליו השבלולים בלילה.

ששוב אתה גופל, החול בשפתותיך, חול יקר אתה אומר וחזור ואומר וחזור ושוֹנֵה ושכ ומשלש, ומתפלל ומבקש ומעיד עליך לא פחות מאשר את אדון השמיים. לו רק יוכל ויעשה בחסדו שכיסוי החול המתוק והרך יכסה אותך מכאן ועד לשמי השמיים. ממש כמו שהעידו החלוצים הצעירים עדות נחרצת אבל עצובה, שלבם התפוצץ מרוב אהבתם לברנר שאחם. והתפוצץ מרוב גאוה שברנר שלהם לא התאפק וגילה רק להם את זהותו האמיתית. והתפוצץ ממסירות כשביקש מהם, בלחשו העברי החי, המטיל קסם על שומעיו, שלא יעזו ולא יפרסמו את סודו בשום אופן ולשום אדם. לא לקפטן הגוי ולחבר מלחיו המגושמים. לא לנוסעים היהודים שנקלעו במקרה אל סיפונה הצר של הספינה "קרנרו". ואפילו לא לאותם בודדים וגאים, המתהלכים על פני הספינה כאילו כבר ראו הכל בחייהם, כאילו היו כבר בארץ ישראל ועבדו בשדותיה ונצרכו תחת חמת חמתה המכלה. וכאילו שבים הם כעת עוד הפעם אל החזית, ואינם משתמטים, אל המקום היחיד שבו באמת זקוקים להם לאחר שהחלימו מפציעתם. אפילו לא להם, שהם בוודאי מכירים כל מי שיש לו שם בארץ הקטנה מוכת הביצות והקדחת, אוכלת יושביה וקוברתם. ולבם של החלוצים הצעירים התפוצץ מרחמים כשהפציר בהם הקדוש המתחבא שלא יודיעו את שמו אפילו ליחידים הגאים, הללו שאינם אביזורים של קבוצה ואינם מסתפחים לשום חברותא, שניכר בהם שכל יחיד מתוכם אם ברדתו מן הספינה ואם לאחר ימים, יהיה לנביא או לפחות לבן נביא. ולכל המועט יכתוב ספר מלא חידושים על היהודי הבודד השב לגאול את מולדתו העתיקה. ואין לו שום מוסרות ושום חיובים. ואסור שיתחלק בנפשו עם אחרים והעיקר שבעיקר שירחיק עצמו אפילו בכוח מחבורת החלוצים הנערים החמומים הללו, שמיד בעלותם על האניה מצאו להם איזה איש מוזר ומסתגר, ושמו אותו עליהם למלך, והריהם מרקדים ומקפצים לפניו כל הימים והלילות. וכמעט שיצאו במחול עוועים סביבו כשהיה נופל על הסיפון, יורק אש ופולט גופרית מתוך פיו המתמלא בריר לבנבן. ורק בקושי אפשר היה להבחין בתערובת המגעילה, של יידיש בלולה ברוסית, שנשמעה פחות והובנה עוד פחות אפילו מהעברית הנלעגת שלהם, עברית הטירונים.

חול יקר אתה אומר וגדליה אתרוגי, אחוז בשמחה הפשוטה שהתגבר על המחסום בכתיבתו, החל מרגיש שיצא אל דרך המלך, ומעכשיו תרוץ כתיבת הקינה ללא שום עיכובים. ושוב נזכר במוסר הרצוג גיבורו המהסס של סול בלו, איך קם וניסה בהתקף של פעילות מגוחך לחדש את אדמת הגינה בביתו הנטוש. ואיך הוכה בזרות מפחידה כשנפגש מפגש גופני צמוד עם חלקי העפר ועם מה שבתוכם. אבל לא כך קרה לאתרוגי עצמו, כשנתבקש לתת יד ולכבד את יקירו ולשפוך דלי של עפר על ארונו. ובאמת לא היה זה דלי אלא מין סל של גומי של עובדי מע"צ, העשוי מצמיגים ישנים. ולפני שנתבקש לקרוא את ה"קדיש" הביט לאחוריו וראה צוֹבֵך של סלים מלאי-עפר הממתנים להישפך אל תוך הבור. אדמת בית-הקברות שעמדו עליה היתה נוקשה ואפורה, סומרת קשיותה ומתגוננת, ועינת מאד לחופרים. וכמו בבתי העלמין העירוניים דאג הממונה על הטקס לצובר הסלים שניצבו כמו חומה אפורה מאחורי סוללת המגפירים של המספידים. סלי הגומי הגמישים לא השמיעו

בארץ ישראל. ומי שהיו עיניים בראשו, יכול היה כבר אז, בראשית המאה, לראות שאיש קדוש זה, נתיב של נסים מלאי מכאובים מצפה לו בחייו הקצרים בארץ.

אפילו אתרוגי יכול לראות ברור בדמיונו, כשהוא מציב את תחנותיו כסדר הליכתו אליהן, אחת אחר אחת, וכשהוא משרטט קווים קצרים וישרים ביניהן, שכולן יחד לא היו אלא הגדלה עצומה ואיומה של איזו דמות מפחידה שהטילה את מוראה על נתיב היסורים ההכרחי שלו, מאותן דרכי יסורים שמונו לקדושים לברם. מאותן דרכים כואבות שצורתן נקבעה למעלה ואין להם מפלט מהן.

ואפילו אדם ופולו סועדים אותו תמיד, ואפילו מוטק ואלקה שאינו יודע מה לעשות בידיו החזקות, ניצבים למראשותיו בכל אשר יפול. ואפילו יש או אין בתורה אחת שהתנדבה לרשום בשביל יהודי העתיד, אלה שימלאו פעם את הארץ, כמו שחזה השוכב עצמו, הרי איש אין לו שיחלוק עמו את יסוריו. לבדו ישרה עם הכאב ולבדו יישא את כובד סבלו. והחבורה הנחמדה, מולקולת עוזריו ומסייעיו, האנשים המגויסים לשם העתיד שיעשה לאחר מותו, המתלהבים כילדים לדברי תורתו הקטועים המבצבצים מתוך פיו המתמלא בקצף לבנבן, גם היא לא תוכל לחלוק אתו מה שנועד לו לבדו.

ג. אתרוגי חיטט ומצא שבדברי הזכרונות נכתבו לפחות עשר שנים לאחר מותו. כה ממושך היה ההלם שנתקפו בו חבריו? עד כדי כך נאלמו מחשש שהפקירו אותו אז? ואם כך יש להוסיף עליהן את השנים שחלפו מאז שאירע נס בן-שמן. יש לפנינו אם כך סך מכובד של שנים המעיק על זיכרון הכותב. ואפילו הוא מבני העלייה שעקבו אחר מהלכו המאיר של הצדיק המופלא מרחוק. הם עצמם לא נולדו כדי לשמש צדיקים ואפשר מאד שהחטיא בכתיבת זכרונו ולא דייק. אתרוגי בדק את עצמו ומצא שאפילו הוא, שידוע כבעל זיכרון חד ומהימן, שוגה לפעמים לא מעט וללא כוונה כלל, כשהוא בא לתאר ולשחזר אירועים שקרו לפני מחצית יובל שנים. ובכן, מה קרה שם באמת בנפילתו המזועזעת על אדמת בן-שמן? האם אמר או לא אמר שם דברי נבואה עמוקים כמו שנשבעו כמה מהשומעים? האם חזה באמת את מועד מותו המדויק? האם נכון שמלמל ביידיש בלולה ברוסית: כאן יפו, הפרדס, וניסה נואשות, בתנועות שהכמירו את לב רואיהן, לחכוק משהו? לגונן על איזה נער צעיר? לחסות על איש אהוב? האם נכון שצעק שמותו יבוא לו לפתע בשעת הצהריים? האם אמת הדבר שרגליו שחרגו לרגע מידי שומרי הנאמנים ציירו בכוח בחול של בן-שמן בבטישה קצרת רוח את המלים: בבקשה אל תנקמו את דמי? אלא שלא כילה את כתיבת הרגל המסתורית בחול, והנערים המשולהבים התרגשו כל-כך עד שמחקו בטיפשותם את מה שצייר בחול?

ואחר-כך, כשחלף ההתקף, אסור היה להזכיר ליוסף חיים אפילו במלה קטנה אחת איך התגולל שם בקיאו, מקציף ומרטיב את מי שלידו, סופג את אבק הארץ ממש לתוך נקבוביות עורו הפעור, הישר לתוך גופו המפרכס. ואסור שבאסור היה לשאול לשלומו ולהרגשתו אחרי שפלט צרורות עמומים של דברי נבואה גולמיים. שעל כך אמר פעם לנערים שגחנו עליו, כשהתעורר מעלפוננו ועל פניו חיוכו הנפלא: עוד אלף שנה, אלף שנה לא פחות, יִשְׁבוּ יהודים ויאמצו את מוחם לפענחם. ויהודים אחרים במקומות רחוקים יפרצו בצהלות כשיוכיחו שנתקיימו דבריו. ועוד יהודים אחרים, אולי הטובים שבטובים מביניהם, ייירו שינה מעיניהם, ויכתשו את מוחם עד כאב כדי למצוא נימוקים יפים לשכנע את כל האחרים שהם הם ולא איש זולתם, הינם תְּלוּפוּתְיוֹ האמיתיות היחידות של יוסף חיים עלי אדמות.

יוסף חיים אתה שומע, ניסח ג. אתרוגי את הדברים שהעלה עד כה, הוסיף חיים הלא אינך שומע, תוֹסֵף חיים מי מלבדך שומע, ששוב אתה נופל: החול בשפתותיך. חול יקר אתה אומר, כורע על אדמת בן-שמן. וכאן אני, מה אני? מה פתאום כאן אני? אתרוגי היסט שוב ונתקע בכתיבתו. הוא כבר כתב שהגדרת השיר היא שיר קינה, ושדרך השיר היא דרך התפילה והבקשה. אבל גם דרך ההשבעה. ואם היה לו רגע פנאי מכתבתו היה דוחס את כל מילות השיר שהתארך מעל למידה

סביבו כמולקולה שקשריה אמיצים מהרגיל. הם הפתיעו את פקידי החוף התורכיים, חלפו על פני סוחרי יפו הערביים, דילגו מעל משוכות הרוכלים היהודים ההמומים. הם נעו לאטם חרישיים ומלכותיים ומסתוריים אל פתחו של בית-המלון המפורסם. וכבר שם, בחצר בית-המלון שהמתה אותה שעה מנוסעים נבוכים שירדו זה עתה מה"קרנרו" ומיורדים מאוכזבים שקשרו והידקו את רצועות העור סביב תיבות המסע שלהם, בדרכם חזרה לקונסטנצ'ה או לטרייסט, להציל את נפשם מהמלכודת הלוהטת של פלשתניה, כבר שם הפיל עצמו יוסף חיים ברנר הפלה מיומנת עם כל האפקטים הנלווים אליה, בועות הריר הלבנבנות, שלפוחיות הקצף והרטיטה הפרועה של הגפיים. כאילו מאליהם הניחו הצעירים המצוינים שסביבו את מעט מטלטליהם, חגו חוגה ברורה שאליה לא הורשו ההמונים להתקרב. והם עצמם כצוות מתורגל היטב חשו כל אחד לעמדתו. מי שכרע לספג את רירו, ומי שגחן עליו לחלץ את לשונו שלא תהפוך לו למטען חנק, חס ושלום, ומי שנרנן על רגליו המרעידות לחזקן אל אבני הכורכר של רחבת המלון. והשאר השתופפו למראשותיו לשמוע כל ציוץ מתמלט שלו, לפענח כל שיעול קשה כל אנחה. ולא להניח אפילו להגה עמוס אחד לחמוק מרשומות הימים. ועל ארגו המסע התיישבה אחת הבחורות שהיו או לא היו שם, ובעיפרון קטום, המכוסרס ממיה-המלח של היס-השחור, עיפרון שכמותו היה נפוץ בראשית המאה, הכינה עצמה בדביקות לרשום כל מי שיחולץ מפיו של הקדוש המתעוות במחלתו.

חול יקר אתה אומר, נוגס ומחצץ בשיניך את גרוסת הפורפר הדקה של יפו ומלונה, כורע על אדמת בן-שמן. גדליה אתרוגי, לפני שהחל בקריאה המסודרת בספר הזכרונות, עלעל חטופות כדרכו תמיד בספרים ועיניו רצו במהירות על פני הדפים. וכמרוצתן קלטו שמות אנשים וערים ומחוזות רחוקים שהפכו לתחנות בחייו מלאי-הסבל של הצדיק הכורע. ואף-על-פי שגם הוא זכר, כמו רבים מהילדים שנולדו עמו בארץ והלכו אל הגנים ואל הכיתות וקראו באותן המקראות ושנו בעתוני התקופה, ואף-על-פי שגם אליו הציצה תמיד וכלל מקום תמונתו המשחירה והקודרת של בעל-הזקן הרחב והכהה מכל קיר ומכל במה, ואף-על-פי שידע כמו כולם שברנר נרצח על סף שנתו הארבעים, רצה גם הוא לשאול את השאלה החשובה והמושכת: מה היה מוסיף וכותב בשבילנו, הילדים, ברנר האהוב אלמלא נרצח ונשתתק בחמסין ההוא באביב של תרפ"א? הרי עכשיו, מששקע כולו בקריאת דברי הזכרונות הנפלאים על חייו ומותו של הנביא טרוף הפחד, שב וחזר אליו הדימוי הנפלא שכתב אחד המעולים שבבעלי הזכרונות: כמה ארוכים היו בסופו של דבר, כמה ממושכים ושואפים אל קצם היו חיי הקדוש הסובל. וכמה המר לו יוצרו, שלא הניח לו אפילו הנחה אחת בחייו. שלא הניח לו להניח לעצמו אפילו הנחה אחת קטנה בכל ימי חייו. עד כדי כך, כתבו הזוכרים, נהג להתאכזר לעצמו. או אם נדייק נאמר — עד כדי כך נהג להחמיר עם עצמו. שהרי גם החומרה יש בה קושי ואי-נוחות מרובים. אבל אין בה אותו קורט של זדון המשתמע למי שרוצה לשמוע, אם שבים ואומרים כמה נהג להתאכזר על עצמו.

אבל להיכן הלכו אדם ופולו? ולהיכן נעלמו מוטק ואלקה הביישן? מאז שירדו מה"קרנרו" נעלמו למעשה עקבותיהם. אפשר רק לשער, וגדליה נאחז בהשערה הזו מתוך אילוך, חרף מיעוט ההוכחות וחרף מיעוט הראיות, שהם הם אותה מולקולה הדוקה. אותה חבורת צעירים המתגלגלת אחרי יוסף חיים בדרך מיפו לבן-שמן. והם הם אותה חבורה ששימרה לדורות את מעשה הנפילה הנורא שאירע בו בשדמות בן-שמן. אותה בן-שמן שרוכתב היום על הכביש המהיר לירושלים, אותה בן-שמן שהיא מרכז ליערות ולנופש, אותה בן-שמן שנתפרסמה בארץ ובעולם בזכות מחנכי מופת וחקלאים דגולים, אנשי בראשית, שישבו בתוך חצרה. ג. אתרוגי קיצר והלך אצל סוף הספר וחיטט במפתחות כדי לבדוק ולמצוא באיזו שנה בדיוק התרחש נס בן-שמן. שהרי אוצר הזכרונות שבידו, המנופים להפליא וכתובים ביופי נדיר כל כך, נכתבו שנים רבות לאחר נס בן-שמן, שהיה אולי נסו המפורסם הראשון של הקדוש

במלים שצבאו על עיניו. משום שאותו מתחזה ומסתתר הוא שהעז ודיבר מתוך ערימת הגופות המוטלות בחדר הוועד של תל-אביב. להיכן שנאספו והוטלו בחיפזון אחרי שמשאית הצבא של האנגלים פרקה אותן.

היתכן באמת שהיה זה אחד השכיבים? אחד מידידי הקרובים של יוסף חיים היקר? שהרי עדותו נקראת אפילו היום, כשבעים שנה לאחר היום הנורא שהוא בבהירות מלאה: שכבנו שם, מוטלים בתפוזרת מהממת כחצר בית יצקר, מתחת לעץ התות כבד הצל. התותים השחורים נשרו עלינו כל העת וכיסו את גוויתינו בעננת זבוכים צמאה. חמסין כבד היה בחרץ. ועלי התות הרכים לא נעו. מן הפרדסים העזובים שמסביב עלתה המיית דבורים מאחרות, וניחוח ההדרים הכבד אטם את נחירנו. כל מרעינו נצברו שם: אלה שהומתו בחצר, אלה שהומתו במרדפים ברחובות ואלה שהומתו במקומות אחרים. חברים קרובים שנפטרו מן הקדחת המאכלת בשנת התיישבותנו הראשונה, כשעלינו מתי-מעט על הגבעה המיוחמת. דרוסי ההמון הערבי המוסט ושארינו שנורו בשדות. כולם נאספו שם, כל מרעיך באו לך יוסף חיים יקרא, מוטלים במעגל סביבך, הדוקים אליך שואפים את קרבתיך, ממש כאילו הם אותה חבורה נהדרת של חלוצים צעירים שנכרכה סביבך עד למחנק על סיפונה הרעוע של ה"קרנו". אותה גרוטאה שסרחונה, צחנת ספינת הבקר שהוסבה להסיע נוסעים ושוטטה הלך ושוב בין החופים, עד שמישהו גמל עמה ועמנו חסד אחרון והטביעה, עלה למרחקי מרחקים והתפשט ביום החמסין כמו אש.

ג. אתרוגי הושב בכוח אל עדותו הפרטנית של השכיב הבלתי מוזהה: ואחר כך הועברנו בחיפזון מגונה על רצפת המשאית הבריטית אל חדר הוועד. בכל תל-אביב הגדולה לא נמצאה משאית אחת קטנה של יהודים, שעליה נוכל לשכב בשקט ברכנו האחרונה. כולנו הפסנו אליו. כולנו פיללנו אליו. קום ברנר, קומא אחא יקרא, שוב לתחיה. שהרי פצעך פצע שטחי הוא. פצע של מה בכך, ומותך לא די שאין בו טעם אלא שפשוט אינו מתקבל על דעתנו. קומה אחא ונקומה אחריתך. יוסף חיים אינך שומע? אמרו לך לקום. הוסף חיים אתה שומע? חבורת הצעירים הנרגשים כורעת מעליך, גוחנת אל פיך ומשיקה את פיה למצחך, ומשביעה אותך. תוסף חיים, מאה ועשרים כארבעים שנותיך, ורק קום עכשיו מפני שכולנו, כל השכיבים-מרע, כל מרעיך רואים: כאן יפו, הפרדס, בית יצקר, עץ התות, רחבת הכורכר המרוצפת, תלי הזבוכים, ומפלי פירות התות שמצם שפוך עלינו ומשחיר כאילו היה דמנו שלנו.

והרופאים אחרו כרגיל וכרגיל התעכבו כולם במיזן הראשוני ולא ניתחו בזמן ולא הצליחו להציל. ואיש כזה, שחובה עליונה היתה להצילו, חובה עליונה שאין עליונה ממנה, פשוט מת לנו בין הידיים, בחדר ההתאוששות, לאחר שהוצא מחדר הניתוחים, בקומה הרביעית לגובה, בבית החולים המרכזי, שאיש לא האמין באותו הלילה שיתנשא אי פעם בלב הפרדסים.

מי הם הרוכנים על גוויתו? נו, כמובן, אדש ופולו, ומוטק ואלקה הנבון. אלה נאמניו שלא יטשו אותו לעולם. אלה ליווהו בכל ועד הסוף. עד שיישמע בחלל החמסיני קול מטחי הרגבים המוטחים אל הארון. כאן אחזו ספיקות באתרוגי הכותב. לפני שמעלים אמיתות כבדות כאלו על הכתב צריך לברר היטב. צריך ללמוד את התקופה לעומקה. צריך להיזהר שלא להיכשל בפרטים מכשילים. וצריך גם להחזיק בלוח-זמנים מדוקדק של עשרות ימי האש והדם ההם, בחודש מאי 1921. ולא להיגרר אחר מליצות מלאות רגשות. כגון מה עניין מטחי הרגבים לכאן? שהרי יתכן שקברו אותו בחול התל-אביבי הרך שאינו משמיע שום תיפוף כשמכסים בו את הארון. ומה בכלל עניין הארון לכאן? גם זו עשויה להתברר כטעות מפלילה. צריך לשוב מיד אל ספר הזכרונות של הנאצלים, ולראות בדיוק מה כתב שם איש הנפלאות ההוא. מפני שאולי נקבר הקדוש האהוב שלנו כדרך הספרדים? או כדרך החרדים? אולי הוחש באלונקה פשוטה, מעץ מסוקס שלא הספיקו להקציעו כראוי, על מצע שקים ארוגים בגסות, חומרים דלים של ארץ ישראל אוכלת אוהביה. ואולי הורד אל הבור בידיהם הרחומות של אדש ופולו, מוטק ואלקה הרגשן, לאט ובוהירות עד שנחה

לתוך שתיים או שלוש שורות של קמיע. ללא סימני פיסוק ללא אותיות סופיות ובלי שום מרחק בין התווים. כאילו כל הקמיע חרותה במלה אחת ארוכה. אלא שאין שעה פנויה בידו, כי הוא נמשך בכוח קסמו של האיש ומותו. ובקסמם של הספיקות שהותיר אחריו לאלף שנה ולאף חוקרים. וכבר הוא משתוקק להשתחרר מחרצובות שיר הקינה שנכפה עליו, ממש כמו האיש החולה-הנכפה וחזיונות התעתועים שלו שנכפו עליו, ולשוב אל המרפסת המקורה שלו, להשרות את רגלו הפגועה באמבטיה פושרת מבריאה, ולשוב אל הקריאה המענגת באוצר המובחר המונח בידיו.

ה. ה. ברנר בשנות-חייו הצעירות

ואז בא המהפך החרף. תמונת השיר שכתב ג. אתרוגי התהפכה לחלוטין. מכנסייה הופשלו למטה ותחתונה נחשפו למעלה והוצגו למציצים. המהפך האלים איים לפרום את תפריה הגסים של תמונת השיר. לגלות את גרגרי הדבק הזול שאתרוגי מרח בכתבתו. הדבק שאיחה בקושי בין המלים, הציורים והשמות. בבן-שמן תם כביכול סיפורו של בעל-זכרונות מבני העלייה, ומישהו אחר, חיזוני, השתלט על המחברת הישנה של אתרוגי ועל שיר הקינה שהחל כבר לעמוד בכוחות עצמו. נקודת התצפית של הצופה הכותב שריחפה מעל הכתוב התרסקה לגמרי. איש אחר ולא מוכר החל בדיווחיו המדויקים. איש שלא התבהר לאתרוגי מנין השתקל למבחר דברי היזכרון: גדליה עצמו נבון למדי מהתמוטטות מערך התצפיות שהציב מעל קינתו. במחשבה תחילה בנה רשת של צופים שנהרסה במחי עיפרון אחד. היתכן שמתים ידוחו על מראה עיניהם? האם אפשר שבפרימיטיו יתנו קולם בשיר ובקינה? או שמא רק מועברים דבריהם דרך צינורות גופם וצינורות נפשם של מדיומים, אנשי תיווך שאינם יודעים אפילו שהם משמשים רק תחנת מעבר? שהרי איך להסביר שאתרוגי רשם כעת, מפוצץ כולו מריגושים תכופים שאינו יכול להכילם, כאילו ישירות מפיו של הצופה הנעלם שממש הכתיב לו: וכאן אני, בין השכיבים, כל מרעיך רואים. והוא נשטף כולו במתק ובנעימות הלא צפויים שהזרימו אל תוכו בני הדור הנאצלים של יוסף חיים ברנר, השמיקומךמו.

מי נטל עוז כזה והרהיב לדבר בשמו? וכאן אני, איזה אני? מהיכן בא פתאום האני? מי אתה, האני המשורר? האם זה הוא שחרג לגמרי מתוך תמונת השיר שעיצב עד כה, הפיל עצמו לקרקע העפר של בן-שמן, גילגל את גופו בעיטת החול החמה והדביקה שכיסתה אותו כולו, והחל להתנבא בשם הנופלים השוככים שלא יקומו? חריג חריגי כזה מעורר התרגשות של ממש. אפילו שאינו דמות של אמת, אפילו שאינו איש בעל שם וצורה של ממש. מאלה החולפים כרגע בראשו דחוס התמונות של גדליה. חריג חריגי כזה מעורר צמרמורת. והוא מעורר כל-כך את הנפש עד שאתרוגי קם ממקומו שאצל שולחן המטבחון, המצופף בכלי האוכל המזוהמים, העעפרון קצוץ הקנה נתון בפיו כדרך הנגרים שראה בילדותו, והחל צולע אל המרפסת המקורה בניסיון שווא להביא מעט סדר

נשמתו על מצע החול שכה אהב? והם גם שעשו שרשרת אמיצה, הם שנתנו יד אחת שרירית ומשורגת והעבירו זה אל זה, כמעט בזריקה, את סלי החול הגמישים. בהתלהבות נעורים שלא הצליחו לדכא אפילו במעמד הקודר ההוא. אלא שאותם, בשקידתם ובחפיזון נעוריהם, לא ראו הנאצלים בעלי החזקה על סיפור דרכו האחרונה של הנרצח. והם גם לא השגיחו איך הקפואו הצעירים את אנחתם הנאמנה, ואיך התאפקו מלגנוח משכבוד עליהם סלי החול המועברים. והם לא קלטו בעיניהם את טיפות הזיעה שכבצו בפניהם של הטורחים, את הרטיבות המתפשטת בגופיות האפורות שלהם שנתדבקו בזיעתם. ולא הבחינו אפילו בחיזורון פניהם הנעוות.

גדליה אתרוגי התפעם מדיוקו של השכיב־מרע. פרטי פרטים אצר בזכרונו, וכאילו צר היה להם המקום בזכרונו הם התרבו שם, פרו ורבו והגבירו לחצם עליו. עד שלא עצר עוד להכילם, ושילח אותם לחופשי. זרמים ופלגים כמו שהיו מעורבלים בתוכו מבלי שישתלט על סדרם. כל חוט בלבוש המלווים נקבע בעיניו, כל אצבע משלהם, כל חוד ציפורן כל שערה. את תנועות הנפש העדינות ביותר רשם בקופת זכרונו הענקית. עדות של בן־הזמן שניתנה מלמטה. משוש נפשו וחלומו של כל חוקר מאלף החוקרים שיוסף חיים ניחש עוד בחייו שלא יחדלו לחטט בכל פרטי הווייתו. ואף על פי כן היו תמונות שאתרוגי נאלץ להבהירן בעצמו, מפני שבעל העדות הנפלאה היא נשתתק מאז אותו יום אימים בחודש מאי. ואתרוגי צריך לכוון עצמו במדויק כדי שלא להחמיץ שום פרט, שום מסמר שום פיסת נייר. למשל אותה תמונה שבה רוכנים אליו הצעירים, שאַלקה הגבוה מדי מתבלט תמיד כיניהם. האם הם חובקים את ברנר המנוח? האם הנפטר, זכרו ינון לעד, חובק גם הוא אותם? האם אפשר שהם יורדים חבוקים כולם, יד על כתף, וזרוע על מותן, זיעת הבחורים כבר מתאדה, התמונה מאפירה, יש טשטושי ראייה חולפים. האם אפשר שהם יורדים ככה, נתונים אחד בתוך רעהו נתינה גמורה כזו? והישר אל תוך הבור? בלי שהיות וכלי עיכוכים? ומי מהם כבר אינו חי? ומי מהם ירוי ומי מהם שחוט בגרזני הפורעים? ומי מהם נופל וקם, מתמודד וכושל, נטוי אל חבריו, נסמך ככולו עליהם, דבוק אל תומכיו? ומי מהם הוא ראש לשכיבים מנהיג את המתים? ומי הוא המדבר בשמם ומנציח לעולמים את כל הצער והזעזוע?

גדליה אתרוגי התייאש מהבהרת התמונה וחדל מנסיונותיו. כאן יועילו רק דברי הבקשה הרכים של מוזס הרצוג, כפי שניסח באחד ממכתבי התחינה שלו אל בורא העולם: אל תשכח בבקשה את הבחורים המזיעים ואל תפקיר אותם לחיבוקה של אדמת החול שאינו יודע שובעה. אל תיתן להם להישאר שם למטה עם ברנר אהובם. שלוף אותם, בבקשה ממך, אחד ואחד, והקצה להם את מותם הפרטי שלהם. בקדחת ובמארב, בתאונה ועל שולחן הניתוחים. וצרף אותם במחילה ממך, אבל בשבועה, אל קהל השכיבים־מרע, השרועים כלי רוח חיים על מרצפות בית יצקר, בצל הפרדסים הצפופים של אָבֶב־בֶּרִי, שירקותם מתגברת ואינה נמחקת עם השנים, בסמוך, בסמוך ליפו היא, שאינה משתכחת לעולם.

1.

לקראת סיום כתיבת הקינה נתעוררו בג. אתרוגי מבקרי השירה הקנאים שכתוכו. הגיחו ממסתורם ודחקו בו אל המחברת הפתוחה שלפניו. קרסולו הימני שהתקמט בנפילתו כאב עליו, והתנפח, והוא מישש בחופזה ובחוסר סבלנות, מבלי להסיר מבטו מהנייר שלפניו, את התפיחה שצצה כרגלו. איש איש ונפילתו, איש איש ונקיעת קרסולו, איש איש וחרדת הנפילה שלו. וכי מה היה גובה נפילתו של יח"ב, כאשר נחת בתנועה סיבובית מרשימה, מקציף ומעלה כועות כמו מנוע רותח? ומאיוז מדרגה התגולל באדמת בן־שמץ? אפילו ארמה קשה לקרוא לאותה עיסת אבק כתוש ומקמיח שנצבר לבין חריצי העגלות. ושם בכניסה המזוהמת אל החצר, בינות לגללים שנאספו ולצפיעים התררים של סוסי הדרכים, שם התרחש חזיון ההתנבאות הבלתי נשכח, שנוצק לאלף שנים בתוך כך

הזכרונות המשוכח של בני העלייה המצוינים. הוא שמע את המבקרים מתקוטטים בתוכו ומצעקים: יפה, שיר קינה וצער על איש יקר שאבד לך ואיננו, יפה. טוב מאד, שיר תפילה חדגוני שומעשומעשומע, טוב מאד, שתשתעמם לך בעצמך. שיר השבעה? מצויץ, הרי זה ברור מאליו מהיוספתוספסהוסף שתקעת בראשו. והקולות בשיר שלך כולם מהמים, מדברים מדברים ומבְרָפְרִים. אפילו מוסיקה מסתורית של לשון קמיעות הכנסת כאן, קיצורים הכרחיים, דילוגים ומין כתב חידה מרגש. מורגש, טענו המבקרים מעוררי המדון, מורגש שהשיר הגולמי שלך בא הפעם מהבטן. מן החדרים היותר פנימיים שבבטן. נו אז מה? מה הוא רוצה להביע? שהרי מי שלא יטרח לקשור את אלף הקישורים שכיוונת אליהם לא יבין ולא ינחש אל מה כיוונת כאן. משורר מתחיל שכמותך, כמה יש לך עוד ללמוד. איך זה נולדת במקרה, אגב קריאה בספר הזכרונות המעולה על האיש שאתה מעריץ יותר מכל בעולם? איך זה שגורלו של יוסף חיים טרוף הפחד, הזועק מתוך זקנו הרחב והקעור, מתוך גופו המצחין ומתוך פיו המלא וממולא ברוק ועפר נגע כל כך עמוק לבטןך? ואיזה עוד שם תואר נשמט מאתנו, שלא הדבכת לו?

גדליה אתרוגי חש משום מה שהוא פטור מלהשיב למבקרים הרוטנים שנתעוררו מתוכו. וכי מה ישיב להם? שהוא מכור לחיך הסלחני שלו? שהוא אוהב את איש ההפכפכות הזה? שהציב מעל שולחנו הדפס אבן מחוספס ובלתי מלוטש, שמתוכו ניבטת תמונתו, איקונין הקדושים שלו, שאותו הניח בפינת קודשיו המיוחדת? אלף שנים קיבלתם, רצה להכעיסם, כדי לפרש את תורתו וכדי להנהיר את כתביו וכדי לסַבֵּר את חיובו. מצדי אתם יכולים לקבל במתנה עוד אלף שנים. ורק את אלה המתחזים שביניכם, אלה שברוב חוצפתם סבורים שקיבלו ממישהו היתר למלא, כביכול, את השורה שנתרוקנה, אותם הוקיעו מתוככם בפומבי. תקעו אותם על חורי הגדרות שגדרתם סביבו. אולי ילמדם הכאב שבאחוריהם לא לשקר בפיהם שמלפנים. חשק עז עלה בו להקניט אותם בתוכו. מה מפריעה להם קינתו? במה היא מעוררת את קנאתם? נפילה רציתם? הרי לכם נפילה. והוא הצביע על קרסולו המתנפח. כמה פחותה את הנפילה הקטנה שלו, ששמט את המדרגה הנמוכה וסובב את רגלו, מנפילתו של האיש הפּוֹלִי ההוא, הזר המתחפש על קרשיה המרקיבים של ה"קרנור" המתגודדת? ולמהפך החריף שבא בשיר שמתם לב? האם החמצתם את חילופי נקודת התצפית המדהימים? האם ראתם איך נתתה בבת אחת עינו של המשורר משמי העופרת החמסניניים, אפופי עשן השריפות של יום הפרעות, הישר אל תחתיות חצרו של בעל הבית יצקר? אבוי לכם, אלף יקרים שלי, אם החמצתם את נקודת ההיפוך המדהימה. מי שאמר מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, לא ידע אילו מעמקים יש לרחבת הנרצחים של משפחת יצקר. ולא שיער בנפשו עד כמה עמוקה יכולה להיות רצפת המתכת הגבשושית של המשאית המאחרת של הצבא הבריטי. כאן יפו, הפרדס, ולואידור, הו לואידור, בזרועותיך.

ובכן המבקרים רשאים לצרף לרשימת התוארים המיותרים של הקינה גם את התואר: שיר חידה געגועי. שיר מתמטי, בלי שום כוונה לעשות צחוק מהמתמטיקה או ללעוג למדע המדויק הזה. אתרוגי כינה את סיום הקינה שכתב החשבון המילולי, שהוא לעצמו משוואת געגועים וצער. אם תציבו בצידה האחד של המשוואה את נהמות־לבו של יוסף חיים הגוסס, שלנגד עיניו הרואות לאחרונה בטרם תחשכנה, שוחטים המרצחים ימח שמם לעד, את הבחור הצעיר והרך, ולואידור היידי, אשר גם מקום קבורתו לא נודע. ומצדה השני של המשוואה תניחו את גדליה אתרוגי, פייטן רגש הרוכז בבקרים על מחברתו ומעלה מתוך נפשו געגועים עצומים אל הצעיר מחבורת הלויינים הצמודה של ברנר, החלוץ התמים הזה, אַלקה הגבוה מבין חבריו שבתצלום הדהה, תקבלו משוואה מהממת בדיוקה. משוואת הגעגועים והצער, שאין בה כדי להפוך שיר גולמי שנכתב מתוך קדחת רוטטת, לשיר של ממש חצוב ומסותת, שגם המבקרים הנחבאים שבתוכו יהיו מרוצים ממנו ויניחו לו סוף סוף מהצקותיהם. אבל יש בה כדי ליצור חידה פּוֹלֵאֵת המקרבת זמנים רחוקים ומזמנת אנשים שלא זכו להיפגש בחיי הממשות

וסידר בהיפוך את חלקי המשוואה. מלואידור כדאי להתעלם בשלב הפיתרון הנוכחי. כיוון שנעלם מאופק חיינו והפך לאגדה זמן קצר לאחר מותו. מפני שכששבו ראשוני המגינים ופרצו אל חצר ההריגה ראו אותו והעידו בשבועה שהוא נמצא מוטל בזרועותיו של הקדוש המומת. אבל אחרי כמה שעות, או למחרת כששבו לאסוף אותם בחסות המשורייני הבריטי כבר לא היה שם. נעלם באורח מסתורי, נגרר מחצר המוות, פגוע בגווייתו וצובר סיפורי אגדה המתגלגלים עד היום. אם כן נערוך את המשוואה אחרת: אָלְקָה היקר שלא הותרו אחריו מאמר נחשב אחד, דבק ביוסף חיים ונפגש עמו שם בחצר. הברדלי השנים שביניהם נמתקו, הברדלי המרחקים נמסו, ומה שנראה כנוגד את חוקי הטבע התרחש בתוך מחברתו של אתרוגי. בסיוע משוואת הגעגועים והצער שמצא, ובאישוש שוויון מכפלות הכאב על חסרונו של האיש היקר. ואתרוגי עצמו יצא למדרף אחר דמותו הנעלמה של הנער, הפייטן העדין, לואידור, שנרצח באכזריות בהמית ביום החסמין ההוא. גופתו חוללה בזדון מזויע ולא נמצאה עד היום. מן הנעדרים הראשונים שכארץ היה, ולא נודע מקום קבורתו. צעיר מופלא, חיים מופלאים, ומוות מפויס כבן חסותו האחרון של הקדוש הוותיק. האם כמשוואה כזו תהיה התוצאה נכונה יותר? האם המכפלה הזו תיתן מנה של נחמה גדולה יותר? האם לאחר שיפתור אותן באורח מבריק כמו שהזדהר בראשו פתאום, יונח לו מעקת געגועי הקשים?

גדליה אתרוגי הרחי על מה שמצא ויותר על תרגום מדויק לאָפִיטֶף. וגם ויתר על חידוש הצבע באותיות המצבה שדהו. וגם ויתר על דָקְלוּם ה"קדיש", בעל הצליל הארמי הנכרי והנעים. במקום כל אלה חשב לפנות אל מתקין המצבות שיחרות על לוח חדש את מילות הקינה שסיים זה עתה את כתיבתה. אבל משום מה ההקדמות, המוסיקה, והדימויים, שבשיר, אף על פי שבאו מהבטן, כפי שהעירו בצדק המבקרים, לא נראו לו ראויים להנצחה באבן. במקום כל אלה ביקש פשוט מחורת המצבות שיניח תחת שמו של אָלְקָה, זיכרון לגעגועי עולם, תחת תאריך לידתו ועלייתו, ותחת ציון יום פטירתו, את המלים האחרונות שכתב: כאן יפו, הפרדס, ולואידור, הו לואידור, בזרועותיך. ובפינת קודשיו שבחדרו, יצרף אל האיקונין החביב עליו גליון קטן שעליו יצויר באותן האותיות ובאותו הסדר שיר הקינה הקצר שהשלים על צמד אוהביו. ■

שלהם מעולם. ורק כאן במכפלת הכאב שאין לה שיעור, ושרק בחשבון מסובך אפשר להתירה עד קצותיה החשופים, רק כאן הם יפגשו ולא יפרדו עוד. כאן יפו הפרדס ולואידור הו לואידור בזרועותיך.

אתרוגי התקשה לשלוט בריטוטי הריגושים שחלפו דרכו במהירות. ומשום שלא נשתלט עליהם חשב להזעיק שוב את מושיעו את מוזס הרצוג, כותב הבקשות הנעים, שיערוך כעת מכתב בקשה שכמותו עוד לא נתבקש ולא זכה לכתוב בכל חייו.

מכתב בקשה שיהיה ספוג בכל סממני החסד הנוצריים, המעלים בוודאי עויית של הסתייגות לגלגנית על שפתי הבקיאים. ומשום כך ציווה על מוזס הרצוג שלא יוציא זמן יקר לבטלה. ויישב מיד אל שולחן המטבחון הצר שלו, המתפוצץ מרוב כלים שלא נרחצו. כאן מוזס כעת הרצוג לא יהיה לנו זמן אחר. כדי שלפחות אוכל לטעון בפני אלף מבקרי העטים עלי, הנה הינו יסוד הסליחה והחסד שבשיר, שביקשתם כל כך ושנעלם מכם רבותי, עד שהואלתי לפקוח את עיניכם.

האם מותר מבחינה מתמטית ומבחינות מדעיות אחרות להשוות מין משוואת כאב וצער שכזו? האם יש ערכים מְדִידִים לכמות הצער, לכמות הגעגוע? ואיך יכול אתרוגי להוכיח שמדובר אמנם בגורמים שונים אבל שווים? האם מכפלת כיסופיו של ברנר הטוב לחבוק את לואידור בזרועותיו, חיבוק אחרון לפני שיטלוהו מעניו מן החצר, והוא ייעלם לנצח, ניתנת להשוואה כל שהיא? אבל האם אין היא שווה למכפלת כיסופיו של אתרוגי לאָלְקָה המסוגף, שירד מה"קרנרו" אל מזבח הקדחת והמחסור שלו, ונעלם גם הוא בדרך כאובה מדי, חטופה מדי, מבלי שיניח ליקיריו להתאושש? ומה תועלתה אם כן, של המתטיקה להסדרת לחץ געגועי הצורבים? רוממות הרוח שאחזה בו לזמן קצר, כשגילה בתוך קינתו את האפשרות המתמטית הקורצת להשוואה ואיפוס הדדי של הסבל, חלפה לה. והוא למד שאפילו שיר גבישי ומגובש, נכון ומדויק, הניתן להוכחה במספרים, גם הוא אין בכוחו להשכיח צער וגעגועים. היכן תמצא משוואה מפיסת כזו בתוך שיר? היכן תגלה עוד מכפלת ריגושים מופלאה שכזו? ועדיין לא מצא נחמה בכל הדיוק, העומד כאילו לעצמו, מתכחש ללב הרגש ומסרב לנחם.

ג. אתרוגי התאכזב מהתרגיל המכריח שקיווה להינחם בו ושכ

גופתו של יוסף חיים ברנר

מעבר לבעייתיות של היצירה האמנותית, ותהי זו חשובה ככל שתהיה. רק ברור הוא איפוא, שנקודת כובד זו היתה הרבה מעבר ליחסים הנגזרים משאלות של התקבלות ואי-התקבלות, יחסי תן וקח, המאפיינים את ההווה הבורגנית הישראלית שאותה חי ומכיר הקורא בן הדור. ■

לקרוא בספר שלפנינו בלא לאבד את הפרופרציות הנכונות. כאמור, דברים אלו נכונים במיוחד כשהם אמורים בברנר, אולם הם תקפים במידה לא מועטה אף ביחס לביאליק ועגנון. ככלות הכול, אף הם חיו את הבעייתיות של התרבות העברית, כלומר של רציפות והתחדשות, המשכיות ושינוי, ונקודת הכובד של הויתם היתה

ברם, לפחות ככל שהדברים אמורים בברנר, הקורא עשוי שלא לעמוד על המתח שעליו הושתתו מערכות יחסים אלו. אולם, מה שחמור יותר — הוא עשוי לייחס מקום ומשקל רב מדי למערכת יחסים זו בעולמו של ברנר. רק קורא שבא במגע עם יצירותיו של ברנר, הן הפובליציסטיות הן הספרותיות. יוכל

הסיכה

פטר מונק נולד בהמבורג ב-1914 כנאטר לוי, בנם של מנתח שיניים ופסיכיאטרי. הוא הגיע ארצה בגפו, כתחילה שנות השלושים. למד ספרות והיסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים ומימן את קיומו כנהג מונית. לכתוב התחיל כעורר: שירה, פרוזה (מספר נובלות ראו אור) ועיתונאות. הוא עקר לאנגליה ובלונדון שימש כנציג העיתונות הגרמנית בכריטיניה (שאליה הגיע עוד בשנת 1947). ובערוכ ימינו גם הורה ביקורת ספרות והיסטוריה באוניברסיטה הפתוחה והלא שגרתית של ה"סיטי-ליט", בלונדון. מונק הלך לעולמו ב-26 בנובמבר 1991, לאחר עינויי גוף של כשנתיים, אך במחשבה מפותחת וצלולה ורצון עצום ועז להתגבר, ואף לשוב לבקר בארץ.

האדם המבוגר, שישב מולי ברכבת המהירה קלן-פרנקפורט, היה שקוע בהתבוננות מרוכזת בי. בסופו-של-דבר חשבתי שמותר לי להתלונן על כך, למרות שאני שונאת להיכנס לשיחות עם זרים. בעצם, אולי הוא פשוט ניסה להתגרות בי. זה עצבן אותי כל כך, עד שלבסוף קמתי ממקומי והעמדתי פנים שאני מוציאה ספר מן המזוודה שלי, למרות שידעתי בוודאות שלא הבאתי אתי כל חומר קריאה. פשוט צריכה הייתי להתנער מן המבט הטורד של הזקן הזה. אלא שכאשה לא יכולתי לפנות סתם-כך אל האדם הזה ולהיות גסה אליו, כפי שבאמת רציתי.

מזווית עיני ראיתי לתמהוני, שהזקן הזה, עם שרידי הזקן המאפיר על פניו השדופים ובלבוש הסחבות שלו, היה חיזור ורעד ממש שעה שהביט בי, כשהורדתי את המזוודה. הצצתי בבהלה: אני רק מקווה של יתעלף!

הוא קם, התנשף ופנה אלי בקול קטן ובמבטא זר: "תסלחי לי, אבל, אני מתכוון, את יורדת כעת מהרכבת? באמת, תסלחי לי, אבל אם תרדי מן הרכבת — אז לעולם שוב לא תהיה לי הזדמנות נוספת לשוב ולראות אותך; אני מתכוון שזה — — שזה דומה בצורה מטעה כל-כך — — בבקשה ממך, אל תיטרי לי טינה! אני מתאר לעצמי שזה בוודאי לא נעים לראות אותי נועץ בך עיניים ללא הרף — כפי שעשיתי — אני מבין שאת בוודאי כועסת עלי קצת, אלא שזו פעם ראשונה מזה הרבה הרבה שנים שממש קיבלתי הלב... זו פעם ראשונה שאני מוצא מן דמיון שכזה... ממש מתחשק לי לומר שיש כאן זהות גמורה... אם כי זה כמעט בלתי-אפשרי... אבל, האם תרשי לי להתחזיק בה בידי לרגע, כדי להתכונן בזהירות, האם תרשי לי בבקשה?"

"ריבוננו של עולם, מה אתה רוצה, אדוני? אני לא מצליחה להבין אותך!"

"בוודאי שאינך יכולה להבין, גבירתי היקרה, זה קשור בסיכה שאת עונדת כעת. היא ממש זהה לזו שלי. אני מתכוון: לסיכה שהיתה ברשותי לפני הרבה הרבה שנים. בבקשה ממך, יש לנו עוד מספר דקות עד לעצירת הרכבת, הרשי לי להתכונן בסיכה שלך..."

"אדוני היקר, זו בקשה משונה ביותר" אמרתי, קצת פחות עוינת; "מנין לי שלא תחזיק בסיכה ותקפוז מן הרכבת לכשתעצור?" צחקתי. הוא בוודאי לא נראה כטיפוס שעשוי לקפוז החוצה מן הרכבת לאחר שחטף סיכה יקרת ערך.

הוא צנח בחזרה אל מושבו, פניו מאפירות, נכנע, מוותר. חשתי קצת רחמים כלפיו, כך שמיהרתי להוסיף: "בסדר, אתה לא צריך לחשוש שארד מן הרכבת בתחנה הבאה. אני נוסעת לפרנקפורט. פשוט לא יכולתי לסבול את הצורה בה נעצת בי מבטים כל הזמן. אני רק עומדת להוציא ספר מן המזוודה, "שיקרת".

"אני מבין, ובבקשה ממך, אל תביני שלא כהלכה. אני — — קשה לי להסביר מה משמעות הסיכה הזאת עבורי; אני — — אין כל כך סיבה לחשוש מפניי — — אלא ש..."

הוא בוודאי אינו נראה כמו טיפוס של שודד רכבות. מיהרתי להסיר את הסיכה מן החולצה שלי.

"בבקשה, התכונן לך היטב, אם אתה רוצה; ותסלח לי על ההתבדחות הקטנה שלי."

הוא חיטט בידיים ורועדות כדי לשלוף את משקפיו ולהרכיב אותן על אפו, והושיט יד כדי לקחת את התכשיט שהושטתי לו. הוא בחן אותו ביסודיות, כאילו היה תכשיטן העומד לאמור את ערכו.

"שווה — — אם כך — — לשמור אותה?" לא יכולתי שלא להתלוצץ שוב. "אלה יהלומים אמיתיים — — כך, לפחות, טוען בעלי."

היציקה עצמה אמנם די מיושנת, אלא שכשאינן משהו טוב יותר — — ואני דווקא מחבבת אותה!..."

"כן?" הוא נשא את מבטו בעיניים לחות עם כתמי דם, כעיניו של כלב סן ברנרד זקן..

"תוכלי לאמר לי, גבירתי היקרה — — הוא לחש ברכות עד שכמעט אי-אפשר היה לשמוע אותו, "תוכלי לאמר לי אם היא עדיין בחיים?"

"מי? על מי אתה מדבר?"

"על אותה — — אותה אשה שנתתי לה את הסיכה הזאת לפני שנים רבות."

"בדיוק כפי שהיתה!" הכרזתי, "לא תאמיני! בדיוק כפי שהיתה! אם כך, אתה או טועה, או ש- אבל לא, שוב אפרש שלא כהלכה את כוונותך; אם כי עליך להודות שזה יוצא-דופן למדי שאתה — —"

האיש נתן לי את הסיכה בחזרה ללא מלה, שב לפינתו ונעץ מבט בשדות החולפים, מבעד לחלון הרכבת.

"אנא, אל תתרגזי!" אמרתי כדי לפייס אותו. "אבל עליך להודות שהצורה בה התחלת בשיחה עם אשה זרה לחלוטין, ברכבת, היא צורה יוצאת-דופן לגמרי." היות והאיש נשאר בשתיקתו, הוספתי: "קיבלתי את הסיכה כמתנה מבעלי ליום הולדתי, ובוודאי שלא גנבנו אותה מאיש."

"בזה אין לי שמץ של ספק אפילו לרגע", אמר האיש בשלוות נפש. "אבל — — תאמיני או לא — — הסיכה הזו היתה שלי פעם." "אולי אחת דומה לה" היצעתי, "בסופו של דבר, העיצוב איננו כל כך יחיד במינו."

אבל הוא בשלו: הסיכה הזו היא אותה סיכה עצמה שהיתה פעם ברשותו...

"אנא, הביטי בגב הסיכה ותראי שלא הייתי זקוק להזדמנות הזו כדי להיזכר בה."

הפכתי את הסיכה שבידי והסתכלתי בצדה האחורי. אמרתי: "בסדר, מה יש כאן?" ונעצתי מבט בוחן בסימנים החרוטים בה. הוא עצם את עיניו מתוך ניסיון להיזכר ואז אמר באיטיות: "במרכז היציקה יש — — ובכן — — זה נראה כמו גביע קטנטון ואחר-כך הספרות '974'."

השתוממתי. ממש כך. "אם-כך, זו באמת הסיכה שלך; או שהיתה שלך — — מיהרתי לתקן את עצמי, "היות ומכרת אותה."

"מכרת? ! או, לא! לעולם לא הייתי מוכר אותה. לא. היא אבדה לי." מבטו פילח אותי עד שהסמקתי מאד. ואז אמרתי לתומי: "אמרתי לך, מעולם לא לקחנו אותה — או כל דבר אחר — מאיש; אתה יכול לשאול את בעלי. בכל האמת והכנות. בעלי ימתין לי בתחנת הרכבת, כך שתוכל לשאול אותו ישירות. כפי שאמרתי לך קודם-לכן: קיבלתי אותה ממנו ליום הולדתי. אני מניחה שזיכור היכן השיג אותה. יש לנו עוד כעשר דקות של נסיעה עד שהרכבת תגיע, כך שאולי תהיה חביב ותואיל לנצל את ההזדמנות להסביר לי את חלקך בסיפור החידה הזה; בעלי — — אני מקווה — — יוכל להשלים אותו."

הוא הנהן בראשו והמשיך לשתוק זמן-מה.

"מוטב שאציג את עצמי, אמר בסופו של דבר, מתעורר מהזיויתי: "ד"ר הוגו פרידנטאל; ואם לא תתנגדי, אז אמנם ארד איתך מן הרכבת, מתוך ניסיון להיודע מה קרה לאשתי. לו רק ידעת כמה ניסיתי לברר מה קרה לה, לרעייתי. לו רק ידעת כמה ניסיתי לברר מה קרה לה. אבל לשווא. לא הצלחתי למצוא כל סימן וזכר, עד לרגע בו ראיתי אותך עונדת את הסיכה. מוזר. די מוזר. הצלחתי לשרוד מן המלחמה, מברגן-בלזן, שבתאי לברלין — — ולא מצאתי יותר כל סימן-היכר לידידי הוותיקים. הסיכה?"

"כעת היו חיי בסכנה. גינטר התעקש שעלי לעבור לגור בביתם; פירוש הדבר היה, כמובן, לסכן את עצמו ואת אליזה ולא רציתי לקבל מחווה הצלה נדיב שכזה. אך הוא עמד על שלו. גינטר היה מן הבודדים שהיו נכונים — ואפילו מוכנים — לגונן על ידיהם מתוך סיכון עצמי — ויהי מה! לא יכולתי לחשוף אז עניינים שבין אליזה לבניי — לא אז וגם לא מאוחר יותר."

ד"ר פרידנטאל השתתק. אולי המתין לאיזו הערה מצדי? אבל מה יכולתי לומר? ואז המשיך:
"התחלתי לחשוב שגינטר מודע לאהבתנו; יתכן שלא רק שמחל עליך, יתכן שבצינעה, במכוון, אישר והסכים לכך. את עשויה לאמר שהעדפתי להאמין בכך, כדי לפטור את עצמי מעונש, כדי להקל על מצפוני מתחושת האשמה שהיתה לי. אבל האמת היא, שמעולם לא היו לי רגשות אשם בעניין זה, מעולם לא היה לי מוסר-כליות. אליזה הודקקה להרכה אהבה. גינטר לא יכול היה יותר — או לא רצה — להעניק לה זאת, ומתוך זה הוסכם גם שהיא לא רצתה בזה יותר. הוא הניח לה. כל מה שרצה היה שתשמש לו כבת-לוויה. וזאת אמנם היתה נכונה להעניק לו. סידור יפהפה, לא?" אמר לפתע בלעג מר וציני שלא ציפיתי לו כלל.

"אני מקווה שכל זה אינו מזעזע אותך, גבירתי היקרה — הספיק באמצע סיפורו..

לא יכולתי אלא להניד ראש בשלילה. הוא המשיך בדבריו:
"אין טעם בהעמדת פנים: האם אליזה כלל אהבה אותי? שאלתי את עצמי מדי פעם, או שזה היה פשוט סידור נוסף, נעים ובלתי-מחייב, לבלווי חיים במירת-מה של הנאה ונוחיות? אולי היתה אליזה שטחית? יצור רדוד, המתאים את עצמו לנסיבות?

אסתר איזון

האם שיטיתי בעצמי כשהאמנתי שהיא אהבה אותי ושאני אהבתי אותה? בזמנו האמנתי — ועודני מאמין בכך כעת — שהיא אמנם אהבה אותי; אהבה אותי אהבה עמוקה, אמיתית, שהיתה אוהבת אותי כל חייה."

הוא אמר זאת בהתרסה ועצר לרגע, טרם שהמשיך: "יתכן שאת ובעלך — גבירתי היקרה — עשויים להיות — מסוגלים לעזור לי למצוא סוף-סוף את אליזה או, לפחות, להעביר לי ידיעות עליה, על גורלה — ככל שהיה — על סופה."

מאחר ושתקתי, המשיך: "ובכן, ברור שמצב העניינים לא יכול היה להאריך ימים. תחילה הייתי יוצא ובא בבית ידידי, ככל שמצאתן בעיניי. לא היה לי כל עיסוק אחר, פרט לבזבוז כספי שאול במהירות. פתיחות במסעדות בברלין, תיאטראות וכיוצא באלה, אלו הפכו יותר ויותר חסומים בפני יהודים. נאסרה עלינו הכניסה, כאילו היינו כושים בדרום-אפריקה. אליזה יכולה היתה — כמובן — לצאת ולבוא בלעדי או בלעדי גינטר, אלא ששניהם העדיפו להשאר בבית, לאחר שגינטר היה חוזר

אה, כן, קניתי אותה במתנה לאשתו של ידיד שלי בברלין — שמו כבר לא משנה הרבה כעת. והיא — ממש עלתה על גדותיה מרוב אושר! היא אהבה אותה מאד וענדה אותה כל הזמן, וסיפרה לבעלה שרכשה אותה בעצמה בכספי הזכויות שלה בתחרויות במירוצי-סוסים. יכול להיות שבעלה לא האמין בכך לגמרי — — — "הוא נעץ בי מבט חד ועצר בדבריו.

"את עשויה -- כמובן — לומר לי שזה לא בדיוק מן הדברים שמותר לעשות. ואת גם עשויה להיות צודקת. אלא שלא היתה לנו כל ברירה אחרת. היא אף-פעם לא אהבה אותו ונישאה לו בגלל כספו. הוא היה אחד המנתחים הבכירים בברלין — וקמצן, למרות ההון שעמד לרשותו. קמצן שמעולם לא למד ליהנות מעושרו, או לגרום הנאה לאחרים או לעצמו. איש הגון וישר מידות, איש חביב; אלא שממש כפי שלכולנו נקודות חולשה, חולשתו היתה עושרו, שאסור היה — כמו חרם — במגע. הוא לא היה יהודי. וגם היא לא היתה יהודיה. נפגשנו כשטיפלתי בענייני חוק ומשפט עבורו.

"וכך אירע מה שאירע. כפי שזה קורה תכופות: התאהבנו זה בזה בתשוקה עצומה. עם זאת, היה עלינו להסתיר את אהבתנו. לא היה כל טעם לנסות לבקש ממנו שיחיר לה לעזוב אותו. כל מה שהוא רכש — הוא גם שמר עליו.. אליזה — זה שמה — לא נוצרה עבור מלודרמה. היא רצתה ליהנות מן החיים. בשבילה לא היה כאן כל עימות פנימי או התנגשות של כפלי-נאמנויות. ואני? פשוט נכנעתי והסכמתי. זה סיפור ישן, כמובן. גם אני רציתי ליהנות מן החיים והסידור פעל; ואז, כמובן, עלו הנאצים לשלטון. דבר לא קשר אותי לאותו מקום. יכולתי להקדים ולהסתלק משם. יכולתי להעביר חלק מהוני לחו"ל. אבל נשארתי. כעת, לא רק שהיה זה חסר תקווה להינשא לאליזה, זה הפך לעניין מסוכן. מסוכן יותר ויותר עבור יהודי — אפילו להביט באשה ממוצא 'ארי-טהור' לכאורה. פירושו היה מחנה ריכוז, או אפילו רצח. ההגירה עצמה הפכה כבר לבלתי אפשרית. עוד ועוד ארצות נעלו שעריהן בפני יהודים, אפילו בפני אלו שנתקעו בן בטוילי חופשה מאורגנים, והעברת כספים לחו"ל הפכה כעת לסכנה מוות.

"אליזה לא הבחינה — כנראה — במתח הגובר והולך. היא נהנתה מחייה, היא נהנתה מתינוי אהבים בחשאי, ממש תחת עינו של גינטר בעלה. לחסוך כספים ולקבצם לימים יבואו — היה עכשיו מעשה חסר טעם. כך שבזכותי את הוני בכל דרך שיכולתי ופיזרתי אותו גם על אליזה בכדי לגרום לה נחת. משרד עריכת-הדין שלי התדלדל והלך ובסופו-של-דבר נסגר באונס, על-פי צו השלטונות הנאציים.

"אז קניתי לאליזה את הסיכה הזו. אנא, ראי בה, ללא שמץ של ספק, רכושך החוקי. סיכמנו אז ביננו מה תאמר אליזה לגינטר בעניין התכשיט. במשך שבועות רבים היא נהגה לפקוד את מירוצי הסוסים שבגרנוואלד; היא הפכה להיות ממש מומחית בענייני סוסים, טוטו, מכשולים, סיכויי הימור וכל הכרוך בכך. עד שיום אחד, כולה זורחת בשמחה וסיפוק, שבה הביתה כשהיא עונדת את הסיכה. גם גינטר קרן מרוב אושר למראה הצלחתה הגדולה בהימורים. זה לא עלה לה פרוטה ומעתה ואילך — נשאה אותה כל הזמן. התמלאתי הערצה כשראיתי אותה לראשונה עונדת את הסיכה וגם ברכתי אותה על טוב טעמה ועל טביעת העין שלה.

"האם הוא חשד? אפשר שכן, אך לא הראה כל סימנים לכך; נישואיהם הפכו לאחוות אחים עדינה; בני-חברותא, ללא כל דרישות מיניות, איזו הכרה מובנת-מעליה בשינויי גישה. אולי מוטב היה עבור הרבה נישואין לו עבור שינוי מעין זה. יתכן ונישואין כאלה עשויים היו להימשך עד סוף ימיהם והיו תורמים סיפוק וביטחון ואפילו הבנה הדדית ביניהם.

"אלא שהעולם מבחוח השתנה ללא-היכר. בעקבות 'ליל הבודלח' של נובמבר 1938 — אולי אינך יודעת על-כך, את צעירה מדי — קבוצות-הסער הנאציות בוזו בתי יהודים, תנויות יהודיות, שרפו בתי-כנסת, עצרו אלפי יהודים, עינו אותם והרגו הרבה מהם. ארגון ממוסד של תועמלנות מדינית, כתגובה לפעולה מטורפת של צעיר יהודי, אשר איבד את ראשו כשראה את הוריו מובלים למחנה הסגר בשטח ההפקר שבין גרמניה ופולין — וירה למוות בציר גרמני בפריס.

תותים למיניהם וכיוצא בזה; היו גם אחרים שניסו להוסיף על קצבותיהם בדרך זו.

"יתכן וכמה אנשים חשדו בנו כבר מזה זמן-מה. בכל אופן, בכדי לקצר בסיפור הארוך: יום אחד הופיע איש פלוגות הסער וצלצל בפעמון הדלת. הוא אמר שנצטווה לסרוק את הבית. אליזה ניסתה להטות את השיחה לאפיק אחר, אלא שהוא היה עיקש. היה עלי להקשיב לכל זאת שעה שאני שוכב במיטתה, היות וזו היתה עדיין שעת בוקר מוקדמת. ידעתי שאני יכול — לפחות — למנוע את הגרוע ביותר עבורה. קפצתי מן המיטה, התלבשתי מהר — אליזה המשיכה להאריך בדיבור, נאבקת, מן הסתם, להשיג עוד מספר דקות עבורי — יצאתי מחדר-המגורים שאליו התגנבתי בשקט — אל חדר הכניסה, בכדי לבוא לכלל

אסתר אייזן

עימות מלא עם איש פלוגות-הסער. הוא השתנק, בהה בי בעיניי גרולות, אחר-כך באליזה.

"אתה ד"ר פרידנטאל, כמובן" נבח לעברי.

"אכן, זה אני" עניתי. "התגנבתי לבית אמש, בניגוד לרצונה של הגברת, בכדי לקחת מעט בגדים, בכדי לנסות לחצות את הגבול.."

"איזה גבול?" לעג לי. "אתה מאמין, באמת, שמישהו יאמין למעשייה שכזאת?"

"ובכן, אדוני, אני עומד על דבריי. תעשה בי מה שתרצה." "ברור לך, ד"ר פרידנטאל, שהגברת הזאת תיאסר בגלל שעזרה ליהודי להימלט?"

אליזה צנחה לכיסא, כולה חיוורת, נרעשת. אך איש פלוגות-הסער חיך חיוך לא בלתי-אנושי, ומבלי שניתן היה לצפות לכך, הפנה את גבו אלי באופן מופגן. "הייתי חולה של בעלך המנוח במשך שנים רבות", אמר לה בשקט.

"אם אתה חושב שתוכל לפתות אותה, שתציע לך שוחד — אתה טועה!" אמרתי בחוסר סבלנות, כולי מתוח ופוחז, בייאוש. הוא חסך במלים אתי. בקרירות שב ופנה אל אליזה: "האמיני לי, גבירתי היקרה, אני נחוש כהחלטתי לעזור לך, עד כמה שביכולתי. חובתי ידועה לי, ברורה לי אחריותי.."

"חסוך ממני את הסברך", עניתי בזעם, "עשה את חובתך — כפי שאתה מוצא לנחון, שפירושה..". הוא נופף לי בידו כדי להשתיק אותי והתבונן בשנינו.

"אוביל את אנשיי לאחד הבתים הסמוכים. אדם אחד יישאר לשמירה ליד הדלת הקדמית של הבית. אתה, ד"ר פרידנטאל, אתה תוכל להימלט דרך הגן האחורי, לתוך החורש. אם תצליח להתחבא שם עד חשיכה — זה יעזור לך. אלא שבשום פנים ואופן אינך יכול לחזור לבית זה. עליך להתרחק מכאן ככל האפשר. זה הסיכוי היחיד שלך." משהבחין שהיססנו, הוסיף בדחיפות אמיתית: "איך לאבד זמן, בבקשה. כששמעתי על עניין ההסגרה, דאגתי שחנינתן לי ההוראה לחפש בביתכם. גמרתי אומר לנסות לעזור לכם, עד כמה שאוכל."

"בידים רועדות הסירה אליזה את הסיכה משמלתה. "קח זאת" אמרה. "אני חייבת לך הרבה יותר מזה עבור הניסיון להציל אותנו, אבל זה כל מה שיש לי." חשדתי באליזה שראתה בזה הזדמנות להיפטר מן הסיכה. את מבינה, היו לה אמונות טפלות, והיא חשבה שהסיכה מביאה עמה מזל רע, היות והיתה

מבית-החולים. הצלחנו לארגן חיים שכאלה באופן נוח למדי. משחקים במשחקים שונים, מקשיבים לתקליטים, מתנים אהבים כשגינטר לא בבית. אבל זה לא יכול היה להימשך כך. זה היה ברור לי לגמרי. יום אחד שב גינטר הביתה חפוי-ראש ומדוכדך, וסיפר לנו שקיבל התראה ברורה מהמזטעצע המפלגתי בבית-החולים: שוב לא יוכל להמשיך לתת מחסה בביתו — או בכל מקום אחר — ליהודי מטונף. הוא חיך אלי. קמתי ואמרתי שאני עוזב מיד את הבית. לאן תלך, שאל אותי. משכתי בכתפיי. לכולנו ברור היה, שנותר לי רק עוד פיתרון אחד. גינטר גמע אוויר, נשך שפתו ועזב את החדר. לא ידעתי מה עמד לעשות כעת. קמתי כדי להכין ולסדר כל מה שנדרש לי מחוץ לבית, מחוץ לגן אפילו, במרחק כביר. קיבצתי לי כמות מספקת של גלולות שינה, כדי לבצע זאת באופן יעיל וללא כאב. גינטר שב הביתה כעבור זמן-מה. אליזה לא אמרה דבר, רק הביטה בי מבעד לדמעות שבעיניה, שעה שגינטר יצא מן החדר. הוא שב, נושא עמו את האקדח הצבאי הישן שלו.

"תצא מביתי עוד היום, באור יום, כדי שכל מי שמסביב — בעיקר הנוכלים המציצים — יוכל לראות ולאשר שאמנם עזבת את ביתנו." שהייה קלה. גינטר חיך חיוך מעוות ומעוקם נורא ואז הוסיף: "אבל אם לא תצליח להתחמק, חזור עד מחר ב-04:00 לפנות בוקר. דלת-הגן האחורית, זו שמובילה ליערות, תישאר פתוחה. ואם תוכל — אז בבקשה — נעל אותה כשאתה נכנס. אני אקרא למנהיג האיזורי ואחסל אותו כמו כלב, תחילה אותו — אחר-כך את עצמי."

"פערתי את פי, ללא יכולת לדבר. מה יכולתי לאמר? אולי שאלוזה ואני מתנים אהבים מאחורי גבו? היטבתי גם לדעת שגינטר אמר את דבריו במלוא הרצינות. הוא יכול היה לעשות זאת; זה היה מעבר לכל ספק. הוא התבונן בי ובאליזה בחיוך של רווחה, ניגש אלי וטפח על שכמי.

"כסדר. מובן — נהם — "שמעתה ואילך אתה במעצר בית. יהיה עליך להישאר בעליית הגג עד שהחזירים האלה יסולקו — אני מקווה שבקרוב — אם כי, אני חושש שזה עתיד להימשך פרק זמן ארוך יותר."

"את מבינה, כקציין בחילות הקיסר, גינטר היה לאומני בסגנון הישן, אבל אויב נחוש של היטלר וכנופייתו. הוא היה משוכנע — ונשאר משוכנע עד סוף ימיו — שביום מן הימים, העם הגרמני ישבע ממנו עד לקצה יכולת הקיבול שלו ואז יגרשו את הסמל הזה עם כל הגמדים שלו לכל השדים והרוחות. ובכן, הוא לא דייק לחלוטין, לא כן? היה צורך במעט יותר מאשר גרמנים כדי להיפטר מכל השרצים האלה.."

"המלחמה פרצה וגינטר הלך והסתגר בעצמו יותר ויותר. לעתים היה עולה אלי לעליית הגג שלי, בכדי לשוחח. ערב אחד אמר — באופן בלתי צפוי לחלוטין — "יש דבר אחד שאני דורש ממך, הוגו. עליך להישבע — ואני מתכוון בכל הרצינות — עליך להישבע שלעולם לא תצא מן הבית. אפילו — אפילו אם אני מת. אל תצטער, הוגו, אבל כרופא אני מודע היטב למצב הלב שלי, שמזה זמן מה אני סובל ממנו. כך שעליך להישאר כאן. אסור לך לעזוב את אליזה. הרי שנינו יודעים — גם אתה, גם אני — שסייט בלהות זה ייגמר ביום מן הימים. אז תשוב ותהיה חופשי. אולי אתה ואליזה תוכלו אז — אל תיעלב, ידידי היקר — תוכלו להחליט להתחתן אז. למעני תעשה זאת. היא איננה מכירה איש ואינה סומכת על איש בחוץ. כמובן, אני מקווה שהיא תסכים לעשות זאת. ואתה" — הוא קרץ לי בעיניו, "ובכן, בוא לא נדבר על זה יותר." ועזב את החדר.

מאותו יום, אליזה עלתה אלי פחות ופחות. ובסופו של דבר — לעתים נדירות בלבד. היא התפטרה מצוות המשרתים שלה עוד זמן רב קודם לכן. כעת היתה עולה אלי רק כדי להביא לי את ארוחותיי. לילה אחד, מכל מקום, עלתה אלי נרעשת מאד, בכדי לקרא לעזרה. לגינטר היתה התקפת-לב. ולפני שהספקנו לעשות דבר-מה — הוא נפטר.

"לאחר מכן הלכו העניינים ונעשו קשים יותר ויותר. נשארנו בחיים על שתי קצבות; לא! היה עלינו להסתדר עם קצבה אחת בלבד, זו של אליזה! לי, כמובן, לא היתה כלל כל קצבה. אליזה היתה הולכת ליערות לעתים קרובות, כדי לחפש פטריות,

ברכבת עונדת את הסיכה, דיבר אלי, ואז ציין בפניי במדויק את הסימנים החרוטים על גב הסיכה, מבלי שאפילו התכונן כם קודם-לכן!"

"הוכחה שכלל אינה מספקת לתביעת זכויות על סיכה עתיקה ורכת-ערך זאת, אדוני!"

"שמי פרידנטאל" אמר, משנוכח שגינטר שכח כבר את שמו. "הסברתי כבר לגברת, לאשתך, שאין לי כל ענין בסיכה עצמה, אלא רק בגורלה של האשה שבבעלותה היתה הסיכה."

"אך, אין דבר קל מזה" ענה גינטר, משהוסרה דאגה ממנו. "מכונית השרד שלי ממתינה בחוץ. אני יכול להסיע אותך מיד אל האשה שממנה קניתי את הסיכה."

"האשה!" אמר ד"ר פרידנטאל, חסר נשימה. "כמובן, האשה, ענה גינטר בעצבנות. "את לא מתנגדת, נכון?" פנה אלי. "זה רק עיקוף קטן שייקח פחות מחצי שעה ואז, כל העניין מסודר!"

"אני מקווה שזאת אשתך!" קראתי בשמחה, "הייתי מאד שמחה לראות אותכם מתאחדים מחדש באמצעות הסיכה!"

"תוכל לתאר לי כיצד נראית האשה?" שאל ד"ר פרידנטאל. אבל הוסיף מיד: "מוטב שלא. הנח לזה. אנחנו עומדים לפגוש בה, לא כן? אראה אז בעצמי אם זו אליזה, או לא." הוא רעד מעט, כך שניסיתי להגן עליו מפני אכזבה אפשרית.

אסתר אייזן

"זה יכול היה להיות כמעט נס, לו הסיכה היתה מוחזרת לאשתך. אם כן, אני חושבת שהיה נכון יותר לא לצפות לכך, כי הרי אין לכך כמעט כל ערך אחרי שנים רבות כל-כך."

אבל ד"ר פרידנטאל נשאר שותק. גינטר הוביל אותנו למכוניתו. ד"ר פרידנטאל ביקש לשבת מאחור. הוא לא אמר דבר במהלך הנסיעה כת עשרים הדקות לכפר קטן מחוץ לפרנקפורט.

"כלל לא ידעתי את שמה של האשה" העיר גינטר. "במשך המלחמה עבדה כאיכרה. יתכן שבאה לכאן מן העיר. אולי מברלין. אבל, בעצם אין לי מושג. אולי באה כדי להסתלק מהפגזות חיל האוויר. היא חיתה לבד, האיכרה. אני זוכר איך לשונות הכפר רצו וקשקשו לכל כיוון.. בכל-אופן, אחר-כך היא נישאה לו."

"נישאה?" שאל ד"ר פרידנטאל.

"כן. תחילה היא ניהלה את משק ביתו ובסופו של דבר נישאה לו. זה היה ממש אחרי המלחמה. הוצבתי כאן באיזור ובסיכובי בשטח היגדתי לכלל שיחה אתה. אשה נאה למדי. היא סיפרה לי שנישאה זמן לא רב קודם לכן, אז אמרתי לה שגם אני התחתנתי לא מזמן. היא הראתה לי אז את הסיכה ואמרה שהיתה רוצה למכור אותה. "האם אין זו יכולה להיות מתנה נאה ליום הולדת, אולי לאשתך הצעירה?" שאלה.

"צחקתי ואמרתי לה שמשכורתי עדיין אינה מאפשרת לי לרכוש כזה תכשיט יקר ערך. על זה ענתה האשה, שהסיכה אינה יקרה כפי שאני חושב. האבנים היקרות האמיתיות הוסרו והוחלפו מזמן. הערך היחיד הוא בצורת השיכוכך וכמעט המתכת היקרה.

המשך בעמ' 33

גם סמל לבגידתה בגינטר. ממש נדהמתי. איך יגיב אדם כזה על ניסיון שוחד כל כך מגושם? ההוא חיך, הקיש עקבים וקיבל את הסיכה. "ובכן, גבירתי, אני מקבל את הסיכה, אבל כמשכון בלבד. זו עדות מרשיעה כנגדי. ראה לכך שלא צייתתי להוראות... שאמנם ניסיתי לעזור לכם. ביום מן הימים אוכל להחזיר לך אותה. אלא שלך, ד"ר פרידנטאל, אין יותר פנאי להתמהמה."

"זה היה אחד מאותם ניסים אנושיים מוזרים שאכן קרו לפעמים, במקרים נדירים אחדים; נדירים כל-כך. הוא באמת עזר לנו. התרחקתי קצת — לא רחוק מספיק, כמובן, כדי להגיע לגבול — אבל רחוק מספיק כדי להסיר כל חשד מאליוה. כעבור זמן-מה נוכחתי לדעת שעצם ניסיון הבריתה היה חסר כל תקווה. האפשרות היחידה, הקלושה, היתה להסגיר את עצמי למשטרה. ואת זאת עשיתי. הייתי סחוט לגמרי, אבל העובדה שהסגרתי את עצמי הצילה אותי — לפחות — מירייה במקום. הם זרקו אותי למחנה הריכוז הקרוב ביותר, לברגן-בלזן. מבנה הגוף שלי היה חזק יותר וכוח הסבל שלי רב יותר משהעליתי בדעתי. ניצלתי ממות... לאחר הפוגה הוסיף "נדרמה היה שהמלחמה תימשך לעד..." מתוח לאין שיעור, הוסיף בשקט: "הסיכה הזו היא אותה סיכה שנתנה אליזה לאיש פלוגות הסער."

מבטו הקר פילח אותי. ברור שחשד שקיבלתי אותה — איך שהוא — מאותו איש פלוגות הסער. גל חם הציף אותי ואני התזתי לעברו "אתה טועה, אם אתה סבור שבעלי היה איש פלוות הסער!" ומעט יותר בשקט הוספתי: "גם על בעלי היה, כמובן, להיות מגויס לצבא. איש לא יכול היה להשתמט מן הגיוס; אלא שמעולם לא היו לנו כל עניינים עם פלוגות-הסער, או עם כל ארגון נאצי אחר..."

"אבל, אני מניח — אמר ד"ר פרידנטאל "שבעלך היה חייב להיות חבר מפלגה."

לא עניתי, והוא העיר לאחר זמן-מה, כדי להשקיט אותי, "האמיני לי, אין לי כל עניין ישיר בסיכה עצמה. אם הגיעה לידיך — כפי שהייתי רוצה להאמין — בצורה מכובדת וכשרה, אהיה אני האחרון שיתווכח על בעלותך עליה. אבל מה קרה לאליזה? היא היתה אשתי, אפילו אם לא נישאנו באופן רישמי! אנה, האם תוכלי לעזור לי לאתר אותה?"

הוא שקע בחזרה למושב שמולי, אובד — כאילו — במחשבותיו. הוא נראה שבור לגמרי. שתק במשך זמן רב — והתחלתי לדאוג. אולי גינטר שלי היה בכל-זאת בפלוגות-המחץ והסתיר זאת ממני? אולי הסיכה הזו נרכשה בדרך לא ישרה?

הרכבת האטה ונכנסה לתחנה המרכזית של פרנקפורט. ראיתי את גינטר עומד על הרציף ומנופף לי בשמחה, בעוד הרכבת מזדחלת לאיטה ועוצרת. ד"ר פרידנטאל פקח עיניו ונעץ מבטו בגינטר, במדי המשטרה שלו. "זה לא הוא", לחש, ושמעתי זאת בתחושת הקלה עצומה. כעת ודאי לא יוכל איש לקחת את הסיכה ממני. חשתי רחמים על הקשיש שתקוותו התנפצה. כמה ידיים החזיקו כבר בסיכה, כמה ידיים מכרו אותה, או נתנו אותה כמתנה — לפני שגינטר קנה אותה עבורי — כל זאת לעולם אי-אפשר יהיה לדעת. גינטר לקח את המזוודה, עזר לי לרדת, וכדרכו — נישק אותי בצורה מסורבלת, שעה שד"ר פרידנטאל ניצב מאחוריי.

"גינטר" אמרתי — שעה שהביט בסקרנות בקשיש והעווה את פניו — "זה ד"ר פרידנטאל, שפגשתי ברכבת ושסיפר לי סיפור יוצא-מ-הכלל." ד"ר פרידנטאל התקרב בצעד והשתחוה מעט. גינטר הצדיע. "אני עוצר בנסיעתי" אמר ד"ר פרידנטאל באופן בלתי-צפוי, מחוספס-מה ונבוך, "בגלל הסיכה שאשתך עונדת. אולי תוכל לומר לי איך הגיעה הסיכה הזאת לידיך?" גינטר הסמיק ועמד לקטוע את דבריו של האיש, אך ד"ר פרידנטאל נשא את ידו ברכות ומיהר להוסיף: "אני משוכנע, אדוני שהסיכה היא רכושך החוקי; אלא שלפני שנים רבות היתה סיכה זאת שייכת לאשתי, שנעלמה — כפי שקרה לאנשים רבים — בתקופת המלחמה. אנה, אל תתנגד לכך שאני מנסה... לכך שאני מנסה להיוודע מעט יותר על מקור הסיכה ויתכן שבדרך זו גם משהו על גורלה של אשתי."

נטלתי את זרועו של גינטר. "תאר לעצמך, גינטר — אמרתי — "מן צירוף מקרים מוזר שכזה! ד"ר פרידנטאל ראה אותי

וולפגאנג היידר
Wolfgang Heyder

Sujet Trouvé

זאת חבילת הכנדים שם
בין הגלגלים, הזבל,
שעון-העצר, העתונים
מרפטי-ונוי; היד הזאת
מנופפת משם לכאן.

היזכרות

עפיפונים על הגבעה.
שלוליות. כדור ילדים
ברוח. הִיָּה

קִיץ; לִסְחֹט עֲנָבִים
אֲדָמִים מֵתָר.

וולפגאנג היידר, משורר ומחזאי, הוא יליד רטינגן, 1954. הוא מתגורר בברלין מ-1980. היידר היה אחראי, מטעם בית התרבות הבינלאומית בברלין, לארגון ולאירוח משלחת הסופרים מישראל, שנסעה לגרמניה בסתיו 1992. היידר עתיד לבקר בישראל בסתיו 1993.

ימים קשים

משחק מקלל:
הנעלים בלויזות.
מכל בנזין ריק.
מצב-רוח קש בוֹעֵר.

שארית הנוזל צבֵּעה
צֵהב: מְרָה,
שחור אדם דם האף.
לא רוֹצֵה להחליד —

איזה עתיד בהקנות-דָם?
הלשון בחוץ: צֵלִים,
סתו, עוד מעט זמן
הפצעים מגיע, יגון. אֲשֶׁר

עומד על קוֹי-קֶצֶב ברוח המסע.
המחט בבֶּשׂוֹר.
עבודת יומיום במשחק נובל
של רגשות; לשמר על סדר,

דיקנות, הכל נופל
ומתמוטט,
מחר או מחרתיים,
אולי.

■
אל-על היא עולה אלי
רוחו של המשורר המת
מלותיו מארון-מתים של זכוכית
בקמצנות אותיות מסדרת
חפשית מדמיון לוחשת:
דרך השורות דרך הדרך
מושכת אותי למטה צמק
כדי להעמיק לחדר לתוך
דחיפה ללא-שן שורקת
קול של ינשוף אָחַד יכול
אבותיך-אתה לחוש ללא-גוף
עכשיו מסרת שם עומדים
קנים שורות מקצבים
ומדמים להתנדנד
מתנדנדים קוראים קוראים מגמגמים
הנה כתיב שם למשל:
הוא גם זה אֲשֶׁר

מזמן נרדם שם עומד
בלוק של קרח אנדת-פלאים טרופה
כנגד כל צורה שם הולך המטרף
בדרךכו שלו מנשם באזמל פסל
יש שם גמגום מעל
קרקע-החיים שארית חפורה
לתוך הנזר; פענח
גם אני, בלי-כדור, ראשי
יאבד אבזם-ילקוט שלי אפתח
מישור להיות מתחת לגבעות
במלא-הכח בקרקעית-הלב
צפרים להאכיל

מבט מהחלון

השֶׁלֶג, מכה על פני
החבל המגלגל של המשלחת.
המטען שוקע צמק.

תמונה פשוטה:
הכל נראה חסר-צורה,
שקט, מרצה.

טורו

: רק רחוף זה
רוח קלה על הנחירים
בת-זוג הרצון לסמר
גלגל במעוף

בריגיטה אולשינסקי

Brigitte Oleschinski

בקרת חום הנפש

גל בתדר רגישות גבוהה נקרף בזרזון
 ונע, משחרר לארץ מעלה חוט השדרה
 עד ללב, לסרעפת, לנרתיק
 לבקר את העגון: האתות פועל.
 בקף משג החם ההתחלתי. הגבר את
 החשמל. בריח גשם מתפשט, של מדרכות לחות
 ועצים זקנים, מסתלסלת נגינת סקסופון
 ומסתלסלת, ומסתלסלת, עד שכל השלוליות
 נושאות עינים —

מערכת האתות פועלת.

יותר חשמל! הרף

והחם כביכול שבאור הדמדומים מכזיב:

על משטח הצוק נצב הקר

רקוע וזב, מתנחשל אל התאים

שוב הלהט הים תיכוני להשליף עצמך ערם על גבי הצוקים

ולחפף את גופך פנגדס, לשפשוף, בסדקי האבן

לנעת בידים צמאות, ללק

את עורקי החלמיש על משטח הצוק השחוק,

למתח עצמך באויר החפשי,

עד קצה גבול הפשר

הגל געור. תישן ועיר להט בלשד

המח. היתה זו תגובת המפתח, יש לבצר

תשוקה זו, חסל סדר טעונים חדשים.

לכטל את ההוראות. למחק את הצלקות.

הגל הפר?

הגל הפר. בקרה חיוכית.

מגרמנית: נורית כהנא

במושבו, מתחבא, כך שכמעט מן הנמנע היה לראות אותו מחוץ
 למכונית. הוא רעד. "אסור שתראה אותי" לחש. "אנא, המשך
 לנסוע" ביקש מגינטר. גינטר היסס, משום שעמדתי לפתוח את
 הדלת שליד מושבי, בכדי לרדת.

"אנא, עשו לי רק עוד חסד זה" אמר ד"ר פרידנטאל, נושך
 את שפתיו. "אסור שהיא תראה אותי. היא מאושרת כאן. אנא,
 המשך לנסוע מהר, לפני שתחשוד בדבר-מה."

גינטר התניע את המכונית — ונסענו.
 "תרצה אולי לבוא אלינו?" פניתי אל ד"ר פרידנטאל. "לנוח
 קצת, אולי לספל קפה?"

"או לא, גבירתי היקרה. מוטב לי שאסתלק מיד. אוכל אולי רק
 לבקש מבעלך — אם לא אכפת לך — לקחת אותי בחזרה
 לתחנת הרכבת?" הוא הסתובב הצדה, מסתיר את פניו. אחר-כך
 לא אמר עוד דבר.

כשהבאנו אותו לתחנה הושיט לי את ידו. "הסיכה בוודאי תביא
 לך מזל טוב. אני בטוח." אמר בחיוך חיוור וסובל. מבלי להמתין
 לתשובה התחיל לעלות במדרגות לאט, בצעדים קפואים, מבלי
 להסב את מבטו לאחור. ■

ואחר-כך הוסיפה שתמיד, כשענדה אותה בכפר, חשה מבוכה.
 ובכלל, היא לא מוצאת חן בעיני בעלה והוא ביקש ממנה
 להיפטר ממנה... אחר-כך גם נקבה במחיר נמוך ומגוחך כל-כך,
 שקניתי אותה.

"סיכת תכשיט עם אבנים זולות" הפטרתי ברוגז. גינטר צחק.
 "יקירתי" אחז בכתפיי כדי להרגיע אותי "אני מצטער שאין לזה
 הערך שהיית רוצה לחשוב שיש לזה."

תוך כדי השיחה נכנסנו לרחוב הראשי של הכפר וגינטר עצר
 את המכונית ליד בית איכרים ישן ומרשים. הוא פסע דרך החצר
 המרוצפת בחלוקי נחל ושאל נערה צעירה שעבדה ליד האורווה.

חזר אלינו ואמר: "היא יצאה כרגע לנסוע בכיוון בית האופה? אם
 אמר ד"ר פרידנטאל "האם נוכל לנסוע בכיוון בית האופה? אם
 תבוא לעומתנו, האם תוכל להאט או? אבל אל תאמר דבר עלי
 או על הסיכה. תחילה אראה איך היא — האשה — נראית."

נסענו לעבר האופה. איש לא בא לעברנו, אז עצרנו ליד המאפיה.
 מבעד לחלון ניתן היה לראות אשה מטפפת עם האופה, צוחקת
 ומנופפת בשמחה לעבר גינטר, משזיהתה אותו מאחורי ההגה.
 הסתובבתי לאחור להביט בפרידנטאל. הוא היה שקוע לאחור

בריגיטה אולשינסקי,
 משוררת גרמניה, ילידת
 1955, בעיר קלן, כיום
 חיה בברלין. חוקרת
 בתחום מרע המדינה,
 שפה והסטוריה, במרכז
 היזרון למחלת
 הגרמנית שבעיר.
 פרסמה שירים בכתבי
 עת ספרותיים חשובים
 (כגון "אכסנט"),
 ובאנתולוגיות. בשנת
 1990 הופיע קובץ
 שיריה MENTAL
 HEAT CONTROL,
 בקרת חום הנפש, לאחר
 שזכתה בפרס העיר
 ברלין לספרות.

ריטואל הניעורים

זאפר שנוסאק, משורר, הוא יליד אנקרה (תורכיה), 1961. החל מ-1970 חי במינכן, וב-1980 עבר לברלין. שנוסאק כותב גם מאמרים ומסות בעתונות ובכתבי-העם הספרותיים. הוא מתרגם מתורכית, וכן עורך את כתב-העת "סירנה". שנוסאק מגלה מעורבות במה שקורה לזרים בגרמניה, מרבה לכתוב על נושאי הגירה, ואף פעיל כקרב ארגוני הזרים. בסתיו 1993 הוא עתיד לבקר בישראל.

ריחות בתי מלון דבוקים בנו
החלונות מסרְגִי עֵכְבִישִׁים
תמיד היינו בדרך־כים
אסור היה לנשם

ריח האקציות חבוי היה
חילים היו עומדים לפני הדלת
חילים ליד משחק-הקבֵה
חפשנו חדר ללא נוף

איש את המסכה שלו התקין
איש על הפלי שלו פרט
איש איש אף את שפתו שלו שמע
להעביר פתקים אסור היה

הדלת שוב אין לה ידית
אף באבק שוב לא כתוב דבר
עלי שרידי היום
הן לא נותר במקומו שום בית משכבר

קולות אחרונים של בני אדם
צהלת סוסים קרקוש של צלחות
ריח קפה של אחרי הצהריים אל אפי חדר
חשתי צפר שנה על עפעפי
הרעשים האחרונים אשר קלטתי
שעון שלחן מקל וצעדים
מקל התעופף לו מכאן כמו פרפר
שעון מתש, שארית דמו אזלה
ראשי מנח היה לפני העגן
לחשתי אחרי תויה של צפור
נקר התחפר לו בעץ
של ראשי, עץ קדום.

ראשו נפל על גב ניר טרי
שלג נמס מתוך פיו:
סלק הראש
מי שמרגיש עצמו נקי מחטא
ראשו הופך לכתב
על גב ניר טרי
מי השלג למעין-מרפא

מי שנושא פצעו
עולה אל גלגלתו לרגל

שכח מה שעבר
את אבא לא תמצא כָּבֵר
אמא ירדה מן הפסים
הבית ללא גג נותר
גגו לכווד בתוך מקור עופות טורפים
כל קירותיו קרוסים
האבנים הפכו לחול
על הרחובות
איש אינו זקן ממני באמצע גיל עשרים
אתמול הן לא היה זה יום לפי חשוב עתים שלנו
אף הבקר עוד היו כאן אנשים
עם ערב הפל חלף לו

לבסוף נעשה מעשה זנועה
מאחורי הבית
השכנים לא היו מודעים
למצב השל

מטבע סובב את ההר על פניו
דחפור עקר החוצה חפושית
מן העיר אפשר היה לחוש את ריח הפכול

את הפרחים הציבו באגרטלים
שמעו את החיות מיללות
מחר יהיה כָּבֵר ההר עקור
ואת החפושית ידרס בגלגליו נהג שתוי

לאנשים אין כל שאלות

כשמתים בגיל עשרים ושבע
דומה כאלו כָּבֵר ראוי הכל

מי שבגיל צעיר שולח יד בנפשו
שכן הסתו ישנו בכל הרחובות
בתוך תוכו הטעין צבעים וגם אורות
כאלו את הכל ראה

צעיר כָּבֵר עשרים ושבע
שפתדמה נפלה עליו בתוך פתותים של שלג
קיצו נגמר בשלג

כל יחיד הוא זוג
וזוגות כמותם פייחידים

זאפר שנוסאק

ברלין לפני האביב השחור

האשה הצעירה מהלכת לבדה
מן העיר הגדולה
מניחה את לחייה על כרית
אמה

התמונות מתגודדות
אכן על אכן לא נותרה

אם בכרלין נפגשו
בספינה לפלסטינה
היה זה ברחובות חמר של ליסבון
זה בקור היתה השאלה

היכן נפגשים כאן הגולים
בלבון שבפורה
אם פרה אכן היתה קימת
ודאי היה זה ארבעים שנה לפני

אכל כיום
איפה נפגשים כיום
הגולים

לטאה יחידה
מגששת מפחד אחר עקבות קרובים בשלג
לטאה שעמדה במרדף שגברה

על מלכודות של סערות הסתו ושל השלג הראשו
ועם זאת היא נושאת על ראשה חבורה
גם על ידי אספנים היא נרדפת

היא חומקת לפנה עד זב דם
אם מישוהו יראה לה עקבות קרובים
תצא בכשחון מן המחבוא

שאלות עקשות בקשו מחילה
מספרו של הבית שגוי
הרוצח מתהפף לו על צדו השני

אין שאלות נוספות

הקשיבו לצמח
אין לו אם
את צרוגתו אף פעם לא ראה
הוא מגן בעציץ
הוא מרפין ראשו אחרת
לובש צבעים אחרת
קולו אינו רם
הוא מוריק בסתו

הקשיבו לצמח
זרועו אינה מגעת לחלון
כשמישהו נתקל בו הוא זו הצדה
אל תעמידוהו שוב וזקוף

מגרמנית: לאה גלזמן

קשה לנסע בתוף ערים שאינן קימות עוד
קשה יותר למצוא דרך החוצה
זמן רב תעמד החומה
זמן רב אחרי שהעיר שדופה כבר
זה שנצל ממשיך לחלום
או מתעורר בתור מת
עם תעודת-אשמה עבה

שום-אדם הבא ממרחקים
הוא בבית בעיר הזאת
אני שוהה בבהירותה
כך שכחתי
כך שקוף נהייתי
מאחורי דרך רצופה באבנים

השארתי פרחים בתוף הבהירות
שכחתי הגרזן בתוף גופי
כמנתח לא-זריו
שמתי תרופות שגויות בתוף הכוס הנכונה
ושכחתי לערבב

אז עלה האור בארון-המתים שלי
אור חריף פומבי ומאשים
צריך הייתי פתאום משהו לדעת
לא ידעתי בלום ומאין גם
האיר האור דרך גופי מצד אל צד
רק לשוני את זאת לא השיגה
היא נשארה לי תקועה בגרוני
והרבה מלים עליה
שחשכתי אותן לנסתרות
ואולי גם לאסורות
אף פעם אותן לא נסיתי
שפתי היא אסף-בולים לא-נגעו בו

אני קורא לתלין
שיוציא לפעל פעם שניה את פעלו
ויכבה את האור

השליכו את הספרים למים בוערים הם
השליכו את הספרים למים אינאוניים
זה כחכם לא רב
נכון יותר אבל
כח ואכל לא מתחלקים בשום דבר

הנה בא אחד
מתישב על החוף
ומתחיל לכתב על המים

האחרים הם אלה
שאת הארץ לחדרים חלקו
את המפתחות נושאים הם בחגורה
המתנים חיבים לגדל

הנמר מתחבא ברוח
את הדלת אני לא רוצה לפתח
דבר לא לקבל מנושא-המכתבים
מה יביא הדאר-על-המים הבא

אל תסתכל אחריך כתב
כאשר שום ארץ לא נראית עוד

מגרמנית: שמואל שתל

ורה

ל מי שמכיר את מדרחוב בן יהודה מכיר את ורה היפה. הירושלמים קוראים לה "הבלונדינית עם הכלב" או "המיסיונרית על הבוקר" מפני שלא כשאר מקבצי הנדבות הקבועים המגיעים למדרחוב בצהריים או לפנות ערב היא מופיעה יום יום בתשע בבוקר עם הכלב השחור שלה, מתייצבת במקומה הקבוע על מבנה אבן מוגבה המקיף ערוגת פרחים, ונושאת את דבריה. די"ר יונאס לא הכיר את ורה: במשך שנים היה מגיע למעבדה שלו בבניין הפקולטה לרפואה בשעת בוקר מוקדמת, נבלע בתוכה ולא הגיח החוצה עד הערב. כך נהג לפני נישואיו וכך נהג גם אחרי שהתחתן עם דיאנה, סטודנטית צעירה שהגיעה מניו-יורק לירושלים ללמוד פילוסופיה וקבלה. היא לא התאוננה; גם היא היתה עסוקה ואמרה שהיא שמחה להיות בבוקר לבד עם חתם הקטנה. נישואים אלה נמשכו שלוש שנים, עד שהודיעה לו דיאנה שברצונה "להשתחרר מעריצות הפניס". יונאס לא הכין, ודיאנה הסבירה שהיא עוזבת "לנצח" לא רק אותו כאופן אישי, אלא את עולם הגברים בכלל. גם אחרי גירושיו בילה יונאס את הבקרים במעבדה והיה בא לבקר את כתו בשעות אחרי הצהריים, אלא שדיאנה התנגדה; היא טענה שביקוריו של "כל זכר" בדירתה מכבידים עליה ועל חברתה לחיים הגרה אתה, ועל כן שיבוא נא לבקר את הילדה בבוקר בבית הסבתא במרכז העיר. כך הגיע יונאס יום אחד בבוקר למדרחוב שבמרכז העיר ירושלים וראה את שמש החורף הקרה זוהרת בשערה הזהוב של ורה.

היא עמדה על דוכן האבן המוגבה במעלה הרחוב, רזה מאד, במכנסי ג'ינס כחולים ומעיל עור חום מהווה וכלב שחור וגדול רבץ לרגליה. יופיה הקר, ישר הקו, החמור, המם אותו והגיע את רגליו לעברה עוד לפני שהספיק להחליט ללכת אליה. היא נשאה את נאומה בקול רם, בעברית פשוטה אבל תקינה למדי, כמבטא רוסי כבד. מקרוב נראתה פחות צעירה אך לא פחות יפה. גופה הדק היה מטעה: את פניה חרצו שני קמטים ארוכים והיד שנשאה למעלה מדי פעם היתה יד גרומה ועזה, לא יד של נערה. יונאס הקשיב לה בתשומת לב, חיכה לקהל שיתפזר ולקהל אחר שיתאסף סביבה, שוב שמע את הרצאתה הקטנה, ואחר חיכה ושמע את דבריה בשלישית וברביעית. ככל שהאזין הדהימו אותו הדברים שאמרה יותר. ביטויי המפתח אכן היו נוצריים מסורתיים: היא דיברה על האל האוהב אותנו, על ישוע בנו עצמו וכשרו של אלוהים, על הקורבן של ישוע, על חסד ועל גאולת הנפש, אבל לדברים אלה באו תוספות משונות. יונאס, הביולוג, לא שמע מעולם דברי מינות מזורים כאלה ואף לא קרא כמותם. הקהל לא הקשיב לה ממש: הם הכירו את ורה ועל פי דרכם חיבבו אותה. הם הריעו "בוז" בקול גדול, אך בלי איבה אמיתית, כשהיתה משתמשת באיזה מונח נוצרי; היו כאלה שירקו לעברה וצעקו "בוז למיסיון" ו"תחזיק לרוסיה", אך היו גם כאלה ששמו מטבע ככובע שהכלב החזיק בין שיניו לאחר תום ההופעה.

למחרת הגיע יונאס למדרחוב ברבע לתשע והחל לרשום את דבריה של ורה מיד כשהתחילה לנאום. הוא רשם שנית כאשר חזרה על נאומה וחזר ורשם בכל פעם שדיברה. עד הצהריים היו בידו שש נוסחאות. אחרי הפעם הששית — ורה עזבה בצהריים — נכנס יונאס לבית קפה סמוך והחל עובד, מנסה להכניס סדר ברשימותיו, בורר את המיוחד מתוך המקובל ומנסה לחבר את הווריאציות השונות למשנה אחת. כמה מן הדברים לא הצטרפו יחד. ורה אמרה, למשל, שאילו רצה אלוהים שנפרה ונרבה ונמלא את הארץ, כמו שאמר בברית הישנה, היה ישוע נושא אשה ומוליד ילדים; אלא שהברית הישנה נועדה

ציור: ולאדימיר וליקוביץ

לאדם בעולם העתיק ואילו הברית החדשה מדברת אל האדם בעולם המודרני, כשריכזי אוכלוסים הוא אסון ולא ברכה. כך פירשה את מה שאומרת הכנסיה בגנות יחסי המין. פירוש זה היה מוזר למדי, אבל עיקר דבריה היה מוזר עוד יותר.

וזאת התורה אשר רשם יונאס מפי ורה. אלוהים הוא אהבה מוחלטת בחסד ולא בזכות. אלוהים בא אל בני האדם באופן מוחשי לגמרי ונותן להם את אהבתו, אבל בני האדם אינם רוצים בה. הם מזלזלים באל המתגלה להם, מכים אותו, פוגעים בו, הורגים אותו, ולפעמים הם גם אוכלים אותו. האל סובל סבל נורא, אבל הוא ממשיך לבוא אל בני האדם. מי שמקבל את חסד האל ולבו נפתח לאהבה אותו, נגאל. כיצד בא האל לבני האדם? מיהו שה האלוהים, הכן האהוב שהוא האל עצמו, הקורבן? איפה יש תום חף כזה, מסירות שכוח האהבה שלה הוא אינסופי בטוהרת? על כך משיבה ורה שישוע בן האלוהים, הנותן לנו את אהבתו ואנחנו מענים אותו עד מוות, הוא הכלבים, החתולים, החזירים, הסוסים ושאר חיות הבית הבאות אלינו לתת לנו אהבה ולסכול מידינו. אלו הם גופו של אלוהים: כל כלב המלקק את ידינו, כל סוס הצוהל לנו שלום, הוא האל עצמו. צליבת האל אינה מאורע חד פעמי אלא היא חוזרת בכל יום; ישוע בא אלינו לבקש אהבה ואנחנו בועטים בו. אלוהים בורא עולם חדש של חסד טהור בכל פעם שהוא מרחח אותנו ומילל אלינו, אבל אנחנו מסרבים להאמין שאלוהים בחר בנו, מזלזלים בארץ הבחירה והאהבה שהאל מוביל אותנו אליה, ונשארים לגור בארץ האומללות והשנאה. כיום השלישי שוב הגיע יונאס למדרחוב ברבע לתשע, הקשיב לורה והביט בה ארבע שעות, וכשסיימה את הדרשה האחרונה הציע ללוות אותה לביתה. היא נעצה בו עיניים קרות. "למה אתה כותב מה אני אומרת? אתה ממשטרה? אני לא ממיסיון, רק מדברת מלב". יונאס הכתיח לה שאיננו מהמשטרה והוא מבקש רק לשוחח אתה; אם רצונה בכך, יקח אותה הביתה במכוניתו. "אני לא אשה לבד" אמרה ורה, "איסי כלב חזק, הוא לנשון אם אתה מתקיף אותי. תיזהר". יונאס חזר והבטיח שאין לו כל כוונה לתקוף אותה, ולאחר עוד כמה הבהרות נאותה ורה ללכת אתו, אמנם לא לצדו אלא אחריו כאשר איסי פוסע ביניהם, אל המכונית.

היא הובילה אותו לשכונת תלפיות מזרח, בקצה העיר. שם נדרש יונאס לעוד כמה הצהרות לפני שניאותה ורה להזמינו לדירתה. כשעלו במדרגות התלולות — איסי רץ בראש, ורה אחריו ויונאס מטפס אחריהם — אמר יונאס "כלבים לא בונים

דן הלוים

בְּלִילָה הַכֵּל מְשַׁפְּנָה
וְדָן הַלּוֹיִם.
מִקְשִׁיב לְקוֹלוֹת הַצְּרָצְרִים
לְטָאָה בּוֹלְעַת, זוּג עֵינַיִם
מְצַהֵיכוֹת
בּוֹלְטוֹת זָוֵג קַרְפְּדוֹת
וְגִרְגָּרֹת
דָּן הַלּוֹיִם מְחַלְזוֹן עֶנְק
שָׁמַיִם שְׁחוֹרִים מְעַל — לְכֵן בּוֹהֵק מִפְּתַח
כְּתָם בְּאֹיִר
אֵיךְ שֶׁצָּב הוֹלֵךְ בְּלִילָה
לְדָן שְׁבוֹלֵעַ הַכֵּל. דָּן פּוֹעֵר
פֶּה וְשׂוֹאֵף אֹוִיר מִקְפִּיא
וְהוֹלֵךְ בְּצַעְדִים מְהִירִים
מִסְתַּוְבֵּב.
אֵיךְ שֶׁדָּן מוֹל הַרְוֵם
זֶה לֹא הֵיָה עֲטֹלֵף — רַק
צְלָצוֹלִים וְאֹוִיר טוֹרְקִיזוּ.

בְּמִדְרָכוֹת צַל שְׁחוֹר
וְהַכְּיָשִׁים מְרַקְנִים מְחַפִּים לְדָן
עוֹשֶׂה סְבוּבִים
הַכֵּל מִתּוֹף הַדְּמָמָה צְרָצְרִים
וְצִפּוֹר שִׁיר אַחַת בּוֹקְעַת
מִזְמֶרֶת בְּאַחַת לְרַגְעַת הַהִשְׁתַּנּוּת.

זֶה לֹא דָן זֶה לֹא
זֶה לֹא רֵיחַ זֶה דָּן
דָּן לֹא רֵיחַ זֶה לֹא
קוֹל צְפוֹר:
"אֵיךְ שֶׁמָּחַר כָּבֵר לֹא דָּן"
מִתְכַּתֵּת קָרָה בְּלִכְבוֹ
מָחַר כָּבֵר לֹא עֲכָשׂוּ אֵיךְ
שֶׁדָּן הַלּוֹיִם וּפְעוֹרֵי-לִילָה.

האפרסק שט

אֶפְרָסֶק מְשַׁמֵּשׁ שֵׁט
בְּמַעֲלֵה הַזָּרִם
חוֹצֵב שְׁבִיל פְּחַל אֶפְרָסֶק
כְּתָם.
זוֹהָר בְּשִׁלְכַת קְטִיפַת תְּפוּחִים
מְשַׁמֵּשׁ נִפְתָּח וּשְׁמֵי גִיגִיאוֹת קְטַנְטָנוֹת.

כתים". ורה ענתה מיד, בלא להסב את ראשה אליו: "גם לא מחנות ריכוז". "לכלבים אין שכל" רטן יונאס, וורה זרקה לו: "לאנשים אין זנב". יונאס המשיך, מתנשף: "אינטליגנציה לא יותר חשובה מזנב?" "מה אתה קורא אינטליגנציה" אמרה ורה, עכשיו כבר בקומה הרביעית, נועצת מפתח בדלת, "זה לדעת איך עושים הרבה רע. זה חשוב?" "ומה עם המדע?" שאל יונאס. "כלב מריח תחת של כלב, זה מדע. מה זה מדע שלך מול יקום, מול אינסוף? פחות משתן של כלב." יונאס לא ויתר: "לבני האדם יש היסטוריה". הפעם הפנתה ורה את ראשה, הביטה למטה — הוא עמד כמה מדרגות מתחתיה — וענתה, "זה ארגומנט? אתה לא מתבייש מהיסטוריה שלך?" יונאס לא ענה.

במטבח המפויח שמה ורה קומקום אמיל כחול על כירה מלוכלכת והדליקה את הגז. "סיבה למה אתה מרגיש אתה יותר חשוב מכלב שלי איסי, זה בגלל אתה וחברים שלך יכולים להרוג איסי, זה הכל. ככה אתם. רק דבר אחד חשוב, מי להרוג מי. אתה הורג חיות, אז אתה יותר חשוב מחיות. ככה שכל שלכם: מי הורג הרבה, יש זכות להרוג עוד." יונאס נחפו אל הקומקום והסיר אותו מעל האש כיוון שהמים רתחו ונשפכו בתסיסה על הכירה; ורה יצקה מעט מהמים הרותחים לתיון מעוטר פרחים ומבלי לשאול הכינה לו תה. "אתה לא שואל מי טוב; לא חשוב לך טוב, חשוב מי יש כוח. למה? מי טוב לא יכול לעשות רע, ואם לא יכול לעשות רע אז גם לא יכול לעשות תה. גם איסי היה רוצה לעשות תה, אבל אם בשביל לעשות תה צריך לדעת לעשות פצצה אז אולי לא כדאי לעשות תה, מה?" ורה צחקה צחוק רם, מתגלגל, חיבקה אותו בזרוע אחת וסילקה את כוס התה מפיו בידה השנייה. שפתייה בערו על פיו.

חדר השינה היה חשוך ועמדה בו צחנת כלבים קשה. ורה לא הרימה את התריס אלא הדליקה חשמל, נורה עירומה בקצה חוט מתנדנד שהגיע עד ראשו של יונאס. המיטה היתה סתורה; על סדינים צהובים ושמיכת צמר אפור רבץ איסי. ורה אמרה משהו ואיסי זו בלי רצון לפאתי המיטה. בשניות הללו, בדרך מן המטבח אל המיטה, הספיקה ורה להסיר את כל בגדיה; היא רעדה מקור — החדר לא היה מוסק — ונצמדה אליו בכוח. יונאס ניסה להתפשט במהירות אבל הקור העז שבחדר האט את תנועותיו. היא האיצה בו במלים של תשוקה ברוסית, כך הניח, והוא מלמל את שמה. לבסוף נחו שניהם תחת הסדינים והשמיכות חבוקים ורועדים מהתרגשות ומקור.

על הקיר ממול היו מודבקות שתי תמונות: סטאלין והיטלר. "מה זה?" אמר יונאס. "שליחים מאלוהים" ענתה ורה. "רשעים בשביל להשמיר רשעים." "להשמיר רשעים?" חזר יונאס אחריה "סטאלין והיטלר השמידו רשעים?" ידיו נעו על גופה; שדיה היו גבוהים ומלאים, עגבותיה מוצקות, וצבע ורוד עז החל לחזור לפניה שהכחילו קורם. "אתם כולכם רשעים", אמרה ורה; היא נשמה בכבודות, ירכיה נעו בקצב, ידיה החליקו על שוקיו ולכדו את אברו. "אתם תופסים כל העולם. לא נשאר מקום בשביל אלוהים. עושים הכל ליכלוך, רעל, עוד בית עוד עיר, תעשייה כימי, זבל וריואקטיבי, ישוע מת כל פעם אנשים חותכים יער. סטאלין והיטלר שני שליחים. עוד עשרה שליחים יבוא בשביל חיות, בשביל איסי. אחר כך אין עוד אנשים, אין עוד ילדים בני אדם, רק ילדים כלבים, כמו איסי." הדברים הללו נלחשו ישר לאזנו של יונאס שהיה שקוע כבר עמוק בתוך פתחה הרתוח של ורה. ידיה הארוכות לחצו את אחוריו אל תוך גופה, אצבעותיה ליטפו וחפנו את אשכיו ולפתע חדרו אל תוכו מאחור ככאב של עונג חדש. הניגוד החריף של קור וכאב כגבו וחום רך ונמס בחלציו בעט את הזרע מתוכו בהתכווצות אחת; יונאס רעד ופרץ ביבבות מקוטעות. ורה נאנחה. איסי קם מרבצו, הרים את ראשו והביט בורה כמי שיודע את חובתו. ורה ליטפה את יונאס עוד פעם אחת ואחר הדפה אותו ממנה החוצה. יונאס לא הופתע כלל ואפילו לא זז ממקומו כשנע איסי בין רגליה הפעורות של ורה והרכין את ראשו מחודד האזניים אל הפה המאונך הזהוב-אדמדם שביניהן, הפה שזה עתה הקיא את יונאס. ורה החליקה את ראשו השחור של איסי, עצמה את עיניה ואמרה, "איסוס, איסוס קריסטוס, אמן". ■

פרח עץ השיטין

תי נפתח בית הקפה הזה? רק אלוהים יודע. לא עלה על דעתי להציג את השאלה הזאת בתקופה מוקדמת של חיי. בילדותי הייתי חולף על פניו פעמים רבות בלכתי וכשוכי כיתר בני אל-עבאסיה. הוא היה מקרין על לבבותינו יראה והוד. לכן היינו חולפים על פניו, בעוברנו בקרבתו, במהירות ובאדיבות, ונמנעים מלהכיט בו, שכן ישבו בו האבות ומיטב מורי בית ספרנו עם כל היקר וההדר שאפפו אותם. הוא קטן בהשוואה לבתי הקפה של מרכז העיר או אפילו של שכונת אל-סכאכני — מוארך בצורתו, הדור, בעומקו עומדת בימה עשויה שיש ועליה אח. מעליה מדף ראשון שבו ערוכות צנצנות של קפה, תה, סוכד, קינמון, זנגוויל, כרויה ואניסון. ומדף שני, שבו נמצאות נרגילות לבנות שקופות וכחולות נוצצות. רצפתו מהודקת באריחי מעצראני, קירותיו ותקרתו בגון תכלת זך. במרכזם של שני הקירות המקבילים קבועות בדבק ובמסמרים מוזהבים שתי מראות חלקות ממוסגרות בעץ הבנה שחור — שם גם נמצאים שני טורים של שולחנות שיש, זה מול זה, ובצמוד אליהם כסאות במבוק. אשר לרחבה שלפני בית הקפה, הרי היא זרועה באריחים קטנים בשלל צבעים, ובה שתי שורות של שולחנות, ובמרכז מתנשא לו עץ שיטין גבוה שממנו משתרכים ענפים כפופים. בשל כך נודע בית הקפה בשם "פרח עץ השיטין". בעוד השלט בחזיתו נושא את שמו של בעליו "סייד קינג"... איש אינו יודע מקור כינויו זה, אבל כולם מכירים בשלטונו על כל השכונות הסמוכות. ועל אף ניחוחותיו העממיים, ולמרות שהמלצרים הפועלים בו מתרוצצים בגלימות כשהם יחפים, הריהו מצטיין בנקיונו המוחלט, הן ברצפתו ובקירותיו והן בכלי ההגשה שלו. כן הצטיין בטיבם המעולה של משקאותיו. הוא היה בית ועד של הנערצים מכין האבות והמורים. בעונות הבחירות חשים אליו המועמדים מבין נושאי תואר "כאשא" בבקשם את קרבתו של בעליו, השולט על המצביעים בשכונות ובסמטאות... הכל מתנהל תמיד בשקט. השיחות מתגלגלות במתינות, הצחוק פורץ במידה שקולה, הדיאלוג הפוליטי מתנהל בהרמוניה ובפיוס, כשתמונתו של סעד זעילול מתנוססת מעל לראשי כולם, מעל לנרגילות, קומתו זקופה בחליפת השרד שלו המקושטת בפסי זהב.

באי בית הקפה השתנו באופן לא מורגש כתחילה. אחר כך, התבררו הדברים. בסמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה ולאחר מכן, האבות והמורים הלכו לעולמם או לא נותרו מהם זולת אחדים שכבר באו ימים... אנחנו רכשנו, עם התבגרותנו והתמנותנו לפקידים, את הזכות לפרוץ אל היפה בבתי הקפה שבשכונתנו... ישבנו במקום האבות ושתינו קפה, תה, עישנו נרגילה ודשנו בשיחות בענייני פוליטיקה, אהבה ומין בקולי קולות שנשמעו לעתים מעבר לרחוב. לא עוד נרתעים מהזקנים המופלגים ולא ממורינו. התרגלנו לגשת אליהם, ללחוץ להם יד, מחליפים אתם מלות-ידידות ורעות וזכרונות. יש שהיו משתרבים בשיחותינו דברי הלצה ואפילו היו ביניהם כאלה שהשתתפו עמנו במשחקי שש-בש. אולם כל אחד מהם זכה במלוא הכבוד והיקר. ניתנו עלינו בעיות חדשות וכך נתגונו השיחות שנסבו גם על חוקה, יוקר המחיה, ימין, שמאל, המלך, מפלגת הוופד, האנגלים, פינוי התעלה, פלסטין והיהודים... כל אלה לא עצרו את מהלך החיים הטבעיים. היו כאלה שהתאהבו, כאלה שנישאו וכאלו שהולידו ילדים. הטענות והטרונות החמירו, הביקורת פרצה בכל עוזה ואיש לא יצא שלם מחרצובות לשונותינו, לא גבר, לא אשה ולא מפלגה. אפילו המלצרים היחפים נטלו חלק בדברים אחרי שהפיקוח של סייד קינג רפה משום גילו, חולשתו והתנזרותו מחיי יום יום. הגיעה עת שכל אחד מאתנו החל להותך מפלגה בפני עצמה ולו מטרותיו ואמצעיו. שיבה זרקה בראשינו. אחרוני המורים הזקנים הלכו לעולמם. עצבינו נמתחו ביום שנפטר סייד קינג, ובנו בכורו אל-שאפעי, שהיה בן גילנו, תפס את מקומו. הישאנו לו עצה שישמור על המוניטין של בית הקפה ושידאג

במיוחד לניקיון ולטיב המאכלים ושלא יזלזל בשמו הטוב לשם בצע כסף כפי שעושים צרי האופק. האיש הבטיח וקיים את הבטחתו בדרך כלל, ולכן לא חל שינוי בבית הקפה, להוציא שינוי מזערי, שאפשר היה לעבור עליו בסלחנות כפי שנהגנו בסלחנות לגבי כל מעשה רע חדש.

הצבא נע עם הפיכתו. נסגר דף ונפתח דף חדש. פרצו מעיינות תקווה והתנגשו מחשבות... קבוצתנו הפכה לאבן-שתייה איתנה ויסוד מסד בבית הקפה. כמצופה, הסתננו אל פניות בית הקפה צעירי הדור החדש. היחסים בינם לבינינו נשורו בתוקף השכונות והחברות. כשגדלה התהילה נתקלנו במשכרים כפי שהרגילה אותנו ההיסטוריה. אנשי הביטחון החלו לנעוץ בנו מבטיהם ברודפס אחרי מורדים. חכמים שבינינו קראו לנו לנהוג זהירות בענייני פוליטיקה ולא לדוש בהם, אם אכן שוחרי שלום ושלווה אנחנו. גמרנו אומר לנהוג כך, אלא שהגירוי שטף אותנו ולא הרפה מאתנו, כמוהו כמו גירוי של גרב. קבוצה מבינינו נתפסה בשל פזיזות התבטאותם של אנשיה וקלות דעתם. וכך למדנו להבין זה את זה על ידי לחישה, סימנים ורמזים; חוסים באללה מסכנות כליה ומוות. בכל פעם שהופיעו פנים חדשות נעצנו בהן מבטי זהירות. כאשר הציג צעיר כלשהו שאלה מביכה שאלנו את עצמנו, לפני השיבנו, מענין למה הוא מתכוון? סיפרו לנו על רשמי-קול, הקולטים ממרחקים רחשי לב, וכדי כך הגיעו הדברים, שמישהו הציע לא לצאת מד' אמות בתינו, ואשרי יושבי ביתך. אך לא היה לאל ידינו לעמוד בכך. אמרנו לעצמנו, שלא נוכל לוותר על ניחומי המפגשים, ושהביטחון אפשרי למי ששומר פיו ולשונו. הדור החדש העכיר את חיינו בהתנשאותו עלינו, בהתעלמותו מעברנו ובתיעוב שרכש לתהילתנו. אנחנו לא מתכחשים לנסים המתחוללים, לא לנצחונות המתגשמים. לא לידיים החזקות שהשתחררו בתנופה להפיץ חופש במזרח ובמערב, אבל לשם מה ההתכחשות הזאת לתהילת העבר ולנצחונות קודמינו? עם זאת נמנענו מלריב.

חזרנו בנו מעקשנותנו. שמחנו ליום המחר וליום שלאחריו וראינו בהם סימן ברכה. כשנשאלנו שאלה מתגרה כמו "מיהו סעד זעילול?" ענינו ככל הענווה ש"יהיה עורך דין מוצלח", או "מי זה מצטפא אל-נחאס?" אמרנו בשיא העדינות "שהיה סוחר זרעים בשכונת אל-עזרייה". אמרנו לעצמנו: אין טעם להעכיר את האווירה על ידי ויכוח סרק, נשאיר להיסטוריה לבדה לתקן כפי רצונה ונשתתף בשמחה הכללית על כל בניין חדש שיקום או צדק שיכה שורש.

התרגשותו הפתאומית של יום החמישה ביוני השחור היכתה אותנו בתדהמה. תקוותינו נקרעו לגזרים ולרסיסים. צנחנו לבירא עמיקתא כאפר מצחין. באי בית הקפה הפכו לרוחות רפאים, המשוטטות בעמק הבכא של עלטה חשוכה, כשהם נוהמים בהזיות אין קץ. האבל טוטאלי. האבל מקונן. האבל לעגני. אבלנו לא היה חסר התקוממות. אשר לאבלם של הידידים החדשים, הרי היה אפוף אבדון. אמרו לנו בנעימה חדשה: "ספרו לנו על עולמכם. איך היה". שיהיה. שהרי שיח לב הוא הנחמה האפשרית, אבל מה התועלת?... גם שאלו אותנו "מה החוכמה בבריאת האדם בתוך היקום הזה?". התשובות נערמו כתל של אוויר. השיחה נמשכה והזמן התמשך. נסוגנו אל פינת הזקנים ורווח לכולם בכל מקום. קרו דברים. בכל זאת המשיכו החיים להעניק, נמשכו המוות והכליה. נישאה ברמה סיסמת הפתיחות הכלכלית. יש מי שהיגר בלי צער, יש מי שעלה לגדולה אפוף חשדות, ויש כאלה שנבחו כזאבים. לא שמחנו לניצחון מלבד יום אחד או חלק מיום אחד, ולא לשלום מלבד ליום אחד או חלק מיום אחד. השיחות נסבו על מלפפונים, עגבניות ולחם. העיניים בוהות בין העננים והעלטה לבין הברק החטוף והנוצץ.

ערכ אחד אמר לנו אל-שאפעי, בעליו של בית הקפה: — מצטער, מכובדיי. הוסכם על מכירת בית הקפה! לא האמנו בהתחלה, עד שהתברר לנו שסופרמרקט יוקם במקומו.

שם הסיפור המקורי: "דקן אל-באשא" — זקן הבאשה, שפירושו פרח עץ השיטין. הסיפור כלול בתוך קובץ סיפוריו של מחפוז: "אל-פג'ר אל-כאד'ב" (שחר אכוב), קהיר, 1989

מתוך קובץ שירים
חדש, העתיד להופיע
בהוצאת הקיבוץ
המאוחד.

אל אלוהים, זוהי ידיעה הדומה לדקירת חרב. בית הקפה של החיים, של הזכרונות ושל האבות. בית הקפה ששיעשע את ילדותנו. כצל קורתו חסו עלומינו וזקנתנו. הוא היה עד לאהבתנו, נישואינו, ילדינו, תבוסתנו ונצחוננו. שאלנו זה את זה היכן ניפגש כל ערב? אמר אחד מבינינו: — כבית הקפה הקרוב לשכונתנו, בית קפה "אל-אנשראח — שמחת הלב" בכניסה לאל-ט'אהר. אחר אמר: — אנו עתידים לייצג בו את שכבת העמלים החדשה! ■

אבי אליאס

כתף הלחם

כתף הלחם וחורי הבצק המתעגלים
בנגיעת ספין משגנת פוצעת קמח שחור.
פרור מנתר מקצה שלחן פנתי
וגריר הקימל מקפץ בקצב תנועת
חישני תיקן זייתי
פונה בנגיעות רצפה
כלפי כתם אור בתריר פנל.
שרוול ערב, אצבעות מכנסות לכדי חץ
משפתעשעות בקליעי זמן.
תיקן רכוס בלשונית נצל
חישניו מנסרים אויר
ברוח.

כובד הגוף

כבד הגוף
משקל אבן סגלית
בתרר פנימי.
חלון פתוח הרגל קבוע
להצביע בבהן
בוון מד שעות
בעדשה עגולית.
וכתמי אור, במסלול פרפר מנקר
חג בתנועת רשת אהיל נורה,
ללכד נקבי בקר
ברבועי אריחי סלון.
באמבט אני מנח צלוב איברים,
להעמיד ברומו של עולם
זקיפות קומתו הקשה
של אני
גבר.

קוף המחט

קוף המחט, ושקיפות חד האור,
מבעד לתפר הדק הרוכס לעין
צלבי חוטים משחלים לחורי המתנה.
דוקרים בנעיצת מזרק בבשר חי,
קוראים פתח לכניסת מי התקנה,
הזורמים בזעזועי קפיצי עלי זמן,
לקדם פני שכחה.
אצבעון הכת, סופג בכובעו המקסקס,
תנועת מחט לולינית בתפר אור.

נורית אלטוביה

משהו דמך

משהו דמך — התר דמי.
שלשים צלניות מקפריסין
עלו למסר נפשו על אדמתה.
משהו דמך — התר דמי.
בשער שקם עוד יזכר מותנו
גם ערבי, גם יהודי.
משהו דמך — התר דמי.
וילדים נושמים הפקר,
וילדים בוכים הפקר
והם שלף והם שלי.

מהאדמה הזאת
אבן רוגמת אבן.

רק אל תבכה
נער קטן
לא הקלע המית
את הגוזל,
לא האבן,
לא האדמה,
זו הצפור
שעטה על הקלע
ונפלה.

לא אתה,
לא האבן,
רק הצפור.

ראיתי
משוא פנים
שעיף מלשאת
מתאבק לרגלי
אמות
בלי מדה
שעור
בלי קומה
טונה בהסתר
סימני שאלה נקובים
ערופי ראשים
בלי סימת

שלא אוסיף לדאבה עוד

בור אמי יש שני סוגים של אנשים... הקרובים הם הגרועים ביותר... השכנים רעים פחות. אבל היא מבכרת את הנוצרות. מדוע? איני מבין. כשהיא נפגשת עם אוס-עזיז, זו שואלת אותה מדוע לא תבקר אצלנו. תשובת אמי באה מגיה וביה: מחר אם ירצה השם... — בכבוד ובשמחה... בנותיי אוהבות אותך מאד. — גם אני... אפילו בני אוהב את בנותייך ואומר אנדויתיהן שהן היפות כבנות אל-מנצורה. — הוא גם מנומס, ובעזרת השם הוא יהיה מישוהו חשוב שיעניק לך שמחה... — הלוואי אלוהים, גברת אוס-עזיז. ביתה של גברת אוס-עזיז מרוחק מביתנו כדי שלושה רחובות — כלומר, הוא רחוק מאד יחסית. אלא שאמי משתוקקת לבקר אצל אוס-עזיז. הדבר היפה שבביתה של אוס-עזיז הוא המרפסת הגדולה. בנוסף לכך, אוס-עזיז מגלה עתידות בפינג'ן ובקלפים. אמי אומרת עליה שהיא מנבאת דברים רבים ומדויקים... גברת אוס-עזיז היתה מקבלת שכר טרחה בקריאת הפינג'ן, אבל אחרי שבנה חלה, גמרה אומר שתעשה זאת למען השם, ולא תזיק לאיש. אומרים, שהיתה מוכרת "מעשי כשפים המכוונים להרע". חלק ממעשים אלה גרמו לפירוק משפחות ופירוד בין זוגות. אחרי שבנה עזיז החלים, היא החליטה לעשות מעשי חסד בלבד, שכן איש לא ציפה שהוא יחלים. אבל היא ביקרה בקברי הקדושים והלכה אצל גדולי הכמרים. שחטה כבשים והדליקה נרות נשמה... כך החלים עזיז. אמי היתה אומרת על הגברת אוס-עזיז שלשונה נוטפת דבש. כל מה שהיא אומרת הוא מתוק ויפה. ברגע שנכנסנו אמרה גברת אוס-עזיז: צער יקר, חי אלוהים, אנחנו מדברים עליך משלוש. אני ובני עזיז החלטנו לבקרך, שכן הגיעו אלינו תמרים מיוחדים מהדרום הראויים לפיך. ביקשתי מבתי מדלין לבקרך ולשאול לשלומך... — אכן פגשתי... יפה מאד... אלוהים יפתור בעייתה, כלילת היופי והשלמות. ככה צריכות להיות הכלות, אחרת לא צריך. — זה הטקט המעולה שלך... בחיי הבתולה, לא טעמתי את טעם התמרים, שכן אמרתי חייבים לאכול אותם יחד. הביאי, יא אַלפֶת... הבי יא מְדִלִין. אבל איפה צֶלֶאח? — הוא יושב עם חבריו... אני לא ראיתי את בני אוהב מישוהו כמו את מדלין ואלפת. והוא אומר לי, איזה יופי, מאמא. הלוואי והיו אחיותיי. — אחיותיו... והוא יקר להן מאחיהן עזיז, כמוהו בדיוק. אלהינו יוסיף חסד... — אני לא יודעת על מה הוא מדבר... אני רואה שאינו מפסיק לדבר... — אכן, מדלין ואלפת אומרות לי: מאמא, זה יש לו סיפורים ובדיחות, ודברים שקרא בספרים. סיפורים בלי סוף. — בני יש לו סיפורים ובדיחות? חי אלוהים, בבית הוא לא פוצה פה... אבל כשהוא בא לכאן הוא נעשה מאושר... יבשם לו... האל יתן לו קורת-רוח ואלהינו ייתן להן אושר. מדלין באה עם טנא של תמרי זעילול. אמי שואלת אותה: מה אומר לכן הילד הפטפטן הזה? — חי אלהים, טאנט, יש לו סיפורים ארוגים בחוט אחד. אינני יודעת מהיכן הוא מביא את כל הסיפורים האלה... מאושרת מי שתינשא לו... לעולם לא תשתעמם. — לאמיתו של דבר, בתי, אני משתוממת. בבית הוא אינו מוציא הגה מלבד: בסדר מאמא. בסדר מאמא. — כליל הנימוסין, טאנט... האל ישמר... אין כיום ילדים כאלה. — אשר לטאנט מרסל, הרי היא באה בעצמה כל פעם ושואלת

אם אמי צריכה משהו מהשוק... כשהיא מתיישבת, היא מוציאה מארנקה קופסה, ובקופסה קפה מיוחד עם הל ושוף אֶלֶת-המסטיק ועוד דברים שאיני מכיר. היא אינה שותה דבר חוץ מקפה זה, והיא שקמה ומכינה אותו בעצמה. היא אלמנה. בעלה השאיר אחריו חמישה ילדים, שהצעיר שביניהם הוא עמיתי בבית-הספר. הוא שחום, גבוה, ואני גדול ממנו בששה חודשים. טאנט מרסל אומרת, שהוא אינו קונה סנדוויצ'ים מהאיש העומד ממול לבית-הספר. היא מכינה לו כריכים בבית והוא לוקח אותם אתו. כריך אחד של גבינה לבנה, כריך אחד עם חלווה של שומשומין... אחר-כך היה מביא עוד שני סנדוויצ'ים של גבינה ושניים של חלוות שומשומין ואומר לי: מאמא הכינה לך את אלה... היא שהכינה בעצמה, וכמובן, אתה אוהב את מעשי ידי מאמא... בבקשה. כל יום. ואם לא מצא אותי, היה עובר דרך ביתנו ומשאיר את הכריכים, באומרו: אם תחזיר אותם, מאמי תעשה לי סקנדל ותקים שערוריה... אנה ממך! אמי היתה אומרת: אל תבייש את אחיך. תודה, חביבי. דרוש בשלום מאמא. — גם היא דורשת בשלומך, טאנט... — מה שלום גברת חַנְנָה. — השבח לאל, טאנט. — דרוש בשלומה, חביבי, ואמור לה: רפואה שלמה. אם ירצה השם אבקר אצלה מחר או מחרתיים. — אמסור, טאנט. — צא עמו, בני, עד לדלת והודה לו. אשר לבעל הבית שבו אנחנו גרים, הרי הוא מורה ללשון האנגלית. שם אשתו גברת בְּרַפְאֵל. האנשים אומרים שהיא יהודיה... מה זאת אומרת יהודיה? מה זה נוצרי? איני יודע... אבל הם שונים. במה? איני יודע... הם לא הולכים למסגדים, אלא הם מבקרים בכנסיות. אינם מוסלמים. אבל מה ההבדל? איני יודע. אלא שיש משהו מוזר המתגלה על פני הבריות ובדיבורם בכל פעם שמדובר באחד נוצרי או באחד יהודי... האם זוהי מין השתוממות? מין גינוי? התנשאות? פחד? שואה? איני מבין. אף אמי אינה אומרת דבר. אולם שמתי לב שנוח לה עם האנשים האלה. הם שונים וזהו. לאשת בעל הבית קוראים מדאם ברכאת. נודע לי, לאחר זמן ממושך, ששמה הוא מדאם בירקהרט והיא יהודיה מגרמניה ובאה למנצורה עם סאם-סמי, בנה יחידה, ורכשה את הבניין. בעלה מורה לאנגלית. היא שוכנת בקומה העליונה. לא קרה שהלכתי אליה, שכן בעלה מורה אכזר ואלים ביותר. נוסף לכך הוא בעל הבית. בכל פעם שהלכתי אליו עם שכר הדירה — שמונים גרוש — הייתי שם את הכסף בידי בנה של מדאם ברכאת לפני שער הבית ברחוב. הייתי ממתין לו עד שהגיע ולא עולה לקומה העליונה מחשש שאראה את המורה הזה מזעיף-הפנים. יום אחד חלתה אמי. מדאם ברכאת באה לבקרה. אמי ביקשה ממני להכין קפה בלי סוכר. הגשתי לה את הקפה. היא ביקשה ממני לשבת לידה משום שרצתה לשוחח עמי. זו היתה הפעם הראשונה שראיתיה, אחרי ששמעתי הרבה דברים אודותיה ואודות סיפוריה, נדיבותה, נימוסיה, עזרתה לחולים ולנזקקים והביקורים שערכה אצל כל חולה. לשונה היתה ערכית בדיאלקט שונה, אפילו הליכתה היתה שונה... שכן היא היתה גבוהה, רחבה, צחורה ושערה שחור. עיניה שחורות ולחיייה אדומות וצווארה מוארך, כשהיא יושבת חזה נראה מורם. סגנון דיבורה העיד על בטחון עצמי של מְצוּוּה. מאידך היא היתה כלילת העדינות ומנומסת מאד. היא אמרה לי: אתן לך תרופה למאמא ואלמד אותך איך להמיס אותה במים פושרים, כמה פעמים ביום ואחרי

הפרק הרביעי
מתוך רומן
של הסופר
המצרי אניס
מנצור. הוצאת
דאר אל-שרוק,
קהיר-ביירות,
1991.

(1) חיבור של סופר ערבי ידוע מימי הביניים, המספר משלים מפי חיות. תורגם מפרסית ומקורו הודי.
(2) קטידה מפורסמת מאד בשבח הנביא מוחמד.

אניס מנצור, המצוי בשנות הששים לחייו, הוא יליד העיר מנצוריה, צפון לקהיר. הוא למד פילוסופיה ואף לימד נושא זה באוניברסיטת קהיר. מנצור הוא עיתונאי מפורסם מאד. הוא היה העורך הראשי של כתב-העת "אוקטובר" ואחר-כך של העתון "מאיר", בטאון מפלגת השלטון של מוכארכ. כיום הוא פנסיונר, הממשיך לכתוב בכל עיתוני מצרים. מנצור מוכר לקורא הישראלי בעיקר כעיתונאי. הוא היה אנטי-ישראלי, אולם כשעלה סאדאת לשלטון, הוא עמד מאחורי יוזמת השלום שלו. מנצור הפך לידידו הקרוב של סאדאת, ואף הגיע לארץ מספר פעמים בשליחותו. לאחר רצח סאדאת נעשה מקורב ליורשו, חוסני מוכארכ. מנצור כתב ותרגם למעלה ממאה ספרים. לדעתו, ספרו האחרון, שפרק ממנו מוכארכ בזאת בתרגומו, הוא היפה והאותנטי בספריו.

החכיבה וחכיבתי. כשהוא קונה משהו הוא משתף אותי בו. לפני שהוא קונה דבר כלשהו הוא שואל אותי אם גם אני רוצה בו או בדבר מה אחר. ככל פעם אני מסרב, והוא עומד בתוקף לתת לי ממה שהוא קונה ורואה בסירובי פגם גדול. אין סוף להתפעלותי מאנשים יוצאי דופן כאלה.

באחד הימים הלכנו למקום שבו מוכרים פולים וגרעינים. הוא קנה גביע נייר של גרעינים ואחד של פולים ונתן לי אותם. אחר-כך קנה בוטנים עם סוכר ואמר: זה לטאנט, שכן בעת ביקורנו לפני שבוע שמתי לב שהיא אוהבת את זה. יש בכך משהו מוזר ומופלא. התנהגות בלתי שכיחה — והוא עושה זאת בלי כל גינוני טקס ורואה בכך משהו רגיל מאד.

יום אחד, אחרי שנעשינו ידידים, שאלתי: אמור לי, כשאתה מתפלל אתה הולך גם לכנסייה...?
— לא... יש לנו בית תפילה מיוחד. אם תרצה לבוא אתי, בוא מחר עם שחר... בקש רשות מטאנט.

הלכנו יחד. זה שונה מהכנסייה, ולא הבנתי מה ההבדל בין זה וזה ולא מה ההבדל בין הנוצרים והיהודים... ומדוע יש הבדל? לא שמתי לב שיש הבדל כלשהו.

פעם אמרתי לדודה אחת מדודותיי: ידידי עזיז... אמרה: נוצרי?

אמרתי: כן.
אמרה: אוי ואבוי. התפלאתי על כך, ולכן אמרתי לה: אבל עזיז אדיב, נחמד ומנומס מאד. אמו אוהבת אותנו ומאמא אוהבת אותה. בנותיה כלילות היופי והנימוס.

דודתי: ומה אתך אתה?
— אינני מבין... יש להם ספרים וגם תקליטים. — כשתגדל — תדע!

זכורני, שפעם אמרתי לדודי, אחי אמי, אדם חניני ונחמד ובעל חוש הומור: יש לי חבר בבית הזה שקוראים לו סמי. אמו מדאם ברכאת... והיא יהודיה.

— יהודיה? ככה? כלומר, אין כבר מוסלמים?
— אינני מבין.

— ובכן, איך הוא נראה?
— נראה נקי... דיבורו מתוק... קורא הרבה ספרים ומדבר שבע שפות. אני אוהב אותו ומאמא אוהבת אותו...

— מה השטויות האלה, ילד.
— מדוע, יא דודי?

— יהודי?
— כן. מה זאת אומרת... הוא הראשון שאמרתי לו שיש לי

אחות חורגת, לא מאמי, ואני אוהב אותה מאד...
— מישהו מתחבר עם אנשים כאלה?!

— מדוע?
— אתה אל תתחיל לשאול אותי מדוע... מדוע... זהו זה וגמרנו!

מיד הלכתי, דחפתי את דלת חדרו של סאם ועמרתי לו: סאם, אני רוצה לשבת אתך.

— באמת, אתה בחור כלכבי. התכוונתי לקרוא לך. מאמא נסעה והשאירה כמות אוכל גדולה ואני לא יודע לאכול לבד. ברוך השם שבאת. אמור לי מה קראת בזמן האחרון.

המשכנו לדון בספרים... ואני רואה אותו כשהוא מדבר, אוכל ושותה, והוא מגיש לי אוכל... אחר-כך מגבת וסבון. ואחר כך תה ולבסוף הביא ספרים ולא מצאתי שום דבר מוזר בהתנהגותו... הוא אדם רגיל. כליל העדינות, חביב... הוא מתעקש להיות ידידי, וגם אני.

אשר לחברי עזיז, הרי הוא ירש את מלאכת אביו. הוא מתקן שעונים ושעונים מעוררים. פעם אחת הציג לפני כמה שעונים מעוררים שפירק ותיקן. אחר-כך נתן לי שעון מעורר. הוא נשבע בישו ובחיי טאנט שלא יקבל ממני אפילו מיל אחד, משום שאת השעון המעורר הזה קיבל חינם... הסתכלתי בעזיז... יש לו שתי עיניים, שתי שפתיים, חמש אצבעות בכל יד ומדבר ערבית. אמו מושכת, אחיותיו יפות. ביתו פתוח בכל עת. מקבל אותי בסבר פנים יפות. לוחץ לי יד ושואל לשלום אמי ברצינות ובכנות. לא מצאתי בהתנהגותו משהו חריג המעורר חשד או חשש, או גורם לזהירות ולהתרחקות ממנו.

אין הבדל ואין ניגוד בין כל הכריות מכל צבע ודת... אבל

האוכל. ניסיתי אותה על בני סמי והוא החלים מיד. בוא אתי! הסתכלתי על אמי והיא אמרה: לך עם מדאם ברכאת, חביב. מדאם ברכאת הקדימה אותי על המדרגות וראיתי את בעלה מולה. ירדתי מהמדרגות. היא הבחינה בכך מיד, החלה לצחוק ואמרה: אברהים, הילד ירא ממך. בוא אתי, חביבי, אל תחשוש... בוא. היא ירדה ואחזה בידי ואמרה: הלוא תכיר את בני סמי. הוא חפץ שיהיה לו ידיד כמוך... מנומס ושוחר-ספר. סמי יהיה מאושר מאד לראות אותך... בוא.

הדבר הראשון שהבחנתי בו בדירה הוא שהיא מלאה. יש בה דברים רבים מאד. היא מלאה בכיסאות, שולחנות וארונות. הרצפה מכוסה שטיחים. על הקירות תמונות. בפינות פרחים. הקירות לבנים. כל מה שרואים מאיר עיניים, ואיני יודע איפה מקור האור. בבית היה ריח בושם מוזר שלא הכרתיו מקודם. שמעתי קוראת: יא סאם... בוא.

היא אמרה, צוחקת: זהו בני. וזהו צלאח. עליכם לשבת יחד. הוא קורא כמוך, והוא מנומס. צאו יחד לטייל. לכו לספרייה, דקה אחת.

נכנסתי. עמדנו אני וסמי והוא היה הראשון שדיבר. שאל אותי: קראת את סיפורי אנדרסן...?

— לא.
— קראת את כלילה ודימנה?
— כן.

— אתה מכיר את סיפור עליזה בארץ הפלאות?
— כן. ואתה? יודע שירה בעל-פה?

— מעט אנגלית, בצרפתית ובגרמנית.
— כל השירה שאני יודע בעל-פה היא ערבית בלבד.

— אני יודע מעט שירה בערבית...
— קראת את הספר "מוסר העולם הזה והדת"?

— לא.
— קראת קסידת "אל-פֶרְדָה"?

— לא.
— אני יודע אותה בשלמותה בעל פה. האם קראת את סיפור

זינאת?
— לא.

— האם קראת את "האהבה והמזימה" של המשורר הגרמני שילר?

— לא... אני אראה לך את הספרים שיש לי ואתה תראה לי את הספרים שיש לך. אם תרצה ללמוד גרמנית או איטלקית אני

אמליץ על מי שילמד אותך.
— בחפץ לב.

— מתור נלך יחד.
סאם היה הילד הראשון הקרוב לגילי שהפליאני והקסים אותי:

הוא יודע לשונות רבות וקורא אותן. יש לו ספרייה גדולה, ויש לו סיפורים וחידודים. הוא בעל הופעה נקייה. לבושו תמיד נקי, וכשהוא מדבר אודות אמו הוא אומר: מאמי, כבודה, ואמי

ברנארד-הנרי לוי

המשכיל בתנאים חוזרים ומזוועים אלה? כלום בעת צרה כרונית כזאת יידום? לאו, אומר הנרי-לוי. אישית, לחלוטין אישית, ינסה המשכיל לשחות נגד הזרם, לעמוד בודד בפרץ, בקרב האבוד שהוא יבוא לנהלו: "האינטלקטואל", כותב הוא, "יהיה למוראליסט".

בין התפרשות להתהדרות

מעטה לא תבוא איפוא עוד לעולם, לדעתו, שום גאולה וישועה — לא ממרומי השלטון ולא מהמוני העם. לעומת כל אלה יהלכו להם אלפי בודדים, יחידים בעמים כמוהו, והללו יוסיפו להטיף, לשם שמיים, לאמת, לטוב ולצדק, אף-כי לא יתנו עוד שמץ אמון ב"מהפיכה", ב"סוציאליזם", ומרירתם תהא איפוא ללא תוחלת, לאורך-ימים. חמור מזאת: האינטלקטואל המורד יהיה עצמו מעין חריג בחבורת האינטלקטואלים הכללית, ורק הוא יהיה למעשה ראוי לתואר זה. יילך כאן הנרי-לוי בעקבות סופר אחר, ז'יליאו בנדה (BENDA), שעוד בשנות העשרים כתב ספר צנום שעשה תקופה: שמו היה "כגינת האינטלקטואלים" (LA TRAHISON DES CLERCS) ובו הוקיע את צעידת עמיתיו בתלם, ללא עצמאות-אמת של איש-הרוח, או דבקות אמיתית בעקרונות המוסר. ברנארד-הנרי לוי ישייך עצמו למיעוט מיוחס זה, וכאן כבר תבלוט מעין התהדרות עצמית, והיא תחזור על עצמה בכל כתביו. אולם לצד מגבלה זאת יתבלט גם מלוא כשרונו, שכן בכתביו יפגין הוא התפרשות מרהיבה על פני שטחים כמעט לאין-ספור.

עם זאת, תצוף ותעלה השאלה: היש בכל השפעה הזאת די עקיבות, די קוהרנציה, ידיעה די מעמיקה בסוגיות הרבות שהוא שוטח בפנינו, וכפני עצמו? או שמא אין כאן הלימות מספקת בין השאלות לאין-סוף שהוא ישאל לבין יכולתו התשובות שהוא יספק לקוראיו? מצד, החרשתי מאוד מהיקף קריאתו ומיריעת סקרנותו, אולם בצרפת האשימוהו רבים בחובבנות ואפילו בחוסר-ידע מספיק בסוגיות רבות. איש דגול וצנוע מאוד כאחד, ריימונד ארון (RAYMOND ARON), מראשי האינטלקטואלים בצרפת, שעמו קיים ברנארד-הנרי לוי קשרים לא מעטים, כתב עליו בזכרונותיו: "אין לי מגע אישי עם 'הפילוסופים החדשים'. אין הם מייצגים באופן מקורי את החשיבה הפילוסופית. אין להשוותם לא עם הפינאנטיסטים, ולא עם האנאליטיקנים. הם כותבים מסות מחוץ לנורמות האוניברסיטאיות. הצלחתם הו-בטחה על-ידי אמצעי-התקשורת, וכן בשל

כלשהי לרגליו, הוקדשו למעשה כל מסותיו של ברנארד-הנרי לוי. אנו נעסוק בהן כדי להתמודד עם טיעונו ולהגיע, אם אפשר, דרכן ובאמצעותן, למידה של אמת הגותית והיסטורית שתוכל לעמוד במבחן הימים.

הבדידות כדגל ומפלט

בהיותו בן עשרים, בשנת מרד הסטודנטים ב-1968, עדיין נתפס ברנארד-הנרי לוי, כדבריו, לשעה קלה, לקסמי המארק-סיזם, נוסח הפילוסוף האהוב עליו AL-THUSSER, הפסיכואנאליטיקן LACAN, הסטרוקטוראליסטים ששלטו אז בכיפה. עם זאת: חיש-מהר, כל הקורה ברוסיה, הופעת סולז'ניצין, מוראות הגולאג, פלישת הטנקים הסובייטים לפראג ולבודפשט, באים לרסק את אמונותיו הקודמות, לרבות הנהירה אחרי היות הסופר "מגויס", ניצב לימין עמו ומעמדו. מעתה הוא חש בכל נימי נפשו, כאורח וכאינטלקטואל, כי נעזב ונגנש הוא על-ידי המאורעות, כי גלמוד הוא, ללא יכולת כלשהי לבטוח עוד בנדיבים, בשליטים, באידיאולוגיות, בקדמה. מעתה, האמת שהוא ידבק בה לא תישא עוד אופי "ציבורי", כי האמת הקרויה "ציבורית" כולה שקר היא ומרמה. על האידיאולוגיות הוא יאמר במסתו הראשונה: "אני ממזר (ENFANT NATUREL) של זוג שטני — הפאשיזם והסטאליניזם" שהוא יאחדם בנשימה אחת כאחים-תאומים ממש, כשני אופנים של אותה טוטאליטאריזם. בספרו "הברבריות בעלת דיוקן אנושי", שייצא לאור תשע שנים לאחר מכן, ב-1977, ושיזכה להצלחה מסחררת ואף יתורגם לשפות רבות, הוא יתוודה: "עוד מעט אהיה בן שלושים. האמנתי במהפיכה. עתה אני תוהה אם עדיין רצויה היא", ומאחר שמעולם לא נתן אמונו באידיאולוגיות ימניות יכריז מלאנכולית: "ב-1968 מת הסוציאליזם", וישקע בפסימיזם עמוק: "החיים הם יעד אבוד", ו"יש להגות עד תום את הפסימיזם בהיסטוריה". לפיכך מסקנתו הראשונה תהיה: "אין עוד פוליטיקה. מה שנותר ממנה הוא אתיקה וחובה מוסרית", מול-פני עולם של רשע, אלימות ושררה. יתירה מזו: כל מדינה, כל ארגון חברתי, יהיו להתגלמות השררה, וכל שררה אינה אלא הענקת זכויות-יתר לררי-מעלה, על חשבון הכופפים להם. מעתה לא יהיה עוד כל טעם לשרת את "הנסיך" (לפי הגדרת מאקיאבלי), או אף "לשרת את העם", שכן אותו עם מעלה, ללא הפוגות ובכל עת תמיד, שליטים ונסיכים על עצמו שיבואו לרמסו ברגליים. מה יעשה איפוא

ברנארד-הנרי לוי, יליד אלג'יר, 1948, צרפתי בתרבותו, יהודי במוצאו, הוא הרבה יותר מכוכב עולה, אפילו מטאורי, בשמי הספרות וההגות בארצו. מראשית הופעתו הכתובה הוא מעין "אנפאן טריבל" בעיני הציבור הרחב ובין עמיתיו. הוא נחשב לאחד מארבעת הסופרים הצעירים, שלאחר זעזועי צרפת בתקופת מרד הסטודנטים ב-1968, נקראו בפי כל "הפילוסופים החדשים". אנדריי גליקסמן הוא הבוגר, אף האזוטרי ביניהם. אלן פינקלקראוט מצטיין ברצינות שקולה ובנקיין סגנונו. שמואל טריגאנו — אולי המוזר ביניהם, על רקע מוצאו העדתי — הרים, מכל מקום בעבר, מעין דגל של "משיחיות ספרדית", בעולם היהודי וגם בישראל. עם זאת, הפורה מכולם, הפולמוסן מכולם, המסאי המובהק על-פי טבעו (אף-כי חיבר גם שני רומאנים עד כה), השופע כולו ומפזר רעיונות לכל עבר, היה ונותר ברנארד-הנרי לוי. כישוריו הם ממש כזיקוקים-דינור, שפתו קולחת, פעם בעוצמה ובחומצותיות, ופעם נינוחה יותר, ואפשר להציגו כאחד מאמני הלשון המיוחסים ביותר בצרפת של ימינו. הוא פרץ בתנופה לכל אמצעי-התקשורת, ובעיני כותב שורות אלה הוא נראה כמשקף ביותר את רחשי הדור העולה. לכן ננסה, במסה זאת, לעמוד על עולמם הרוחני של הנוהים הרבים אחיו בקרב המשמרת הצעירה.

היסטורית וסוציולוגית, הייתי ממקם אותו בדור שבא "אחרי". ואמנם כן: ברנארד-הנרי לוי כתב את ספריו אחרי שתי מלחמות-עולם הרסניות, אחרי השתלטות ונפילת הפאשיזם וההיטלריזם, אחרי זור-עות הסטאליניזם, אחרי השואה היהודית. הוא צאצא הגולאג הסובייטי, אושוויץ "הפולנית", דראנסי הצרפתית, ירושלים העברית המתחדשת. ועוד: כמושג "אחרי" יש למנות, זו לאחר זו, אף כי במרחק של תקופות ארוכות-ביחס, את פרשת דרייפוס, בשלהי המאה הקודמת, את כניעת וישי המבישה לפולש הנאצי. תחת עיניו ממש התחוללה פלישת הטנקים הסובייטים לפראג הנושמת לראשונה אוויר חירות, לצד דיכוי מחודש של זכויות האזרח ברוסיה עצמה, תחת שרביטו של ברז'נייב. כך יש להבין את ברנארד-הנרי לוי, וכבר עתה נוכל לתהות ולשאול: כיצד, על חורבות אלה של ההיסטוריה, מסוגל היה הדור העולה לתת עוד אמון בקדמה כלשהי, באידאולוגיות השוחרות עתיד טוב יותר, בטבע הטוב של האדם, בכוונות הרצויות של שליטי-עמים, או בצינוי האינטלקטואלי "להתגייס" ולהוסיף להתמכר לענייני הכלל, תוך טיפוח אופטימיזם חברתי כלשהו? באלו אמונות, באלו עקרונות עוד יוכל הוגה צעיר למצוא לעצמו מפלט מפני "הכל הבל הבלים", להינצל מכלל ייאוש ולעגון איכשהו בחוף-מבטחים? ואמנם כן — לכל אלה, לחיפוש אחר קרקע מוצקה

"אני, מה שקוראים אינטלקטואל מגויס. אמרתי כך וגם הוכחתי זאת [...] אך לאחר אמירה זאת, אנא שימור-לב: אין אני הופך זיקה זאת לכלל. אין בכך כל מחויבות או ציווי [...] קיימים אינטלקטואלים המתגייסים, וקיימים אינטלקטואלים שאינם עושים זאת. שתי הגישות הן מוצדקות".

"אכסורד הוא לדבר על א-פוליטיבות... שכן, מהי התחדשות הדמוקראטיה — אם לא פוליטיקה? מהי התביעה לחירות? מהי הדרישה לצדק?"

דיוקנו של הוגה

היעדר מוסד ביקורת מוסמך בפאריז של ימינו. [...] הם עוררו סנסציה, קודם-כל בשל הוקעתם הראדיקאלית את הסובייטיזם, ואפילו את המארקסיזם. עד כאן, צד החומרה שביחסו אליהם, ומכאן בולטת גם נימה מרוככת יותר, בזו הלשון: "עם זאת, אין הם שוגים. מבטאים הם רגישות, תגובה מקורית לאסונות הזמן — אותם אסונות שאדם בגילי חי אותם בעבר, לצד אסונות ההווה שהם חיים אותם יחד עמנו". מכל מקום, ריימונד ארון, שהגיע לפסגות המחשבה הסוציולוגית בתקופתו, לא "פלש" מצדו לתחומים המשתרעים מעבר לידע שלו, ולכן נושא ספר זכרונותיו את השם האופייני: "חמישים שנות מחשבה מדינית". אשר ללוי, הוא צעד בדרך אחרת: הוא בחר בידועין במסות שכהן הגיע לאדנות נדירה. ברם, המסה אינה תוצר של מחשבה שיטתית. כוחה הוא בהגבה על שאלות התקופה, ובעשותה כן יש בה כוח מתסיס בלתי-מבוטל. ברנארד-הנרי לוי היה ונשאר מסאי בחסד, משכמו-ומעלה בארצו, ואף מחוצה לה, ובתור כזה נאזין לדבריו. שכן, כאמור, עשוי הוא לשמש לנו מעין "שפן ניסיון" בכוונה לבחון את המתרחש לא רק בתקופה עצמה, אלא בראש וראשונה במחשבת המשמרת הצעירה — זו שבאה "אחרי", ועתה היא כולה נתונה "בתוך".

ביטוי לדור העולה

אילו ניסינו להגדיר, כללית, את עיקרי אמונתו של ברנארד-הנרי לוי, היינו מעמידים אותם על דבקתו בזכויות האדם והאזרח, על דבקת לא פחות עמוקה בדמוקראטיה, על צימצום-מדעת של המדינה וסמכותיה עד ל"מינימום" הכרחי, והעיקר — ויתורו המלא והמוחלט על כל החזונות החברתיים החובקים זרועות עולם, תוך זיקתו הבלעדית לעקרונות המוסר ונקיון-הכפיים, מול חברה שלא זו בלבד שאינה אידיאלית, אלא שורצים בה הרשע, השררה והזדון. בוותרו על אידיאולוגיות בכלל, ואלה החובקות זרועות עולם בפרט, יימצא ברנארד-הנרי לוי תואם לא מעטים מבני-דורו הצעירים, הסוגדים לא-פוליטיים מופגנת, המפרשים את זכויות האדם והאזרח כהגנה, בעיקרה, על האזרח כפרט, כחיד, ללא השלכות חברתיות כלשהן, שהן, לדעתם, משלות ומליכות שולל.

כל התמורה הזאת ברור העולה התחילה למעשה במרד הסטודנטים ב-1968. חבריו של ברנארד-הנרי לוי (שאף הוא היה אז סטודנט), ברובם הגדול בני-טובים, לא חשו בנוח בחברה הצרכנית התא-

וותנית שמתפתחת והולכת סביבם. הם מאסו בשיטת הקתדרה האוניברסיטאית של מוגולוגים פרופיסוראליים מול הפה הנעול של תלמידיהם. במדינה שלט ישיש פרטרנאליסטי, כמעט מלוכני, בדמות דיוקנו של הגנרל דה-גול, בערוב יומו. ומסביב "היום הסער": טנקים סובייטיים משתלטים על בירות בעלות עבר הדור, כפראג ובודפשט; סולו-ניצין מפרסם ספר סנסאציוני בשם "יום אחד בחיי איוון דינסביץ", המוקיע את מחנות-הריכוז בכרית-המועצות; מאורסה-טונג מצדו קורא ל"מהפיכה התרבותית-הפרוליטאית הגדולה" המתפרשת כאנטי-תיזה לקומר-ניזם הסובייטי. הסטודנטים הפאריזאיים המורדים קמים נגד כל הממסדים, בראש-וראשונה הממלכתיים, ונושאים סיסמאות-חירות — נוסח IL EST INTERDIT D'INTERDIRE (כלומר, אסור לאסור כל ביטוי חופשי, בזירת האומה והתרבות), וכן L'IMAGINATION AU POUVOIR (או, "כל השלטון לדימיון") — בעד צורות חדשות של חיי-ציונות חברתיים, ללמדך כי יש להמציא בדחיפות צורות חדשות וחירותיות יותר של חיי חברה ואדם. כל אלה תוך שנאה עזה למפלגת הקומוניסטי-התחלואים וההסתאכות בכרית-המועצות. עם זאת, לא חלפו ימים רבים והמרד דעך, המתרסים הוסרו, הסטודנטים המאוכזבים סיימו את לימודיהם, וחלק הארי פנה שוב לחיים פרטיים ולקאריירה. מיעוטם, וביניהם ברנארד-הנרי לוי, לא יכלו לשוב סתם לחיי אבא-אמא. רווי פסימיות עמוקה יתחיל לפתח היסטוריוסופיה משלו, לפיה מדינה ורשע הם למעשה הייגור-הת-לאורך כל ההיסטוריה הנודעת הת-פצלה ותוסיף להתפצל החברה האנושית למנהיגים ולמונהגים, לנצלנים ולמנוצ-לים, למשעבדים ולמשועבדים. "האדנות", כותב הוא, "היא חוק העולם". גרוע מזאת: "בני-האדם הם המייצרים את כניעתם-הם, ואין זאת אומרת שהם נהנים מכך". עצם העובדה שבני-האדם מתקבצים יחדיו היא המולידה את האדנות ואת הכפיפות לה. לפיכך, תורת האנארכיסטים, לפיה תיתכן בעתיד חברה מתוקנת יותר, ללא אדנות וללא מדינה, היא הבל-הבל היא גם ההשגה של פרידריך אנגלס לפיה תוחלף, בבווא היום, המדינה במה שהוא כינה "אדמיניסטרציה של החפצים", כלומר, משטר ללא שלטון האדם באדם, והוא יהיה על טהרת הראציונאליות והקואופרציה בין אזרחים סולידאריים. המדינה, קובע ברנארד-הנרי לוי, המושתתת כולה על אדנות המעטים וכפיפות הרבים, לא תשתנה לעולם, גם אם יעברו עליה חליפות רבות. לכן, הוא

מסכם, "ההיסטוריה אינה קיימת כיעד, או כאתר לקיום מהפיכה". אפילו תובטח לאזרח ההגנה הטובה ביותר, בתוקף מה שקרוי זכויות האדם והאזרח, הוא לא יימלט מכפיית המדינה, שכן תמיד, לצד הזכויות תופענה החובות, ויהיה תמיד מי שידאג, "מלמעלה", שהחובות הללו ייכפו, הר כגיגית, על האזרח-היחיד. זו הסיבה שהחלום לשנות ולשפר את העולם לעולם לא ימנע את מה שהוא קורא "הרע הראדיקאלי". מבחינה זאת, "ההיסטוריה אינה קיימת כלל", ובוודאי שאין שחר להיסטוריה מהפכנית שתבוא לשנות סדרי עולם. אפילו אותו "עם עבדים מזהר-עב", המוזכר בשירת "האינטרנאציונאל", איננו ניצב כלל, בתהליכי ההיסטוריה, בצד המהפכני של המתרס. כפוף היה וכפוף יישאר לאדוניו, הישנים או החדשים. לפרוליטאריין אין כל יכולת להיות מעמד שליט וברנארד-הנרי לוי מדגיש כאן בתוקף: "כל האומר קדמה אומר מעמד עולה", שיהפך חיש-מהר למעמד שליט על אחרים ויחליף את המעמד השליט שקדם לו. החברה האנושית היא מעין קארוסלה מסתובבת שבה מתחלפים המעמדות השליטים אחד בשני. משום כך יש למחוק את מושג הקדמה מן המילון: "כולנו שבוני העולם, של מעגל ללא מוצא, שכל הנתיבות בו מוליכות באופן לא-יגונה לאותה תהום".

אין איפוא קדמה — וחסל.

כזב הרלאטיביזם

האמנם? בחוגים אינטלקטואליים אופנה היא להקטיר קטורת לרלאטיביזם בכל המישורים. ואמנם, מעתה ואילך הכל יחסי: אין שום עדיפות לתרבות אחת על רעותה; המערב איננו עולה על המזרח; ההווה איננו עדיף על העבר, ואולי אפילו להיפך: שבט פרימיטיבי בלב אפריקה לא ידע את זוועות "הקדמה" האירופית שהתלוותה במלחמות-דמים, בהרס המוסר, בהשמדת עמים, בשואות לאין-ספור, בעבריינות, בסמים, בכל מכות מצרים. כלום יכולים הדורות שידעו את היטלר וסטאלין, את אידי אמין ואת פי-נושה וקאדאפי להוסיף ולהתקשט בנוצות הקדמה — פרט להישגי מדע הרפואה וכמה חידושים טכנולוגיים המקלים על חיי היום-יום, ואין להם שום נגיעה למוסר ולשיעור-קומתו של האדם? מכל מקום, דור מחנות-הריכוז הוא הוכחה חותכת שאין קדמה תחת השמש. את התיזה הזאת יאמץ ברנארד-הנרי לוי לעצמו מראשית יצירתו הספרותית, ודרכה יגיע למעין ניבלציה בין תרבויות וציביליזאציה, במסגרת "הרע הראדיקאלי".

כל פוסלי הקדמה מסתמכים איפוא, בראש וראשונה, על כך שהמאה העשרים היתה-והינה הזוועתית מכולן ומייצגת בכך את ה"אנטי-קדמה" ללא עוררין באנושות. ברם, ההיסטוריה אינה נמדדת על-פי שיאי הרשעות שבה בלבד — שכן רשעות זאת היתה קיימת בכל העמים, בכל היבשות,

ריח קל של אליטיזם עולה מספריו: האינטלקטואל הוא העומד אצלו בפרץ, הוא המתייצב על חורבות האידאולוגיות, הוא השוחה נגד הזרם, הוא הנראה כמעט כ"שומר החותם" של המוסר, הוא גם המתעטף בכדידותו, ללא אמונה, או ללא אמונה יתירה בתיקון החברה והאדם.

"בני-האדם, כאשר הם בני-חורין, מתחברים זה עם זה סביב אידיאה, סביב סמלים — ולא על רקע אתרים עמומים (OBSCURS) שהטבע הביאם להיוולד בהם." "זו לאומיות של אידיאה"

המדינה, קובע
ברנארד הנרי
לוי, המושתתת
כולה על
אדנות המעטים
וכפיפות
הרבים, לא
תשתנה לעולם,
גם אם יעברו
עליה חליפות
רבות. אפילו
תוכטח לאזרח
ההגנה הטובה
ביותר, בתוקף
מה שקרוי
זכויות האדם
והאזרח, הוא
לא יימלט
מכפיית המדינה

כל פוסלי
הקדמה
מסתמכים
בראש
וראשונה, על
כך שהמאה
העשרים היתה-
והינה הזוועתית
מכולן ומייצגת
בכך את
ה"אנטי-קדמה"
ללא עוררין.

וכמעט בכל העידנים ההיסטוריים. את הקדמה מודדים בהשוואה בין מצבו של האדם בעבר חברתו לבין המציאות שבחברה שהוא חי בה עתה. בהתאם לכך ניתן לשאול: האריס הכנוע לאדונו בימי הביניים, כלום אפשר להשוותו למצב האיכר בימינו, המעבד את נחלתו ללא שוט של אדון על גבו? האזרח שנכלא בכלא הבאסטיליה, ללא משפט, בימי המלוכה הצרפתית, כלום ניתן להשוותו למעמד האזרח, במדינה דמוקרטית בימינו, שרק בית-משפט הדין את דינו מוסמך לשלחו מאחורי סורגים? בימי נעוריי, הפועלים מן השורה השתכרו כמעט שכר-רעב, חיו במשכנות-עוני, וכאשר אחזו כנשק השביתה היו משלחים לעתים נגדם כוחות משטרה וצבא כדי להפחידם, ואף להטביע את מחאתם בכחליידם. לעניות דעתי, רק זלזול של שבָּעים הוא המביא אותם ללעוג להישגי הדור, הרפואה, השכר, נוחותם היחסית וקלות השגת מצרכי-חיים חיוניים, הקלות בתחבורה, בנופש, בזכות לגמלת-זְקנה, שהם היום נחלת העובד הרגיל — אם נתעלם מתופעות חמורות כגון אבטלה, תת-תזונה ועוני, המוסיפות לפקוד אף את הארצות המפותחות ביותר. עם זאת, האזרח הרגיל בימינו, מכל מקום בארצות המערב, זוכה בדין בהבטחת זכויותיו הבסיסיות כאזרח, כעובד, כאב לילדים. יש "תירבות" משמעותי של אורחות-החיים, שדורות קודמים לא ידעוהו. קיראונא את ספרי באלואק ודיקנס והם יעמידו את כולנו על מידת הטמטום, האנוכיות והחרשות האטומה לסבלות הזולת ששלטו עוד לפני מאה וחמישים שנה. כל אלה הם תוצאה של קדמה, אפילו זו מתמהמהת לעתים או מזדחלת, וכל שוללי הקדמה לוקים למעשה במעין "דאלטוניזם" חסר הבחנה. הוא הדין באידיאולוגיות שעמדו בסימן הקדמה, גם אם מאזן הכוזב לא מעט. הליבראליזם הכלכלי הקלאסי, למשל, חסידיו סמכו את ידיהם על "היד הנעלמת" שתביא לכלל איזון פורה בין ההיצע והביקוש, וכתוצאה מכך, לפי אדם סמית, תתרחב, THE WEALTH OF NATIONS ותבוא רווחה גדולה לעמים על אזרחיהם. אפילו תחת ניתוחיהם "המדעיים" של מארקס והמארקסיזם, ששללו לכאורה את מושג הקדמה והש-ליכו את יחבם על תהליכים כלכליים וסוציאליים אובייקטיביים שיגלמו את המעבר מקאפיטאליזם לסוציאליזם — רתחו רגשות-זעם נגד עוולות המשטר הרכושני; ולעומתו הם ציירו תמונה מרהיבה של משטר עתידי שביא לנצחון הראציונאליות הכלכלית והחברתית וגם יעלה את האדם עצמו עד להיותו יצור "פוליואלנטי" עתיר-כשרונות וחירותי עד קצות אצבעותיו. אם לכך אין קוראים ציפייה לקדמה, אינני יודע עוד ציפייה מהי.

ודאי, קדמה זאת מעולם לא היתה ואיננה גם עתה "ליניארית" לקראת האושר והעושר. זהו תהליך מורכב, מסוכסך,

מלא רגסיות, אך בסופו של דבר הוא "הוליד", ברחבי-תבל, אנשים ללא-ספור המהווים דגם מתקדם של אנשי תרבות ומוסר, אפילו מתפרצים עדיין בעמים יצרים היוליים אפלים. יש אומרים, ואני ביניהם, כי דווקא בשלהי המאה הנוכחית, ועל רקע לקחי העבר, גוברים הסיכויים כי הראציונ-אליות, התבונה, יכריעו את הכף ונתחיל להיכנס למה שקוראים עתה "סדר עולמי חדש", שבו תפחת האלימות, או שיקומו רבים נגדה והללו יתגייסו לפתור בעיות לא בכוח הזרוע, או בכוח העדיפות הכלכלית העיומה, אלא בתוקף כללים אוניוורסאליים יותר.

קאפיטאליזם לעולמי-עד?

מדוע, בכל זאת, בא מיאוסו של ברנארד הנרי לוי (להלן: בה"ל) בסוציאליזם ובקדמה — מאחר שתחילה ראה עצמו כאיש השמאל? תשובתו תהא כאן חדה כתער: הפרוליטאריון ליד הגה השלטון, פירושו בודפשט ופראג, לטובת נסיך חדש. להלן טיעונו: אין סוציאליזם ללא חיסול הבורגנות על קנייניה; אין סוציאליזם בלי הלאמת כל אמצעי-הייצור; אין סוציאליזם בלי דיקטאטורה, המסווה את עצמה בשם "הדיקטאטורה של הפרוליטאריון", ולמעשה היא רודנות על הפרוליטאריון; אין סוציאליזם בלי טירור נגד מתנגדיו, ולאחר מכן, אף נגד תומכיו וחסידיו. הסוציאליזם, כותב הוא, הוא המציאות הווועתית, המגולמת בגולאג. ומאחר שכל אלה נעשים בשם המפורש של הקדמה, הקדמה היא מכונה ריאקציונית המוליכה ישירות לקטסטרופה.

הוא טוען: המהפיכה הטוטאליטארית היא המהפיכה היחידה המוכתרת בהצלחה. המארקסיזם, מוסיף הוא "הוא האופיום של העם". הוא רואה בו מעין דת חדשה, המקדשת את עצמה ואת מטרותיה, וכל פעם שדת מגלמת את עצמה בפועל, בכל פעם שהמקודש בעיניה מכה שורש בקרקע המציאות החברתית, הברבריות אינה רחוקה, וגם לא הטירוף הרצחני.

למעשה, האנטי-קאפיטאליזם הקומוניסטי איננו אלא מעין קאפיטאליזם מנוון, מאיץ וזרז כושל למהפיכה תעשייתית, ו"תוכנית החומש אינה אלא כלכלה בורגנית פלוס טירור ומשטרה". וכאן באה אזהרה נוספת: "אין סיום אופטימי להיסטוריה, אך ייתכנו סיומים טראגיים — זהו לקח המאה הזאת". אף-על-פי-כן הוא סבור, כי גם אם הפאשיזם והקומוניזם זיעזעו את החברה המודרנית על יסודותיה, הקאפיטאליזם הקלאסי יוצא מזעזעים אלה וידו על העליונה. הקאפיטאליזם, טוען הוא, הוא המשטר הראשון בהיס-טוריה שאין לו קברנים. אפילו יתיימרו "מהפכנים" להעלות את הכורת על הקאפיטאליזם, חברה ללא קאפיטאליזם תהיה הגרועה בקאפיטאליזמים: "בין הקולאק והקומיסאר בוחר אני, ללא היסוס, בקולאק".

כלום יישאר בה"ל מבוצר ומחופר בעמדה זו — או שמא יחול בה שינוי? תחילה נשבע הוא בנקיטת חפץ כי "לעולם לא נהיה עוד יועצים לנסיך. לעולם לא נהיה עוד 'מגדלי-אור' לעמים. לעולם לא נעמוד עוד 'לשירות המורדים'. יהיה צורך לוותר לעולמים על מתן 'שירות לעם'". כלום מקפל הוא איפוא את כל דגליו, מוותר על כל מאבק ונכנס, כמנהג אינטלקטואלים אחרים, ל"מגדל-השן" של היצירה הספרותית ותו-לא? מסתבר שלא. מסתבר כי בתורת יחיד נכון הוא לנהל קרב, הנראה בעיניו אבוד מראש נגד "הנסיך", נגד המדינה, נגד עוולות הקאפיטאליזם. נילחם, כותב הוא, "למען האידריאה הבלתי-אפשרית של עולם ללא אדנות, משום שללא מאבק יהיה העולם גרוע עוד יותר".

כאן נעיר מספר הערות: הקאפיטאליזם הרי איננו משטר חסר הגדרה. הקאפיטאליזם, גם כאשר בשלכיו המאוחרים הוא משלים עם מעורבות ממלכתית, או חברתית — הרי שביסודו של דבר כלכלת-השוק, כלכלת-התחרות, היא מלחמה בין היצרנים, שבה מנצחים החזקים, מובסים החלשים וניטש בה, קודם-כל ומעל-לכל, מאבק מתמשך בין הון לעבודה, בין המעסיקים והעובדים. אשר לנציגי העובדים, אין הם יכולים לקבל, ללא הרהור וללא ערעור, את חוקי השוק, בחתירתם להשיג את צרכי-היסוד שלהם ושל המוני העם. ואמנם כן, אם להגדיר את המתקדמים בין העובדים, אפילו אינם מרימים עוד יד נגד הקאפיטאליזם כמשטר, אפילו אינם רודפים עוד אחרי אוטופיות ערטילאיות, ניתן להעמיד את תביעותיהם על צרכי-היסוד הבאים: חינוך לכל, השכלה לכל, דיור לכל, רפואה לכל, עבודה לכל, גמלת זְקנה לכל. ככל שצרכי-יסוד אלה יהיו פחות כפופים לחוקי השוק, ויהיו חלק של מדיניות חברתית מתקדמת, מתכננת, מתקנת עוולות ופורשת כנפיה על מחנה העובדים ומעוטי-היכולת, כן ניתן יהיה לכוונה בשם סוציאליזם, או סוציאליזם האפשרי, העולה בקנה אחד עם הדמוקרטיה. מדיניות כזאת, אם תהיה צלחה, תביא רווחה להמוני העם, תתרום להעלאת רמתם האזרחית והתרבותית ותהיה כולה מושתתת על כמה עקרונות-מוסר אוניברסאליים, הוא הדין בעולם השלישי, הממתין לסיוע אמיתי ונרחב שיבוא מצד המדינות המפותחות; הוא הדין בסכסוכי-עמים, על יסוד ההנחה שמגיע לכל עם הגדרה לאומית-עצמית משלו; הוא הדין בפתרון בעיות בינלאומיות לא בדרכי מלחמה, אלא בדרכי תיווך ובוררות, ואם יהיה צורך בכך, אף בתוקף התערבות העולם המאורגן נגד כל המפר את כללי שיתוף-הפעולה והסולידאריות העולמית. אין אלו חלומות באספמיה, לא הלכנו שולל אחרי חזיונות משיחיים של "ויהי באחרית הימים", לא חרגנו מעקרונות דמוקרטיים, לא מסרנו עצמנו בידי "נסיך" כלשהו, ותרמנו לוויכוח המתמשך

מקיצוניות אחת לשנייה. בספרו "השכח לאינטלקטואלים", מספר הוא כיצד הת- הפכה אצלו הקערה על-פיה: "הפילוסופים החדשים אמנם ניצחו, אך מיד, הפרשנות הפופולארית שניתנה להגותם, הפכה את מחשבתם למחשבה רפה, מצניעה-לכת, חלושה, בלתי בוטחת בעצמה, מינימליס- טית". והוא מוסיף בלגלוג מר: "הכל התחיל בשלהי שנות השבעים. נפתחה מלחמה נגד כל הסיסטמות, מלחמה נגד עצם הקוהרנציה. הכול התרחש כאילו בחרו שלא לחשוב עוד כלל". כלום יסכים איפוא הוגה כמוהו למות ההגות, או להשטחחה, לרפיפותה, להסתלקותה מכל מה שקרוי היה פעם "השקפת-עולם"? פתאום אומר הוא לעצמו — ולנו — דבר-והיפוכו. מצד אחד הוא מכריז, ש"יש להתקשר מחדש אל הסיסטמות", אך מצד שני, רפות שוב ידיו והוא אומר באנחה:

ברנארד-הנרי לוי

"האינטלקטואל הוא פסימיסט, כי השמיים ריקים עתה והפתרונות הטוטאליים הם מאתנו והלאה". המוצא ימצא אצלו בהכרזה האופיינית הבאה: "קשור אני לערכים הקלאסיים הגדולים של האדם האירופי". כאן ישאלוה ודאי החסידים המושבעים של העולם השלישי (הק- רויים, בצרפת, TIERS-MONDISTES): מה פתאום דבקות זאת באירופה וכמה שקרוי תרבות המערב? התגובה תהא, גם אצלו וגם אצלנו, כי התשובה האירופית הקלאסית, בעלת התנופה האוניוורסאלית, עשויה לחלצנו מתהיות ומבוכות שהזמן גרמן. עם זאת, מאחר שבה"ל קשר את עצמו למה שהוא קורא "הערכים הקלאסיים הגדולים של האדם האירופי", ואף מתגעגע ל"סיסטמה" שבה תסולק האקלקטיות ותשלוט בה יתר קוהרנציה, נוכל ללבן כמה מן הפרדוקסים, אף הסתירות הפנימיות, שבהם משופעים, לעניות דעתנו, כתביו, מראשיתם ועד עתה.

ה"פלכס", בשעת הצורך. אמת נכון: שום גיוס כוח ציבורי, שום מפלגה פוליטית, שום תנועת המונים, אין בהם, ואסור שיהיה בהם, כדי לרופף, כדי לעקם, כדי לצנור, אף כדי להשפיע על המחשבה החירותית, לא רק של ההוגה המיוחס, אלא אף של כל בן-תמותה, שכן לא כולם נמנים על האינטליגנציה. כאן לוקה בה"ל בקורטוב של התנשאות על הבריות. ועוד דבר: בה"ל טוען, כי "המאבק על זכויות האדם הווה-ונשאר האתגר המכריע של המאה הזאת". שוב מטעים הוא כאן, בעיקרו של דבר, את זכויות הפרט, חירותו, עולמו הפרטי, תוך הבעת ספקנות עמוקה, כמעט אי-אמון מוחלט בהיסטוריה ו"אשלייתה", המשיחיות או לאו.

גימה חוזרת זאת, עוד יחולו בה שינויים קלים, אך ביטודו של דבר, היא לא תשתנה בהרבה. אנו, מצדנו, נחלוק עליה ואף נשאל: היחיד, ויהא הוא הגעלה ביותר, הרי איננו מעין רובינסון על אי בודד. מוקף הוא בני-אדם. ברצון או באי-רצון שייך הוא לכלל הסובב אותו, ואזי מתעוררות שאלות לרוב: מה הן זכויותיו ומה הן חובותיו? כיצד יתחבר הוא לרעיו? מה יהיה תוכנה של הדמוקראטיה, אפילו היא בערבון מוגבל? כיצד ישתמש היחיד בחירותו וכיצד ישתמש גם הכלל בחירות אורחיו, כדי להפנות את הקיבוץ האנושי למסלול הרצוי, הנדרש? כלום בהקטרת קטורת מוצדקת לזכויות האדם והאזדה, ללא הרחבת היריעה לכלל ולצרכיו, לא נהפכת הקטרה זאת לנפנוף בלבד, ומה שנראה כהצהרה גואלת, סכנה מאיימת עליה שתתרוקן מתוכנה, אולי העיקרי?

ואמנם, בוויכוח זה בין ה"אני" וה"אנחנו", נטעים מצדנו כי לא מדובר כאן בהגבלת חירות היחיד, כאמן, כאיש המקצועות החופשיים, כאיש המדע, כאיש העבודה. החירות האישית אינה אובייקט למקח ומימכר, ובוודאי לא להטלת משמעת, מפלגתית או אחרת. מדובר ברצון היחיד להשפיע; בזיקת היוצר לבני עמו; בכך שאין הוא הופך על-ידי-כך לתועמלן, או שהוא מעביר את נקודת-הכובד ממעשה היצירה, שבה כוחו וייעודו, לתפקידים חברתיים הבאים "לבלוע" את כל זמנו. איש-הרוח חייב לעסוק, קודם-כל, בעיסוקיו האינטלקטואליים, או האמנותיים, ועם זאת, אלה לא יכסו אצלו את כל האופק. בשעת הצורך, ולפי צו מצפוננו, הוא ייכנס לזירה, נוסח זולה או קאמי או כל אינטלקטואל אחר המחליט להתגייס להשגת מטרה חברתית חיונית, או למניעת אסון הקרב ובא.

הצורך בהשקפת-עולם

ואכן, כאן באה ההפתעה בה"ל, שהכריז, תחילה, מלחמה נגד כל האידיאולוגיות, בשל היותן סטטמות סגורות, הבטחות בעלמא לעתיד טוב יותר, שזורות חול בעיניים, נוכח לפתע לדעת כי עבר

בין אופטימיזם לפסימיזם, בין קדמה ו"אנטי-קדמה" בהיסטוריה. אלא אם כן יוכיח מישוהו (על סמך מה?) כי עתיד האדם, עתיד העולם לחזור ללא הפסק על שגיאותיו הקודמות, ונמצא לעצמנו מפלט באיזו "היסטוריה מחזורית", או "מעגלית", החוזרת לאין קץ על עצמה. מכל מקום, בשלהי המאה העשרים, עם ההתפתחות העצומה של החשיבה הראציונאלית, אין כל הוכחה נגדית הבאה לסתור "ללא ערעור" את הנחותינו ותקוותינו.

בין ה"אני" וה"אנחנו"

אשר לבה"ל, מספר לספר וממסה למסה, חלה בו התפתחות (אך אין היא נראית בעינינו מספקת), ובכך נמצא הוא עולה "על גל אחד" עם אלה — והם עתה רבים מספור — המשליכים מאחורי גוום לא רק את הקומוניזם אלא גם את הסוציאליזם כולו, ויהיה זה אפילו סוציאליזם דמוקראטי למהדרין. בספרו השני, הנושא את השם "צוואת האלוהים", נעשית גישתו אמנם אקטיביסטית יותר, אך עם זאת הוא נשאר מחופר בעמדתו כי היחיד המורד, ולא הרבים הנוהים תמיד אחרי "נסיון" כלשהו, על-ידי-על-ידי-בלבד עלינו להשליך את יחבנו. בעקבות אלבר קאמי (שהיה במידה רבה מורורוכו) מביא הוא דברי האיש שכתב L'HOMME REVOLTE, בוזו הלשון: "בוודדים מאור הייתם נשארים אלמלא הגלמודים הללו". כל תורת בה"ל נשארת, איפוא, קול קורא במדבר, ללא קרבה כלשהי לאלה שהוא קורא להם "פלכס", כלומר, המוני העם. הוא מחפש בנרות גלמודים כמוהו, שה"אני מאמין" שלהם יהיה, כדבריו, "בלי תיאוריה, בלי מפלגה, נעמוד מנגד". שכן, גזור הוא, "העתיד איננו עסקנו, בהיותו כולו בעייתנו". בעייתו או לאו, בכל זאת נכון הוא להתגייס, אך בתנאי אחד-ויחיד — שלא יבולע לחירותו, או, כדבריו, "כדי להתגייס (S'ENGAGER) יש תחילה לפרוש מן הקהל (SE DE'GAGER)".

ואמנם, אם כוונתו של בה"ל היא ששום הוגה-דעות בעל שיעור-קומה לא יקבל, ואסור שיקבל על עצמו מעמד של סופר "מטעם", המשנה כיוון כל פעם שמפלגה פלונית משנה את כיוונה, ודאי צודק הוא במיליון אחוזים. אך השאלה היא אחרת: כלום אין בה"ל מפתח פולחן ממש של ההוגה היחיד — נוסח וולטר, בעת פרשת CALAS בומנו, או זולה, בעת פרשת דרייפוס — כאשר הללו יצאו לדרך, תחילה בכדידות כמעט מוחלטת, נוסח J'ACCUSE המפורסם של זולה? מכל מקום, אם להתערב בטיעון שלו — אני למדתי, כי הריפורמטורים הגדולים, דתיים וחילוניים, עד לאנציק- לופדיסטים, עד לסוציאליסטים הראשונים במאה הקודמת, לרבות מיטב הליבראלים באותה מאה — כל אלה לא בחלו בגיוס כוח לוחם מבין עמיתיהם, ואף מבין

כל האומר קדמה אומר מעמד עולה, שיהפך חישי- מהר למעמד שליט על אחרים ויחליף את המעמד השליט שקדם לו.

הסוציאליזם, כותב הוא, הוא המציאות הזוועתית, המגולמת בגולאג. ומאחר שכל אלה נעשים בשם המפורש של הקדמה, הקדמה היא מכונה ריאקציונית המוליכה ישירות לקטסטרופה.

"אין סיום אופטימי להיסטוריה, אך ייתכנו סיומים טראגיים — זהו לקח המאה הזאת."

הקאפיטאליזם, טוען הוא, הוא המשטר הראשון בהיסטוריה שאין לו קברנים. חברה ללא קאפיטאליזם תהיה הגרועה בקאפיטאליזמים: "בין הקולאק והקומיסאר בוחר אני, ללא היסוס, בקולאק."

נתחיל מן ההיסטוריה, שלדעתו, בכתב-השחרות שלו, "אינה קיימת כיעד, או כאתר למהפיכה". וכאן נשאל: כיצד עולה הנחה בוטה זאת בקנה אחד עם "הערכים הקלאסיים של האדם האירופי" — וכדברו על אירופה הרי אין הוא מתכוון ודאי לא לגאלים הקדומים ולא לטבטור-נים ביערות גרמניה, בראשית הספירה. "הערכים הקלאסיים" שבהם נותן הוא את מבטחו עלו כמפורש במהלך ההיסטוריה שלא דרכה כלל במקום, אלא, כשלהי ימי-הביניים, דרך הרנסאנס, וכלה בשורת מהפיכות באמריקה, באנגליה ובצרפת, הפכו ערכים אלה בעיני רבים מאד, בעיני כה"ל ובעינינו-אנו, ללוחות-הברית של אמונתנו. נוסף לכך: נכונים אנו להניח, בעקבות המחבר, כי שרשים רבים של הערכים הקרויים "קלאסיים" מעוגנים עמוק-עמוק בהיסטוריה, ביהדות למשל, החל מחוקת משה ועד לקריאות הנביאים, לרבות הנצרות הקדומה, ויש צורך להוסיף (תוך-כדי אזכור ההשוואה שבה"ל עורך בספרו "צוואת האלוהים" בין ירושלים ואתונה הקדומה) את המהפיכה ההגותית העצומה שחוללו אפלטון ואריסטו, וכלל הפילוסופיה היוונית. משום כך אינה מובנת לי אימרתו הפסימית של כה"ל, עוד בשנת 1990, שבה הוא טוען כי "לעולם אין מרוויחים זמן בתולדות האידיאות. לעולם אין זוכים ברווח זמן, אפילו בדרך עקיפה. ההיסטוריה היא איומה, ואין היא מוחלת על שום טעות". ההיסטוריה, ללא שמץ ספק, יש בה פרקים זוועתיים ביותר, אך אין היא כולה אימים. יש בה עולות לאין-ספור. יש בה רגרסיות קשות ביותר, וכן יש בה קיצורי-דרך וגם התקדמות נועזת — והעיקר, כפרספקטיבה ארוכה, יש בה קדמה, ואלמלא קדמה זאת לא היה כה"ל כותב את ספריו ומפיץ, בשם הערכים הקלאסיים שהוא ירש והיה לצאצאם, את השקפותיו הפסימיות על הבל ההיסטוריה.

ערכים ומימושם בפועל

ועוד דבר: הערכים הקלאסיים האירופיים, שעליהם מדבר כה"ל. כגאווה ובהזדהות, לא רק שלא ריחפו באוויר הצח, אלא התבטאו, לפחות חלקית, גם בעיצוב המדינה, וגם במדיניות, אמנם מסוכסכת, אך לפרקים גם מתקדמת. וכאן, שוב נראה לנו שבה"ל סותר את עצמו. סותר הוא את עצמו, קודם-כל, משום שרואה הוא את המדינה — כל מדינה — כהתגלמות "הרשע האבסולוטי". אשר לפוליטיקה, יש בה אצלו, במקרה הטוב, תיקון-מה למצב קיומי-ממלכתי ללא תקנה: "הפוליטיקה אינה אותה שמש זוהרת שהיא מתימרת להיות, וכן לא אותה זוועה שטנית כפי שסבורים אחרים. דרושים מאמצים כדי שתיחלץ, כדי שתסלול מסילה, כדי שתתווה דרך לתביעה אתית". מצד אחד, נכון הוא איפוא להעניק לפוליטיקה מקצת אשראי, נוסח "המאבק למען המדינה הוא רק בראשיתו", אך מצד שני שוב מקצץ

הוא למדיניות כנפיים, שכן פועלת היא "בעולם שהוא כולו קטסטרופה". כמעין פשרה בין קצוות אלה מטעים הוא כי "ביקורתנו אינה מוציאה מן הכלל, אלא להיפך, מחייבת את הפוליטיקה, אך תהא זאת פוליטיקה אירעית, של מינימאליזם פוליטי, כולה שבירה, כולה קוניונקטורית — עניין של רגש".

כלום בלכתו, באופן מוצהר, בקטנות ובהציגו במוקד תביעתו את זכויות האדם והאזרח, מציג הוא את עצמו כמעין ליבראל זהיר מן השורה? על כך משיב הוא בשלילה: "אינני ליבראל, משום שהליבראלים חושבים כי החברה בוראת כוחות-עצמה את הסדר המתאים לה. הם סבורים, שסדר ספונטאני עדיף על סדר מתוכנן. שגיאתם הגרועה ביותר היא להמר על הרמוניה טבעית. אין הם מצמצמים את המדינה למינימום — הם פשוט 'מטאטאים את הרוע' מתחת לשטיח". הקיצור: המשחק החופשי-ליבראלי של הכוחות הכלכליים מאיים, גם לדעתו, ביצירת ג'ונגל שבו כל דאלים גבר. דבריו המרומזים אודות הצורך ב"סדר מתוכנן", הם עניין שונה לחלוטין מן המדינה "המינימאליסטית" שלה הטיף קודם-לכן. ועתה, כלום רואה הוא את עצמו כמעין סוציאליסט ליבראלי? הנה אומר הוא: "השמאל הסוציאליסטי, בגירסתו הליבראלית, הוא הרע במיעוטו, ואין הוא מהווה כלל את מפתח-הזהב שיפתח בפנינו את שערי גן-העדן". בסופו של דבר מסתייג כה"ל מכל התייצבות ברורה לצד מחנה זה או אחר "פרשת-המים אינה בין ימין ושמאל, אלא בין תליינים וקרבתנות, בין טירוריות וזכויות האזרח". ועתה שימרו-נא לב: כמה שנים לאחר מכן, כלומר ב-1991, כאשר הפרסטריויקה והגלאסנוסט מתחילות להניב את פירותיהם הראשונים הוא כותב: "עדים אנו לתופעה מדהימה, נדירה שבנדירות בהיסטוריה, שבה שבה אלינו ציוויליזציה שנכנסה לעידן הקרח, לפני כמחצית המאה". כלומר, הקומוניזם (שהוא זיהה במשך שני עשורים שלמים עם הפאשיזם וההיטלריזם) עובר עתה לעינינו, ללא שפיתח-דמים (חרף הפיכת-נפל שארכה ששים שעות) אל חידושו, עדיין ההססני, ובכל זאת ניכר מאד, של משטר בעל פוטנציות דמוקראטיות. אך אם כל זה מתרחש — כלומר, המעבר מדיקטטורה קומוניסטית אל עידן דמוקראטי, הרי הזהות בין קומוניזם ופאשיזם נופלת. וזאת — לא משום שהסטאליניזם, ואף הלניניזם שקדם לו זמנית, לא ידעו דיכוי, השפלה, שקר רשמי ומחנות-ריכוז, אלא משום שההיטלריזם, אף הפאשיזם האיטלקי, לעולם לא נפלו בלחץ כוחות-פנים, כפי שקורס ונופל עתה הקומוניזם. היתה בקומוניזם סתירה זוועקת עד לב השמיים בין הלכתו (כולה חזון סוציאליסטי מרהיב) לבין המעשה הברוטאלי שבאמצעותו קיים את שלטונו. סתירה זאת הזינה לאיטה, ובתנופה הולכת וגוברת, את התמרדות הדיסידנטים ברוסיה, ובסופו של דבר הקלה ואפשרה

את המעבר, ללא זעזועים יתרים, מן השקר הסטאליני אל האמת הדמוקראטית. הפאשיזם לעולם לא ידע סתירה כזאת בין ההלכה והמעשה. מלכתחילה היה הפאשיזם אידיאולוגיה אדנותית של פולחן הכוח העירום, של שיעבוד עמים, של האדרת הגזע הקרוי ארי. הפאשיזם, הכרח היה לעקרו מן השורש, בעיקר בכוחות-חזק. הקומוניזם, לעומת זאת, יכול היה לקרוס בתוקף הסתירות הכלתי-נסבלות שבהן היה משופע, בין רבים מעקרונותיו לבין סירוסם בפועל. אשר לי, מכל מקום, מעולם לא הסכמתי לאמרה שהקומוניזם הינו "פאשיזם אדום". ולכן אינני נכון להשליך, בתנופה "אחידה" קומוניסטים ופאשיסטים ל"מזבלה" משותפת של ההיסטוריה.

אוניוורסאליות ומדיניות

נשוב עתה למשנה הסדורה יותר שעליה מתגעגע כה"ל בספריו המאוחרים. היש באמתחתו לוחות-ברית שעליהם ניתן יהיה להשתית גישה חברתית חדשה או מחדשת, לחברה ולאדם? אם נתחקה אחרי תשובותיו נמצא בהן, כאורח מובהק ומובלט ביותר, את התשובה הקאנטיאנית, זו שפנתה לכל אדם ואמרה לו בערך: נהג כך שהתנהגותך תוכל להיחשב כחוק אוניוורסאלי, וראה בכך ציווי עליון, ובלשון קאנט — אימפראטיב קאטיגורי. ואמנם כן: אם זו נקודת-המוצא של כה"ל לכל מעש אנושי, היא כולה הדורה, ועם זאת כולה מחייבת ואף תובעת את תרגומה ואת יישומה הקונקרטי לחיי אדם וחברה. כאן, דומה, מצוי המבחן וגם הקושי, אך ייחודה העצום של גישה אתית זאת הוא בכך שהיא פורצת גבולות של עמים ומעמדות וביודעין חלה על האנושות כולה. לכן, בהזכירו את אלבר קאמי, אומר כה"ל: "מה שהוא גילה מחדש היא המשמעות העליונה של המוסר הקאנטיאני, על מסקנתה, לפי הסובייקט האנושי נכנס כולו לתחום המוסר, והוא ברמת סובייקט רק כאשר הוא מעז להאמין כי בהנחת-יסוד זאת תלוי, בחשבון אחרון, גורל האנושות כולה".

בתורת יחיד
נכון הוא לנהל
קרב, הנראה
בעיניו אבוד
מראש נגד
"הנסיך",
נגד המדינה,
נגד עוולות
הקאפיטאליזם.
"נילחם למען
האידיאה
הבלתי-אפשרית
של עולם ללא
אדנות, משום
שללא מאבק
יהיה העולם
גרוע עוד
יותר".

כל תורת
בה"ל נשאר,ת,
איפוא, קול
קורא במדבר,
ללא קרבה
כלשהי לאלה
שהוא קורא
להם "פּלֶבס",
כלומר, המוני
העם. הוא
מחפש בנרות
גלמודים
כמוהו: "בלי
תיאוריה, בלי
מפלגה, נעמוד
מנגד".

אך אפילו נבסס אותו מוסר על כיבוד זכויות האדם והאזרח, לצד קיום קפדני של כללי הדמוקרטיה, עדיין לא חבקנו את כל הכלול במושג הערכים. וכאן, עלינו להודות: יש ערכים שונים לאיש הימין ולאיש השמאל; יש ערכים שונים לאיש הדתי ולאיש החילוני; יש ערכים שונים לליבראל ולסוציאליסט. אפילו התרוקנו רבות מזיקות אלה מתוכנן, או התערערו חלקית, דווקא אז יש צורך, וצורך דחוף, להגדיר מחדש יעדים חברתיים ואינדיווידואליים. יש בצרפתית מושג של PROJET DE SOCIÉTÉ, כלומר, של יעד חברתי מקיף. אפילו נקבל את עצתו של בה"ל שלא ללכת בגדולות, ואף להיפרד ממה שקראו פעם אוטופיה, לרבות המושג הצרפתי של UTOPIE CONCRÈTE, עדיין יש לקבוע קווים ליישום הערכים המועלים על נס בידי בה"ל, כלומר — הטוב, האמת והצדק. היש מעין שרטוט כזה אצל בה"ל? לדעתי, לא. הוא נראה נפרד מתוכניות חברתיות, אפילו מתגעגע הוא פה-יחשם ל"סיסטמות" — ובכך לא נוכל ללכת בעקבותיו. זקוקה החברה לא רק לתכנון, אלא גם לחוכמה. זקוקה היא גם לתרומת האינטלקטואלים בעיצוב פני העתיד. הרי חזון בה"ל ומכריו שהוא רואה עצמו כהוגה "מגויס" על-פי דרכו והכרעתו החופשית. הבה נשמע מה יש לו לומר בסוגיית ה"התגייסות" הזאת.

מגוייסות האינטלקטואלי
כיצד?

בה"ל קורא בשם הייחודי של "אינטלק-טואל" לא לאנשי ההגות והיצירה, כפי שהיו כבר קיימים בימי קדם. גם אצלו האינטלקטואל הוא כל איש הגות ויצירה, אך נבדל הוא כאן מאחרים בכך, שלדעתו, הקרוי אינטלקטואל יוצא מדי-פעם לרשות הרבים על מנת להילחם, קבל עם ועדה, נגד הרשע, השקר, העוולה. לפי סיווג זה, הקרוי אצלו אינטלקטואל "נולד" מאוחר, למעשה עם אמיל זולה, עם ברנארד לאזאר, עם מרסל פרוסט, עם ליאון בלוס, ולאחר מכן עם ז'אן ז'ורס, בימי פרשת דרייפוס. האינטלקטואלים הם

הפילוסופית, ההיסטורית, הסוציולוגית, הכלכלית, הפסיכולוגית, נוהגך ומדיניותך חייבים להיות בעיניך מוסריים וראויים לכך שכל אדם הגון ינהג בהתאם, אך כלום יישום הדברים על-ידי בעל השקפה אחרת יהיה כיישומך-אתה, אפילו שניכס אוניוורסאליסטים, שניכסם נשבעים לציווי הקאנטיאני, ובכל זאת שניכסם חלוקים בהשקפותיכם החברתיות? בחיבוריו ציין בה"ל כמה יישומים לא-ניוורסאליות, הנראים, בעיני כותב שורות אלו, מאד סבירים ומרכזיים לבעיות ימינו. היישום הראשון הוא כתביעה להחלה מירבית של עיקרון האוניוורסאליות על מירב שטחי-החיים, מול המגמה הנגדית, המסתמנת בחוגים אינטלקטואליים, לה-סתפק עתה במעין החלה "מינימאליסטית", על רקע האידיאלוגיות שקרטו. "יודע אני", אומר בה"ל, "כי האופנה השלטת היא עתה ל"צמצום-מדעת" של ההגות, מוצא אני כי עלוב מאוד 'מינימאליזם' זה שכבש אותנו והוא גורם לכך שמפתח לטעות מותרים אנו, פשוט, על מקצוענו לחשוב. לחייב את זכויות האזרח — בוודאי; לנהל מאבק נגד העוני — בוודאי-בוודאי. אך איש לא יפתה אותי להאמין כי הפילוסופיה היא רק זאת וכי, פרט למעין קטלוג של מעשים טובים, אין היא צריכה להרחיק-לכת מזאת". יישום שני של מושג האוניוורסאליות הוא מושג המעורבות הגוברת של קהיליית-העמים, בשעת-הדחק, ב"מדיניות-הפנים" של עמים וממשלים פורצי-גדר, המפירים את חוקי הריבונות של עמים אחרים (כדוגמת סאדאם חוסיין בכוויית), או הרומסים ברגל גאווה את זכויות אזרחיים, או שוב את זכויות המיעוטים הלאומיים הותרבותיים החיים בקרבם. אומר בה"ל: "מוסרית, קיימת היום, בעידן מחנות-הריכוז, חובה אמיתית של התערבות בעניינים הפנימיים של אומות הקרורות 'ריבוניות'". והוא מוסיף דבר המעורר זעזוע בעת קריאת גינויו הזועף — "לפני ארבעים שנה, בשם 'אי-ההתערבות' של דמוקרטיות מערביות מובהקות, חתמו הללו על שטר חלק להיטלר להגלות את היהודים, להכניע את הסודטים ולרמוס את ספרד הריפובליקאנית". והרי, כל שאירע בזירה הבינלאומית מאז ועידת הלסינקי ועד לרעידת-האדמה באירופה המזרחית ובברית-המועצות, לרבות הארצות הבא-לטיות, עומד בסימן המעורבות הגוברת של הקהילייה העולמית בסוגיות שרק אתמול נחשבו ל"טאבו", בהיותן מסורות ל"עניינים הפנימיים" של אומות ריבוניות שעשו את המעשים הנלווים ביותר. ציווי האוניוורסאליות זוכה בכל אלה, לראשונה בהיסטוריה, למימוש וליישום של ממש. עם זאת, חוזרים אנו מדעת על תביעה, שאצל בה"ל היא עדיין בגדר משאלה "ללא אשליות": בעידן שבו נתונים בידינו מכשירים כגון תבונה, ראציונאליזם, מדע, לקחים מרים של משטרי דיכוי וטוטא-ליטאריזם, חובלתנו העליונה היא בוודאי להשתית את כל מעשינו על אדני המוסר,

מכל מקום, ומבחינתנו, הכל כאן מוסכם. אך השאלות שתעלינה עתה תהיינה לפחות שתיים: האם המושג "אוניוורסאלי" קיים, כדברי בה"ל, מאז היה האדם לאדם, עד שלא ניתן לדעת מתי נולד ואומץ על-ידי מיטב הנביאים, המשוררים, אנשי ההגות? — שאלה ראשונה שלא נוכל להשיב עליה בחיוב. לנו נראה, כי ציווי המוסר (שהיו קיימים תמיד בכל חברה אנושית) חלו תחילה על החמולה, על השבט, על המסגרות שהסוכייקט האנושי היה חבר בהן. ציוויים אלו הלכו והתרחבו עד לזמנים המודרניים שבהם נופלות והולכות, רוחנית, המחיצות והגבולות, כאשר המוסר האידיאלי עתיד לחבוק את כל בני-חווה, ללא יוצאים מן הכלל. לכן נראית לנו כמייפה את העבר ההיסטורי, הנחתו של בה"ל כי הציווי, למשל, של "לא תרצח", תקף היה מימים-ימימה, כדבריו "בכל המקומות, בכל הזמנים ובכל הנסיבות, וכאופן טוטאלי, הוא נחלת הנצח". לעניות דעתנו, המושג "אוניוורסאלי" — אם הכוונה היא להקפתו את האנושות כולה — התפתח והלך במרוצת ההיסטוריה והגיע למלוא התגלמותו הפילוסופית והאתית בזמנים המודרניים. אפילו וולטר, בימי האי-ציקלופדיסטים, עוד הרהיב עוז בנפשו לומר כי "הלכנים עליונים על הכושים, הכושים עליונים על הקופים, והקופים עליונים על הצרפות". זו "אוניוורסאליות" הצולעת על שתי ירכיה, וספרו של בה"ל, "האידיאלוגיה הצרפתית", גרוש, ואף עובר על גדותיו במניין ההוגים והסופרים הצרפתיים, במאה ה-19 וה-20, ששנאו שנאה עזה, אף בחלו ביהודים, ושונאי-יהודים אלה לא היו שייכים לימין בלבד אלא גם לשמאל הראדיקאלי — והרי כל האומר "יהודים החוצה", JUDENRAUSS, איננו יכול להימנות על האוניוורסאליסטים המובהקים ביותר. נעבור עתה ליישום עקרון האוניוורסאליות למציאות החברתית בפועל. כאן אומר בה"ל: "אין אינטלקטואל הראוי לשם זה שלא יאמין בשורת ערכים — האמת, הצדק, הטוב — ללא כל תלות במקומות, בזמנים, בנסיבות". האמנם כך? ניחא, למשל, את מושג הטוב — כלום נודעת לו משמעות אוניוורסאלית אחידה? אנשי הקדמה המובהקים ביותר — כלום הפירושים הניתנים על-ידם למושגי האמת, הטוב והצדק, מוסכמים ללא עוררין על כולם-כולם? האם מושג האמת, למשל, מוסכם הוא, במעין תוכן אחיד, על האיש הדתי והאיש החילוני? האם מושגי הטוב והצדק מוסכמים הם על הליבראל והסוציאליסט? הרי המחבר עצמו תוהה, בנוגעו במושג החוק על משמעותו בפועל, והוא שואל: "אומרים אנו 'חוק' כאילו הספיקה מלה זו, ואין צורך להגדירה ולהמחיש, והרי, ללא הסבר המושג, חומקים אנו למעשה ממספר שאלות, כגון: מה משמש כביס לחוק? מה עושה אותו לצודק, או לבלתי-צודק?" במלה אחת, מה שלא תהיה תפיסתך

**הפטימיות
המוצהרת של
ברנארד-הנרי
לוי — על כל
עושר ביטוי
הנדיר —
עוד יתברר
כמעין "תחנת-
ביניים" במסע
לקראת הצבת
יעדים אנושיים-
אופטימיים
יותר.**

**כסופו של דבר
מסתייג בה"ל
מכל התייצבות
ברורה לצד
מחנה זה
או אחר:
"פרשת-המים
אינה בין ימין
ושמאל, אלא
בין תליינים
וקרבנות, בין
טירוריות
וזכויות
האזרח."**

גם אלה שקמו נגד פראנקו כספרד, נגד צרפת במלחמה אלזיירה, נגד המשטר הסובייטי כימי סולז'ניצין והריסידנטים. לדעתו, האינטלקטואל יוסף לקום גם כעתיד נגד כולם — נגד הממסדים ונגד המוני העם הנוהים-ונוהרים אחרי ממסדים אלה. האינטלקטואל יהיה אוני-וורסאליסט, קוסמופוליט, שומו בקנאות על חירותו ומבקש מכל אפטרופוס הרוצה "לגייסו" שיילך, במחילה מכבודו, לכל הרוחות. האינטלקטואל, בהגדרת בה"ל, הוא המתווך בין הערכים לבין האומה והמדינה. הוא, כדבריו, "הארמ המאמין בערכים".

בעשותו כן נוגע בה"ל, בין השאר, בבעיה אמיתית של המשכיל בימינו — והיא: לצאת או לא לצאת לזירת הציבור, לאחר שנכווה בעבר ברותחין למען חזונות שכשלו, שנבלו, שאף סרחו והולוכו שולל את חסידיהם שנתנו בהם את אמנם. כאן מתח בה"ל את הקו, וגם בא להפוך את כיוונו: "אני, לפי מה שקוראים, אינטלקטואל מגויס. אמרתי כך וגם הוכחתי זאת [...] אך לאחר אמירה זאת, אנא שימורלב: אין אני הופך זיקה זאת לכלל. אין בכך כל מחוייבות או ציווי [...] קיימים אינטלקטואלים המתגייסים, וקיימים אינטלקטואלים שאינם עושים זאת. שתי הגישות הן מוצדקות". יתכנו סופרים, משוררים, אמנים, אנשי מדע והגות שהם קודש ליצירתם, למלאכתם, לייעודם הרוחני — ואין לבוא אליהם בשום טרוניה, פרט אולי לחובת כל אורח אחר בחברה ובמדינה. עם זאת, בה"ל מעיד על עצמו: "אני אדם המקיים זיקה איתנה לפוליטיקה, אני רואה את עצמי כסופר הקרוי 'מגויס', אך יש להתגייסות זאת גבולות — גבול הזמן "הנבלע" בעיסוקים ציבוריים, על חשבון התכנסות הסופר בתוך עצמו, ובתוך מלאכתו האמנותית, או ההגותית. גבול ה"סחטנות" שמפעילים פוליטיקאים על הסופר והאמן כדי שיופיעו בציבור, כדי שיחתמו על גילויי-דעת, כאשר למעשה הם נרתעים מכך, או, להיפך, נופלים לרשת "המילכוד" הפרושה לרגליהם. בה"ל טוען, שהפוליטיקה אינה צריכה ואינה יכולה לכסות את כל האופק, שכן אין היא אלא חלק ממסכת גדולה יותר, של בעיות חברה, תרבות ומוסר. משום כך אומר בה"ל כי "נרתע אני, באותה מידה, מפוליטיקה — כפי שנתע אני מאלה המכריזים כי 'הכל פוליטיקה'. הוא מתנער מאותו סוג של אינטלקטואלים, הנפרץ מאד בימינו, המתעטף כולו במחל-צות הא-פוליטיות, כמעין לקח המתחייב מכשלונותיה המחפירים של הפוליטיקה בעידננו. כאן אומר הוא דברים כדורבנות: "אבסורד הוא לדבר על א-פוליטיות... שכן, מהי התחדשות הדמוקראטיה — אם לא פוליטיקה? מהי התביעה לחירות? מהי הדרשה לצדק?". אף-על-פי-כן ריח קל של אליטיות עולה מספריו: האינטלקטואל הוא העומד אצלו בפרץ, הוא המתייצב על חורבות האידיאולוגיות,

הוא השוחה נגד הזרם, הוא הנראה כמעט כ"שומר החותם" של המוסר, הוא גם המתעטף בכדידותו, ללא אמונה, או ללא אמונה יתירה בתיקון החברה והאדם. יודע הוא כי סנונית אחת אינה עושה את האביב, וגם אינו מאמין כלל באביב עצמו. כאן ייאמר: אפילו הצדק עמו ככל ביקורתו, אין הוא מהלך גלמוד בדרכי החיים. בני-אדם רבים, אפילו רבים מאוד, הולכים ומתפכחים בימינו, והם עלולים, מצד אחד, "להתפכח" לצד ספקנות, ריגנאציה, חזרה בתשובה דתית, או התכנסות בתוך הפרט ותו-לא — או, להיפך, עשויים הם להציב לעצמם מדי-פעם יעדים מתקדמים, וגם ריאליים, לטובת עמם, אור-אף עמי תבל, תוך התארגנות חדשה של אנשי הרצון הטוב. מהלכה: היא עלולה לסגת לאחור, לדשדש במקום, לצעוד לאיטה בדרכים סלולות, או להיפך, לחדש-להתחדש ולהתארגן בהתאם לכך. אם אדיר איפוא חפצו של בה"ל לא רק לרטון ולקבול על עוולות המציאות, הדרך לתיקון עוולות אלה היא דרך הגותית וציבורית כאחת, של התארגנות אזרחים סביב תוכנית, או קווים ראשונים לתוכנית חברתית שתקדם את פני הדברים. יתכן מאוד כי אין אלה תפקידי הסופר או האמן, אך כלל לא יזיק אם ינסו להשפיע מפעם-לפעם, אם יצביעו אפילו על הצורך לפעול בצוותא למען עולם טוב ומבטיח יותר. אינטלקטואלים מתווים לעתים דרך בפני קהלם — אין הם עושים לכדם את ההיסטוריה. את ההיסטוריה עושים אנשים רבים, דווקא רבים מאד.

מיכאל גורבאצ'וב, למשל, הוא שהגה וגם התחיל לבצע את הפרסטריויקה "מלמעלה", אך בלי התכנסות המונים בכיכרות "למטה" אין כמעט מקום לספק כי היינו חוזרים לימים חשוכים של הבר-סטאליניזם הסובייטי. עדיין לא מובטח עתיד הדמוקראטיה ברוסיה, אך ללא "המזיגה" בין סאחארוב והמוני העם לא היה קם הפלא, שלא התבסס עדיין דיו. הרי רק אתמול כולנו טעינו, לרבות בה"ל. לפני תריסר שנים הוא העריך עדיין כי המפלגות הקומוניסטיות לעולם לא היו חזקות ואיתנות יותר, והנה, לא חלפו אלא תריסר שנים והוא כותב, בצדק, כי "הקומוניזם מת, והגיע הזמן לדון בו כפי שדנים במין אנושי שנעלם". יתירה מזאת: לדעתו, ובצדק, נגמר העידן שבו האמינו שניתן "לשבור" את ההיסטוריה לשני "חצאים" שווים, וכי אפשר לשנות את האדם מן הקצה אל הקצה. עשרים שנה בלבד חלפו מימי הפאתוס והתקוות המשיחיות של מרד 1968 והדבר נראה כאילו חלפו מאה שנה מאז. מן הראוי לזכור איפוא גם הפעם, ותמיד, כי האינטלקטואלים מעצבים אמנם אידיאות — וזהו ייחוסם הרם — אך לשם הפיכת אידיאות למציאות דרושים המונים רבים, הקמים לעתים באורח ספונטאני, ולעתים מושפעים הם מקברניטי-עם המדריכים

אותם. כפראפראזה לאמרה ידועה ניתן לומר: "זמנים חדשים — מפלגות חד-שות". מכל מקום, הא-פוליטיות המופגנת שאינה אלא בריחה מזירת הציבור אל ד' אמות הפרט ותו-לא, לא תוכל לשמש רפואה לתחלואי הדור וההיסטוריה.

שורשי האומה

כאן נפתח בדיגרסיה: שקספיר כתב, כיודע ובין השאר, על האמלט הדני, אותלו המאורי, ברוטוס הרומי, שיילוק היהודי, מלכי אנגליה וצרפת — אך כלום יש צל של ספק כי לגאון זה היו שרשים עמוקים בארצו, מורשתה ונופיה? פסוק קצת מוזר, זה הנראה מתפרץ דלת פתוחה, דרוש לנו כדי לברר כמה סוגיות הקשורות באישיותו וב"אני מאמין" של בה"ל כצופתי וכיהודי כאחד. בצדק אומר בה"ל, שכל פאשיזם הוא שבטי, לאומני, אנטי-אוניוורסאלי. כל רי-אקציה היא רגרסיה, קידוש העבר, האדרת מיתוסים שקשרם למציאות ההיסטורית, כפי שנפרשה, הוא לעתים קרובות מאוד מקרי ושרירותי. אין הלאומנות, בהערצתה את לאומיותה העצמית וזלזולה בלאומיות עמים אחרים, אלא ניגודה המוחלט של האוניוורסאליות ושל הקוסמופוליטיות הטובה, במובן של היות איש התרבות גם אזרח העולם, השואב מלוא תופניים ממקורותיו. אפשר כמעט לומר על המשכיל שהוא בעל שרשים כפולים — בעמו ובעמי תבל. הסבור בה"ל כן? דומה כי תשובתו תהא מורכבת יותר, ובראש וראשונה בשל עמדתו הייחודית לעצם הלאומיות. מצד אחד, הוא יאמר שאמיל זולה, בקומו נגד הגנרלים והמיניסטרים הצרפתיים "הפאטריוטיים" שהובילו, בקנוניה אפלה, את דרייפוס לאי השדים, היה לאין ערוך פאטריוט אותנטי יותר מכנופיית השוביניסטים שהוא קם נגדם. הוא טוען, ובצדק, כי "שרשי" הריאקציה הם בסגידה לאדמה, לגזע, לדם השפוך בהגנתם, בראייה מעין "אורגאניסטית" של האומה, ללא שארית חציצה בין האזרחים החייבים לצעוד כולם, כאיש אחד, בצוותא, תוך הפניית עורף ל"ניוון"

"יודע אני כי האופנה השלטת היא עתה ליצמצום מדעת' של ההגות, מוצא אני כי עלוב מאד 'מינימאליזם' זה שכבש אותנו והוא גורם לכך, שמפחד לטעות מותרים אנו, פשוט, על מקצוענו לחשוב.

כתבי ברנארד-הנרי לו
 La Barbarie à visage humain; Grasset; Paris; 1977; 236 p.
 Le Testament de Dieu; Grasset; 1979; 305 p.
 L'idéologie française; Grasset; 1981; 378 p.
 Questions de principe; Editions De Noel-Gonthier; Paris; 1983; 444 p.
 Questions de principe Deux; Grasset; 1986; 349 p.
 Eloge des Intellectuels; Grasset; 1987; 154 p.
 Questions de principe Trois; Grasset; 1990; 465 p.
 Les aventures de la Liberté; Grasset; 494 p.

זו של קאפקא, 'של אלי ויזל, של מרסל פרוסט'. נניח לוויכוח זה, שכן עוד ימים ודורות תחקיים יהדות תפוצתית, והספרות היהודית באמת "תיסע" לה בשתי נתיבות. אף-על-פי-כן לא נוכל לאמץ לעצמנו את תורתו של בה"ל בדבר הלאומיות, שלפי מיטב הכרתנו וידיעתנו אינה אצל כלל העמים בכדור-הארץ, על נופיהם השונים, לאומיות "של נייר".

בה"ל מודע לכך בחריפות, ובקטע אחר של כתיבתו מתקן הוא את עצמו, לאמור: "כלום לא חל שינוי בשטח זה, עם תקומתה של ישראל? ללא ספק. קיימת השתרשות בלתי-מוטלת בספק בספרות הישראלית של ימינו. יש הרבה אנשים האומרים לך — כמו א.ב. יהושע, למשל — ש'הנה זה בא', זה נגמר, נוכל לדבר מעתה על פרחים ופירות, על ציוץ צפורים קטנות, על יפי האדמה, על ניחוח הנוף" — אך מיד מתקן הוא את עצמו ומוסיף: "נניח שהללו מייצגים אחת מנתיבות הספרות היהודית, אך קיימות גם נתיבות אחרות, ולא פחות לגיטימיות...".

בתורת אקורד אחרון

כותב בה"ל עוד לפני שנה (כלומר, הדברים טריים עדיין ואקטואליים כיותר): "הנה, לכך הגענו — הפוליטיקה, נבי-אים היו לה, וכן דוגמות ומיתוסים קולקטיביים. ידעה היא חסידים שגרו ממקום למקום ושינונו כי הפוליטיקה תשנה את העולם ואת החיים. עתה, הכל נגמר: עידן המלים הרמות, התוכניות הרמות, אבד עליהן הכלח". צר לי מאוד, אך לא אבד עליהן הכלח. על קברות האידיאלוגיות שפשטו רגל, שסרחו, עוד יצמחו אידיאלים חדשים. ההיסטוריה אינה חוזרת על עצמה. האדם איננו מדשדש במקום. עידן הראציונאליות רק החל. הנשק האטומי עוד יפורק. האקולוגיה עוד תנצח. מעמד האשה עוד יעפיל למרומים. האדם העובד עוד יזכה לחיים טובים ובטוחים יותר. הרעה עוד תבוער מן הארץ. הסוציאליזם — כן, הסוציאליזם — עוד יזכה לתחייה חדשה, מוחתמת יותר לחברה ולאדם, כמות שהם. לא אלמן ישראל, לא אלמנים העמים, והפסימיזם המוצהר של ברנארד-הנרי לוי — על כל עושר ביטוי הנדיר — עוד יחברו כמעין "תתנת-ביניים" במסע לקראת הצבת יעדים אנושיים-אופטימיים יותר. ■

הם בני-חורין, מתחברים זה עם זה סביב אידיאה, סביב סמלים — ולא על רקע אתרים עמומים (OBSCURS) שהטבע הביאם להיוולד בהם". "זו לאומיות של אידיאה", מצהיר הוא, "זו צרפת של נייר [...] צרפת ללא ריח, שאני כנה" צרפת של נייר — זו לאומיותו של בה"ל. וכאן ניאלץ לשאול: מה היה קורה אילו לא ידעה צרפת מהפיכה צרפתית, מגילת זכויות אדם, ואפילו לא פלאי ספרות יפה, ו"צרפת הנייר", המקובלת על-ידינו, היתה מתגלה כדלה ובלתי-מרשימה? ומה יהיה דינן של אומות אחרות, הדלות-ביחס ביכולן האידיאית או הספרותית? בה"ל לא חש, שבאומרו כי צרפת היחידה הקרובה ללבו היא "צרפת של נייר", הוא מגלה עד כמה רואה הוא את עצמו כאזרח מאומץ, להבדיל מ"אזרח מבטן". אך יש אצלו תכונה אישית נוספת, הבאה, מצד אחד, להסכיר, פסיכולוגית, את גישתו הייחודית ללאומיות, ומצד שני יש בה צד אובייקטיבי, שכן יש בה מסימני התלישות של היהודי התפוצתי, כתורת יהודי בין הגויים.

הנה אומר הוא: "אינני אוהב כפרים, אוהב אני פחות מזאת אדמת כפר. כמגע עם מה שקוראים 'טבע' חשתי תמיד מעין רפיון, מעין תרדמה שניתן לומר עליה שאין היא מעודדת לא את הלמידה ולא את המחשבה". והוא מוסיף: "לעולם לא יכולתי להחזיק מעמד ללא תחושת תשישות יותר משמונה ימים בנוף עטור דשא... ולעומת זאת, די לי בעשרים וארבע שעות בניו-יורק, בבריסל, בירושלים או בשטוקהולם, כדי לנשום לפתע לרווחה". ואחרון, טוען הוא: "בכל פְּרָךְ יש מעין קוסמופוליטיות עקרונית". הוא איפוא טיפוס עירוני מובהק — ובכך הוא בן לגיטימי לעם היהודי שנהר, מכל מקום בדורות אחרונים, אל הכרכים הגדולים, ובהם נעשו חושיו חדים יותר ויכולתו האינטקטואלית חריפה יותר. והנה, ככל הנאמר פאן על-ידו חושף הוא את אופיו כיהודי תפוצתי, הנוהה, כדבריו, אחרי אבסטרקציה (אין כל רע בכך) אך הוא-עצמו אומר על עצמו, בעת וידי קצת הומוריסטי, ובכל זאת מקצת רציני, כי "יש בי משהו מופשט, יבש ומוזיף". נניח לגזומה שבהצלפה העצמית שהוא מפגין בפסוק זה, ובכל זאת מתגלה כאן תכונה ייחודית-יהודית מאז גלה ישראל בין הגויים.

הווכחנות הדמוקרטית המשחיתה כל חלקה טובה. כל סמלי הלאומנות הזאת יהיו סמלי-קרב, הערצת גיבורי-כיבוש, לצד מחווה עמוקה למשפחה המסורתית ולכנסייה. אלה "שרשיה", ולא מנינו את כולם.

והנה, כנגד כל אלה קם בה"ל ואפשר היה להצטרף אליו בתביעתו ללאומיות נאורה, נוסח אמיל זולה, אילו כך אותה (הוא לא הרחיב על כך את הדיבור) בתופעה שהיא עדיין בעיצובה, ובכל זאת מרנינה, של התגבשות תודעה עולמית שניתן לקרוא חיוב קהילית-עמים מלוכדת. ואמנם כן: באורח מגומגם בקעה תודעה אוניוורסאלית, ללא תקדים בעבר, בעת הקמת חבר הלאומים. לאחר מכן, בא ארגון האומות המאוחדות, ועתה עולה הסיכוי לא רק לחיזוק וביצור קהילית העמים באירופה המערבית, אלא גם להרחבת גבולות קהילית זאת לעמי אירופה כולם, מן האוקיינוס האטלנטי עד להרי אוראל (כהגדרת דה-גול בשעתו), ואולי אף עד לערבות סיביר. מנטאלית ומדינית הולך ונוצר מפגש היסטורי חדש וחיוכי בין לאומיות ובינלאומיות, מבלי שיבולע לאחת משתי ישויות אלה.

ברם, לנו יש ויכוח עם בה"ל מתוך זווית-ראייה אחרת, והכוונה היא לגישתו אל הלאומיות עצמה, או ליתר דיוק, ללאומיות הצרפתית. הוא מגדיר את זיקתו לצרפת כזיקה אידיאית בלבד. צרפת האהובה עליו היא צרפת של זכויות האדם והאזרח, צרפת האורות, צרפת החירות, צרפת האוניוורסאליות — ולא צרפת "הפארטיקולארית" — זו של אדמה ונופים ושרשים עמוקים בקרקע מולדת ומורשתה. ודאי, בצדק דוחה הוא מעל פניו את טענת אלה הגורסים כי כדי להיות צרפתי צריך להיוולד בארץ זו, להיות מושרש בה מדורי-דורות, בא-דמתה, במרחביה, בתקופתיה ההיסטוריות ארוכות-הטווח. עד כאן, ודאי צודק הוא, משמע, ניתן בהחלט ליהפך לאזרח צרפתי לכל דבר, לרכוש את אזרחותה, לספוג את תרבותה ולהיות שווה בין שווים, ללא בדיקת ציטיות של מוצא, דת ומורשת אבות. יהודי צרפת הם כאלה, בין אם ישבו בה כבר מאות בשנים, ובין אם גלי הגירה הביאום לחופיה. אך בה"ל כונה כאן תיאוריה לאומית, הנראית מתעלמת ואף עוקרת שרשי מולדת, פרט לשרשי הרוח. "בני-האדם", כותב הוא, "כאשר

מדוע מוכנים אנשים לשים תמיד מחיצות דמיוניות וחששות חסרי-בסיס כדי לקרוע לגזרים את היחסים האנושיים... למה? — הוא שקרן... הוא אמר שהוא מקלל את אמו...? — לא. אני שמעתי... והוא לא התבייש בכך ולא התנצל בפניה... — איזה יופי... איזה ילד מנומס אתה. ואתה לא מתקוטט עם אמן? — לא. — ואם היא מכה אותך? — אפילו אם היא מכה אותי. — והכופרים האלה הם שלימדו אותך נימוסין?! אבוי לך אם אראה אותך אתם פעם נוספת. — סמי ועיזו הסתלקו... — התנצלתי בפניהם על מה שקרה. הרגשתי צורך להדגיש את ייחודותי אתם. הם היו היקרים בידידי. ■

מכיוון שבגיליון הקודם נפל שיבוש בשמה של מחברת השיר, אנו מדפיסים אותו כאן מחדש.

כרמן – מוסיקה של סופרמרקט

חצוף היה זמר ההבגירה. – עולה
 על כנורות, עולה מגרונה.
 – מנפף עורכי שעה. כמקסם לילי
 מתמתח קולה – ככנף ממריאה של צפור אהבה חמקנית.
 – אוי אהובי חוסה –

עכשו

רועד נחרישי – קולך
 עוקד אותה ונערם כמו סמרטוט מונף תשוקה,
 נדבק אל סורגי נידוסטה של עגלות מרכול,
 מוליך ידי באצבעות קטיפה לטול אותה מן הפדף.

ידי

הנמשכת לעבר אגף המתיקה, הכשם, הפרי –
 שולה לי אגס, שאנגס בשרו העפיץ, המתוק, הגנוב,
 – טועמת עסיס נשמתה
 – אוי חוסה –

לא יאמן, – כמו גס הלך קולה, על מדורות דלג –
 מתגרה, מתריס, מבטיח להפר הכל.
 (במחזה של ברוק. הכרטיסים אזלו.)

רקיע קמור צלילים – שם ישבתי לנשום מקרוב עשן עיניה
 – חוח ארץ אנדלוזי.)

אני

שכבר ראיתי את כרמן.
 שבחיים כבר ראיתי –
 מה ראיתי, שפך
 טעמתי את כרמן –

רחמתי עליך,

רציתי לצעק: "אין סבוי – חזר לגדוד!"

– כי איך תסבל

שאחרים נוגעים אצלה
 בתהלה, בזהב – והיא – עצמה
 נותנת – לאנטוניו גאדס, לפיטר ברוק, לחואן המטדור.

ואתה... מה עלג...

מתחנן וחוזר כל הדרך ל-"סופר",
 מתיסר ונשבע: "אוהב אותך כרמן" –

שר למעלה,

למטה גונב

מסטיק, ופלים – מתוק, רק מתוק ממלא בכיסים,

את צפור נשמתה מבקש להטמין בקרעי חלצתך אבל היא
 נבהלה מסורגי הנידוסטה, נדמה, חזרה אל הרמקול.

עוד מעט יהיה מאחר.
 במראה עגלה של הסופר רואים את הכל.

לו הקשבת אלי בתחלה, עוד יכלנו אולי
 לשנות את המשף הליברית.

לו הקשבת – איך כרמן

שרה: "צרה עלי אהבתך, מתפוצצת, כמו נילון – אוטם
 נתחים של בשר – מוצגים במדור הקרור" –

זו אני

שהלכתי אל חואן

– במראה עגלה של הסופר, (היא זירת המזעור והעין).

אל סוף מערכה אחרונה –

מסגורת בהק פלורסצנטי, הבהוב ארגמן – הזירה,
 ופר

רעב, שכע, עטור תליונים של כאב, מכנן
 לשפור מדיק. – זו אני
 שאלף במקומה.

אצבעות הבגידה ישלפו את הקלף
 עם פתוי חצוצרות המות – אז

אגנב מכרמן האחת, הצוענייה – לעצמי
 את מותה.

סטודיו

כתב עת לאמנות

סטודיו

כתב עת לאמנות

סטודיו

כתב עת לאמנות

תלוש למנויים

לכבוד

"סטודיו" המרכז לאמנויות נבעת חביבה
ד.נ. מנשה 37850

ברצוני לחתום על "סטודיו"
במשך שנה (11 חוברות)

מצ"ב המחאה על סך 120 ש"ח כולל משלוח.
ההמחאה תהיה מוסבת על שם אתר-סטודיו
מנוי לחו"ל: 110 ש"ח לא כולל משלוח.

שם משפחה

כתובת

מיקוד

חתימה

מתנה?

מנני!!!

ירחון האמנות היחיד בישראל

תלוש למנוי מתנה

ברצוני לחתום על מנוי מתנה
במשך שנה (11 חוברות)
עבור:

שם משפחה

כתובת

מיקוד

חתימה

פרטי שולח המתנה:

שם משפחה

כתובת

מיקוד

חתימה

צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח

צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח צלם ושלח

הצטרפו למנויי פוליטיקה

הצעה מיוחדת למנויים חדשים:

- גיליונות עבר בחינם
- מנוי חינם למביא שלושה

פרטים בטלפון 5101529, 5101847
רח' משרניחובסקי 21, תל-אביב 63291

פוליטיקה

כתב עת ישראלי: חברה/מדיניות/חשיבה

החיים בזבל

הסביבה: תיאור מקיף של הדברים האלה
שיכולים להרוג אתכם כל יום

טורים אישיים ב"פוליטרוק" ו"טעם":

יהודה מלצר, דני רביווביק, אסתר זנדברג, יבשם עזגד,
עזריה אלון, ספי בן יוסף, יעל הדיה, אלי אלעד, דניאל
דורון, דוד ויצטום, איתן בר-יוסף, עמית דובקין, גדי
וסטין, אלון טל, חמי ביוון, צפירי ריזת, מרים קוץ

שולמית הראבן ממשיכה את הוויכוח על העברית

להשיג בחנויות ובדוכני העיתונים

לרגל החג – עדיין במחיר הישן מנוי מתנה ומנוי לעצמך

- ★ מיטב הספרות העברית העכשווית
- ★ תרגומים מספרות העולם
- ★ פילוסופיה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה
- ★ תיארוך, אמנות פלסטית, צילום;

90 ש"ח בשנה. עשר חוברות. שתיים מהן מוגדלות

שם ומשפחה _____
כתובת _____
טלפון _____

מצורף בזה צ'ק על סך 90 ש"ח עבור 10 גיליונות, כולל משלוח
חתימה _____
תאריך _____

גם בטלפון 03-5619879